

Ναπολέων Παπαγεωργίου
Κοινωνιολόγος, υπ. Διδάκτωρ
Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης

Συγκεντρωτική Ύλη Κοινωνιολογίας – Πανελλήνιες 2021

Όλη η ύλη της Κοινωνιολογίας για τις Πανελλήνιες εξετάσεις του 2021,
χωρίς το μη εξεταστέο υλικό του βιβλίου και σε ευανάγνωστη μορφή,
συγκεντρωμένη σε ένα έγγραφο με προσθήκη πλαϊνής στήλης για πλαγιότιτλους
Καλό διάβασμα και καλή επιτυχία σε όλες και όλους !

Στοιχεία έκδοσης του πρωτότυπου βιβλίου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ -ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ - ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφείς:

Ρεγγίνα Κασσιματη – Κοινωνιολόγος - Εκπαιδευτικός Β'/θμιας Εκπαίδευσης

Στράτος Γεωργούλας - Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μαρία Παπαϊωαννου - Δρ. Κοινωνιολόγος - Εκπαιδευτικός Β'/θμιας Εκπαίδευσης

Ιωάννης Πρανταλος - Κοινωνιολόγος - Διδάκτορας Φιλοσοφίας

Μέλη Επιτροπής Κρίσης

Σωκράτης Κονιόρδος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χρήστος Πατσός, Διδάκτορας Κοινωνιολογίας, Εκπαιδευτικός Β'/θμιας Εκπαίδευσης

Σοφία Σταμάτη, Κοινωνιολόγος, Εκπαιδευτικός Β'/θμιας Εκπαίδευσης

Εποπτεία στο πλαίσιο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Νικόλαος Πετρόπουλος - Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Γλωσσική Επιμέλεια

Μαιρίτα Κλειδωναρη, Φιλολόγος

Φωτογραφική Επιμέλεια

Ευγενία Κουμανταρη, Κοινωνιολόγος, Εκπαιδευτικός Β'/θμιας Εκπαίδευσης

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

1.1. Η γέννηση της κοινωνιολογίας

Η κοινωνιολογία γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη πριν από 150 χρόνια. Υπήρχαν συγκεκριμένες αιτίες γι' αυτό, οι οποίες σχετίζονται με δύο επαναστάσεις: τη Γαλλική Επανάσταση (1789) και τη βιομηχανική επανάσταση στην Αγγλία κατά το 18ο αιώνα, γεγονότα που προκάλεσαν βαθιές αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων. Μερικές από τις αλλαγές που συγκλόνισαν την ευρωπαϊκή κοινωνική πραγματικότητα της εποχής εκείνης ήταν η εισαγωγή της μηχανής στους χώρους δουλειάς, η ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου, η έξοδος των αγροτών από την ύπαιθρο, η εμφάνιση της εργατικής τάξης, η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων στις πόλεις. Οι αλλαγές που συντελούνται την περίοδο αυτή προκαλούν στον κόσμο μεγάλη ανασφάλεια και ανησυχία, αφού διαλύονται οι παραδοσιακοί κοινωνικοί δεσμοί, επηρεάζονται οι λειτουργίες της οικογένειας, δημιουργούνται νέες τεχνικές παραγωγής και αναδύονται νέες κοινωνικές τάξεις. Εμφανίζονται νέα ήθη και μαζί προβλήματα δυσεπίλυτα. Έτσι, ο ενοχλητικός ζητιάνος της προβιομηχανικής κοινωνίας, που ζούσε σε άσυλα εγκλεισμού, δίνει τη θέση του στο σύγχρονο φτωχό, που εξαναγκάζεται να δουλέψει, αφού θεσπίζεται νόμος που απαγορεύει την επαιτεία.

Οι πολιτικοί της εποχής εκείνης ξεκινούν μια προσπάθεια να θεραπεύσουν αυτά που αποκαλούν κοινωνικά προβλήματα και να ελέγξουν καλύτερα την κοινωνία, η οποία έμοιαζε να ξεφεύγει από τα καθορισμένα μέτρα. Έτσι ορίζουν επιτροπές που κάνουν επιτόπιες παρατηρήσεις και έρευνες, όπως αυτές των Επιθεωρητών Εργασίας στη Βρετανία, στις οποίες περιγράφονται η ζωή και οι συνθήκες εργασίας της νεοεμφανιζόμενης εργατικής τάξης.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί στοχαστές ξαφνιάστηκαν από αυτές τις αλλαγές και άρχισαν να ασχολούνται με την επιστημονική διερεύνηση των κοινωνικών μετασχηματισμών και των αιτίων τους. Αυτό είναι το κοινωνικο-ιστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννήθηκε η κοινωνιολογία.

1.1.1 Αντικείμενο της κοινωνιολογίας

Η κοινωνιολογία ερευνά την ανθρώπινη συμπεριφορά όπως αυτή εκδηλώνεται στο πλαίσιο μιας ομάδας και πάντα σε σχέση με άλλα άτομα και με άλλες ομάδες. Είναι μοναδική επιστήμη, γιατί δεν εστιάζει στο άτομο, αλλά ασχολείται με το κοινωνικό σύνολο και συνεπώς επικεντρώνεται στις κοινωνικές σχέσεις του ατόμου και των ομάδων των σύγχρονων κοινωνιών. Μερικά από τα ερωτήματα που απασχολούν την κοινωνιολογία είναι τα εξής:

Γιατί οι συνθήκες της ζωής μας είναι τόσο διαφορετικές από αυτές των γονιών ή των παππούδων μας; Προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν οι μεταβολές στο μέλλον; Πώς επιδρούν οι μεταβολές αυτές στη συναισθηματική ή την επαγγελματική ζωή μας; Τι σημαίνει βιομηχανική κοινωνία; Τι είναι η αστικοποίηση και πώς επηρεάζει τις οικογενειακές σχέσεις; Ποιοι λόγοι οδήγησαν την πολιτεία στη δημιουργία σχολείων και ποια είναι η σχέση της εκπαίδευσης με την κοινωνική ανέλιξη των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων; Γιατί υπάρχει φτώχεια στον κόσμο, ποια είναι τα αίτιά της και ποιες οι συνέπειές της για την υγεία και την εκπαίδευση; Γιατί υπάρχουν προκαταλήψεις, συγκρούσεις, πόλεμοι και

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

ποια είναι η σχέση τους με πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα; Πώς γεννήθηκε το κράτος στο δυτικό κόσμο; Τι είναι εξουσία, ποιος την ενσαρκώνει και ποια είναι η σχέση της με την οικονομία; Γιατί τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική είναι χαμηλά; Πώς επιδρούν η παγκοσμιοποίηση και οι νέες τεχνολογίες στις κοινωνικές σχέσεις και τον τρόπο ζωής;

Τα ερωτήματα αυτά, αλλά και πολλά άλλα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αποτελούν το βασικό προβληματισμό της κοινωνιολογικής επιστήμης. Λόγω της φύσεως των ζητημάτων που την απασχολούν καταλαβαίνουμε ότι η επιστήμη αυτή έχει να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στο σύγχρονο υλικό και πνευματικό πολιτισμό. Η κοινωνιολογία λοιπόν έχει ως αντικείμενο μελέτης τα κοινωνικά φαινόμενα, τη δράση των κοινωνικών ομάδων, τις σχέσεις μεταξύ ατόμου και ομάδων, τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων, τις κοινωνικές διαδικασίες και ειδικότερα το μετασχηματισμό των κοινωνιών.

Ο κοινωνιολόγος Α. Γκίντενς (2002:50), προκειμένου να περιγράψει το αντικείμενο της κοινωνιολογίας, επιστρατεύει ένα παράδειγμα που καθορίζει τη ζωή των ανθρώπων. Το ερώτημα που θέτει είναι «ποια είναι η σχέση του έρωτα με το γάμο». Ο έρωτας εκφράζει μια αμοιβαία έλξη που αισθάνονται δύο άνθρωποι μεταξύ τους. Αν και στις μέρες μας δεν πιστεύουμε ότι ο έρωτας μπορεί να διαρκέσει για πάντα, εντούτοις πιστεύουμε ότι είναι σχεδόν πανανθρώπινο συναίσθημα. Ιστορικές μελέτες έδειξαν ότι στην Ευρώπη του Μεσαίωνα σχεδόν κανείς δεν παντρευόταν από έρωτα και συνεπώς ο έρωτας δεν ήταν μια εμπειρία που είχαν ζήσει οι περισσότεροι άνθρωποι ούτε συνδεόταν αναγκαστικά με το γάμο. Υπήρχε μάλιστα και γνωμικό της εποχής που έδειχνε τις σχετικές αντιλήψεις: «είναι μοιχεία να αγαπάς τη γυναίκα σου ερωτικά». Ο γάμος την εποχή εκείνη είχε καθαρά πρακτικούς σκοπούς: οι άνθρωποι παντρεύονταν για να παραμείνει η περιουσία στην οικογένεια. Μετά το γάμο έρχονταν πιο κοντά και γίνονταν στενοί σύντροφοι. Αυτό γινόταν πάντα μετά το γάμο και ποτέ πριν. Οι σεξουαλικές σχέσεις πριν από το γάμο ή μέσα σ' αυτόν δεν είχαν σχέση με αυτό που σήμερα αποκαλούμε έρωτα.

Σήμερα οι αντιλήψεις και η στάση απέναντι στον έρωτα έχουν αλλάξει. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι όσον αφορά τον έρωτα ισχύει ακριβώς το αντίθετο με αυτό που μόλις περιγράψαμε. Αυτή η αλλαγή δείχνει ότι ο έρωτας και η σχέση του με το γάμο δεν μπορούν να νοηθούν ως ένα φυσικό κομμάτι της ανθρώπινης ζωής. Διαμορφώθηκαν μέσα από σύνθετες ιστορικές και κοινωνικές διαδικασίες. Αυτές τις διαδικασίες μελετά η κοινωνιολογία.

1.2. Κοινωνιολογική Θεώρηση

Η κοινωνιολογική θεώρηση ή οπτική μάς καθιστά ικανούς να αναπτύξουμε την «κοινωνιολογική φαντασία». Η «κοινωνιολογική φαντασία» είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον Αμερικανό κοινωνιολόγο Τ. Ρ. Μιλς και σημαίνει την ικανότητα των ατόμων να συνδέουν αυτό που συμβαίνει στην προσωπική τους ζωή με τα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα. Αυτή η σύνδεση γίνεται εφικτή, όταν μπορούμε να σκεφτούμε τον εαυτό μας από κάποια απόσταση, όταν τον παρατηρήσουμε έξω από την καθημερινή μας ρουτίνα.

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

1.2.1 Ένα παράδειγμα εφαρμογής της «κοινωνιολογικής φαντασίας»

Ας υποθέσουμε ότι κάποιος μέσα στην οικογένειά μας είναι άνεργος ή ότι ο μεγαλύτερος αδελφός μας απέτυχε στις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο. Σε αυτά που συμβαίνουν στη ζωή μας προσπαθούμε να δώσουμε μια εξήγηση, μια ερμηνεία. Συνήθως καταφεύγουμε αβασάνιστα σε ερμηνείες κοινότοπες ή ψάχνουμε κάποιον άλλο για να επιρρίψουμε τις ευθύνες γι' αυτά που μας συμβαίνουν, αναζητούμε δηλαδή αποδιοπομπαίους τράγους: «Είμαι άνεργος και δε βρίσκω δουλειά εξαιτίας όλων αυτών των μεταναστών που βρίσκονται στη πατρίδα μου». Από τη στιγμή που αρχίζουμε να σκεφτόμαστε γύρω από ένα θέμα που μας απασχολεί προσωπικά (είτε απασχολεί κάποιο φίλο ή κάποιο μέλος της οικογένειάς μας), έχουμε αρχίσει να σκεφτόμαστε θεωρητικά.

«Η θεωρία συνιστά απόπειρα να εξηγήσουμε την καθημερινή μας εμπειρία με όρους που δε μας είναι τόσο οικείοι, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για τις πράξεις άλλων ανθρώπων ή για τις εμπειρίες μας από το παρελθόν ή για καταπιεσμένα συναισθήματα μας» (I. Craib, 2000:18). Συζητώντας το θέμα με άλλους φίλους ή με συγγενικά πρόσωπα μπορούμε να συσχετίσουμε την ανεργία με κάποια επαγγέλματα ή με κάποιες ηλικίες. Ίσως ακόμη συνειδητοποιήσουμε ότι χρειάζεται να αποκτήσουμε περισσότερες γνώσεις ή δεξιότητες για να βρούμε δουλειά. Μπορούμε επίσης να αναρωτηθούμε τι συμβαίνει στον υπόλοιπο κόσμο για παράδειγμα, να συνδέσουμε την ανεργία με το ευρύτερο ευρωπαϊκό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Η σύνδεση αυτή όμως δε σχετίζεται άμεσα με την προσωπική μας εμπειρία, δηλαδή δεν μπορεί να διαπιστωθεί άμεσα. Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε στηριζόμαστε σε έννοιες που δεν έχουν άμεση σχέση μόνο με τη δική μας περίπτωση. Αξιοποιούμε λοιπόν την κοινωνική θεωρία, για να εξηγήσουμε και να κατανοήσουμε μια εμπειρία μας με βάση άλλες εμπειρίες, αλλά και γενικές ιδέες για τον κόσμο γύρω μας. Έτσι συνδέουμε την κοινωνική θεωρία με τη βιωματική εμπειρία. Όμως υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στην κοινωνική θεωρία και την καθημερινή θεωρητική σκέψη:

- Η πρώτη διαφορά είναι ότι η κοινωνική θεωρία φιλοδοξεί να είναι πιο συστηματική σε ό,τι αφορά την εμπειρία, αλλά και τις ιδέες. Η συστηματοποίηση υπόκειται στους κανόνες της λογικής: δηλαδή οι ιδέες σε μία θεωρία πρέπει να απορρέουν η μία από την άλλη και όχι να αναιρούν η μία την άλλη. Πρέπει να έχουν σχέσεις λογικής ακολουθίας.
- Η δεύτερη διαφορά αφορά τα λεγόμενα «δευτερογενή» προβλήματα, που εμφανίζονται κατά τη διαδικασία της λογικής διάταξης των ιδεών της κοινωνικής θεωρίας και τα οποία εκτιμούμε ότι συνδέονται με το φαινόμενο που προσπαθούμε να εξηγήσουμε. Για παράδειγμα, για να μελετήσουμε το φαινόμενο της ανεργίας, θα πρέπει να εξετάσουμε το θέμα της αγοράς εργασίας και των επαγγελμάτων που έχουν ζήτηση, την κατάρτιση που πιθανώς απαιτείται για την άσκηση αυτών των επαγγελμάτων και τέλος τη σχετική εκπαίδευση και τα ιδρύματα όπου αυτή παρέχεται.
- Η τρίτη διαφορά σχετίζεται με το γεγονός ότι στη θεωρητική προσέγγιση ενός θέματος δεν είναι απαραίτητη η βιωματική σχέση με αυτό ή η άμεση εμπειρία. Δεν πιστεύουμε μόνο ό,τι βλέπουμε με τα

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

μάτια μας. Αν πράγματι συνέβαινε αυτό τότε κανείς δε θα δεχόταν, λόγου χάριν, ότι η γη είναι στρογγυλή (για να δανειστούμε ένα παράδειγμα από το φυσικό κόσμο).

- Η τέταρτη διαφορά είναι ότι η κοινωνική θεωρία έρχεται συχνά να ανατρέψει αυτά ο οποίος επηρεάζει αυτά που ισχυρίζεται μια απλοποιημένη και συχνά μη ορθολογική κατανόηση της πραγματικότητας.

Τι σημαίνει όμως απλοποιημένη και μη ορθολογική κατανόηση της πραγματικότητας; Παραθέτουμε ένα ενδεικτικό παράδειγμα από απόσπασμα εφημερίδας: «Οι μελέτες έδειξαν ότι η νεανική παραβατικότητα αυξάνεται όσο μειώνεται ο εκκλησιασμός των νέων». Με μια πρώτη ματιά μπορεί να μας φανεί σωστό ως συμπέρασμα. Είναι όμως έτσι; Αν υποθέσουμε ότι η έλλειψη συχνού εκκλησιασμού είναι η αιτία της εγκληματικότητας, τότε κάνουμε ένα σοβαρό λάθος. Οι έρευνες ενδεχομένως να δείχνουν ότι η παραβατικότητα αυξάνεται όσο η επαφή με την εκκλησία μειώνεται, η μείωση όμως αυτή οφείλεται σε έναν τρίτο παράγοντα, που είναι η ηλικία. Με άλλα λόγια, είναι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία έφηβοι που πηγαίνουν στην εκκλησία λιγότερο συχνά και είναι περισσότερο επιρρεπείς σε παραβάσεις. Αυτό επομένως που φαίνεται να υπάρχει ως (αιτιώδης) σχέση ανάμεσα στον εκκλησιασμό και την παραβατικότητα εξηγείται από έναν τρίτο παράγοντα, την ηλικία ανάμεσα τους δύο προηγούμενους παράγοντες (εκκλησιασμός και παραβατικότητα). Αυτή η αναζήτηση και διατύπωση υποθέσεων είναι η πιο ενδιαφέρουσα πλευρά της κοινωνιολογίας.

Η αμφισβήτηση για τη συμβατική γνώση, δηλαδή αυτό που οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν αλήθεια («όσοι δεν εκκλησιάζονται υποπίπτουν σε παραβάσεις»), μας κάνει πιο αποτελεσματικούς στην αξιολόγηση των δεδομένων της ζωής μας, μας βοηθά να στηριζόμαστε στην πραγματικότητα και όχι στις κοινωνικά αποδεκτές αληθοφανείς ιδέες. Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι κάθε συμβατική γνώση είναι ψευδής. Είναι όμως σημαντικό να γνωρίζουμε ότι τα γεγονότα επηρεάζονται από κοινωνικές παραμέτρους (π.χ. οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό επίπεδο, οικονομική κατάσταση κ.ά.). Η κοινωνική γνώση μάς βοηθά να διαβάσουμε μια εφημερίδα και να κατανοήσουμε καλύτερα τα γεγονότα ή να αντιληφθούμε τις πραγματικές αιτίες κάποιων κοινωνικών φαινομένων. Έτσι, αν κάποιος δημοσιογράφος συνδέει τη φτώχεια με την τεμπελιά, εμείς μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για μια υπεραπλουστευτική άποψη, αφού η φτώχεια συνδέεται με τις κοινωνικές παραμέτρους που την παράγουν (π.χ. εκμετάλλευση, άνιση κατανομή πλούτου κ.ά.). Συνεπώς, η «κοινωνιολογική φαντασία» αμφισβητεί τις κοινότοπες ερμηνείες της κοινωνικής συμπεριφοράς. Αντιπαρατίθεται στη συμβατική κοινωνική γνώση, σε όλες εκείνες τις ιδέες που οι άνθρωποι, αβασάνιστα, θεωρούν αληθείς, χωρίς να τις έχουν υποβάλει σε κανέναν έλεγχο της λογικής.

1.2.2 Οι θεμελιωτές της κοινωνιολογίας

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που θα παρουσιάσουμε συνοπτικά στη συνέχεια έχουν κοινωνικές αναφορές και αντικατοπτρίζουν την εποχή κατά την οποία διατυπώθηκαν. Παράλληλα όμως αυτές οι προσεγγίσεις καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη της κοινωνικής σκέψης.

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

A. Κοντ (A. Comte, 1798-1857)

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Κοντ αναγνωρίζεται ως ο «ανάδοχος» της κοινωνιολογίας, αφού ήταν αυτός που πρότεινε τον όρο «κοινωνιολογία» (sociologie) για τη νέα επιστήμη. Ο Κοντ πίστευε ότι αυτός ο νέος κλάδος θα μπορούσε να μας βοηθήσει στην κατανόηση της κοινωνίας, η οποία θα βασιζόταν σε αυστηρές επιστημονικές αποδείξεις. Γι' αυτό προσπάθησε να θεμελιώσει τη νέα επιστήμη χρησιμοποιώντας τις μεθόδους και τους τρόπους παρατήρησης και ανάλυσης της φυσικής, καθώς πίστευε ότι με αυτό τον τρόπο η κοινωνιολογία θα μπορούσε να εξηγήσει με αυστηρό και αντικειμενικό τρόπο τα κοινωνικά φαινόμενα, την κοινωνική οργάνωση και τις κοινωνικές μεταβολές. Ο Α. Κοντ διατύπωσε το νόμο των τριών σταδίων του ανθρώπινου πνεύματος:

- Το θεολογικό στάδιο, στο οποίο ο άνθρωπος ερμηνεύει τον κόσμο (τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα) ως έργο θεοτήτων, δαιμόνων και γενικότερα υπερφυσικών δυνάμεων. Σ' αυτό το στάδιο παρατηρείται μια «ειδική συμμαχία» ανάμεσα στην επίγεια και την πνευματική εξουσία, δηλαδή ανάμεσα στους στρατιωτικούς και τους ιερείς, ενώ η κυρίαρχη κοινωνική οντότητα είναι η οικογένεια.
- Το μεταφυσικό στάδιο, στο οποίο ο άνθρωπος ερμηνεύει τον κόσμο με προσφυγή σε αφηρημένες ιδέες και έννοιες, όπως είναι αυτή της «φύσης», που την ανέδειξε σε πρωταρχική οντότητα. Στο στάδιο αυτό κυριαρχούν οι νομικοί και οι άνθρωποι της Εκκλησίας, ενώ η κυρίαρχη κοινωνική οντότητα είναι το κράτος.
- Το θετικό στάδιο, στο οποίο ο άνθρωπος παρατηρεί τα φαινόμενα και ανακαλύπτει τους νόμους που τα διέπουν. Σ' αυτό το στάδιο κυριαρχούν οι επιστήμονες και οι επιχειρηματίες, ενώ η κυρίαρχη κοινωνική οντότητα είναι η ανθρωπότητα στο σύνολό της.

Είναι προφανές ότι, σύμφωνα με το μοντέλο αυτό του Κοντ, το ανθρώπινο πνεύμα προχωρά από το θεολογικό στο μεταφυσικό τρόπο σκέψης, για να καταλήξει στο θετικό τρόπο που αποτελεί την κορυφαία φάση της εξέλιξης του πνεύματος. Ο Κοντ θεωρούσε ότι η κοινωνιολογία ήταν η ανώτερη μορφή του θετικού πνεύματος και μπορούσε να συμβάλει στην ευημερία της κοινωνίας, αν χρησιμοποιούσε την επιστημονική παρατήρηση, για να κατανοήσει, να προβλέψει και να ελέγξει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Η προσέγγιση του Κοντ βοήθησε την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης για την κοινωνία, σήμερα όμως δεν τυγχάνει ευρύτερης αποδοχής μεταξύ των κοινωνιολόγων, διότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στις σημερινές κοινωνίες.

Καρλ Μαρξ (K. Marx, 1818-1883)

Οι ιδέες του Γερμανού στοχαστή Κ. Μαρξ επηρέασαν βαθύτατα την κοινωνιολογική σκέψη. Ο Μαρξ ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την ερμηνεία των μεταβολών που σημειώνονταν την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης. Πίστευε ότι οι κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να στοχεύουν στην αλλαγή του κόσμου και όχι μόνο στη μελέτη του.

Ο Μαρξ ανέλυσε το καπιταλιστικό σύστημα ως μέσων παραγωγής, αλλά και των προϊόντων που παράγονται με τη μίσθωση των εργατών, δηλαδή των εμπορευμάτων, τα οποία διοχετεύονται στην αγορά και τους αποφέρουν «κέρδος». Ως εκ τούτου, τα μέσα, όπως και τα προϊόντα της παραγωγής γίνονται «κεφάλαιο», ατομική δηλαδή ιδιοκτησία των

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

κεφαλαιοκρατών. Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε γιατί οι καπιταλιστές κεφαλαιοκράτες αποτελούν την κυρίαρχη τάξη στη βιομηχανική κοινωνία. Ο Μαρξ θεωρούσε ότι ο εκάστοτε τρόπος παραγωγής (η οικονομική βάση) καθορίζει τις κοινωνικές, πολιτικές και πνευματικές διαδικασίες της κοινωνίας (εποικοδόμημα). Για παράδειγμα, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η οικονομική (ή υλική) βάση εκφράζεται από τις παραγωγικές σχέσεις των καπιταλιστών και των εργατών, ενώ το κράτος αποτελεί όργανο των καπιταλιστών. Το κλειδί για να κατανοήσουμε το έργο του Μαρξ και την αντίληψη που είχε για την ιστορία είναι η «ταξική πάλη». Μέχρι σήμερα η ιστορία κάθε κοινωνίας είναι η ιστορία των κοινωνικών συγκρούσεων και της πάλης των τάξεων (π.χ. στο καπιταλιστικό σύστημα είναι η πάλη ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες και τους εργάτες). Οι ιδέες του Μαρξ για τις κοινωνικές τάξεις και τις ταξικές διακρίσεις άσκησαν και συνεχίζουν να ασκούν μεγάλη επιρροή στους κοινωνιολόγους.

E. Ντυρκέμ (E. Durkheim, 1858-1917)

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Ντυρκέμ υποστήριζε ότι η κοινωνία είναι μια ηθική ενότητα ανθρώπων, οι οποίοι μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα και την ίδια προσήλωση σε αξίες και κανόνες. Το σύνολο των αξιών και των κανόνων συγκροτεί τη «συλλογική συνείδηση», η οποία καθορίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων και διακρίνει μια κοινωνία. Η κοινωνική συνοχή των μελών μιας κοινωνίας εκφράζεται ως «κοινωνική αλληλεγγύη».

Οι προβιομηχανικές κοινωνίες στηρίζονταν σε αυτό που ο Ντυρκέμ ονόμασε μηχανική αλληλεγγύη, που σημαίνει μεγάλη κοινωνική ομοιομορφία, συνοχή και συναίνεση γύρω από τις αξίες και τις πεποιθήσεις. Σ' αυτές τις κοινωνίες υπήρχε επίσης πίεση για υπακοή στους κανόνες και μεγάλη εξάρτηση από τις παραδόσεις και την οικογένεια.

Αντίθετα, οι βιομηχανικές κοινωνίες στηρίζονται σε αυτό που ο Ντυρκέμ ονόμασε οργανική αλληλεγγύη η οποία βασίζεται στον υψηλό καταμερισμό εργασίας ανάμεσα σε εξειδικευμένους ρόλους. Ο υψηλός καταμερισμός εργασίας ωθεί τα μέλη των κοινωνιών αυτών στην αλληλεξάρτηση και στην ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών.

Ο Ντυρκέμ ήταν ο πρώτος κοινωνιολόγος που εισήγαγε τη στατιστική στις μελέτες του και συγκεκριμένα στο έργο του Η αυτοκτονία. Έδειξε ότι ορισμένες πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς ακόμα και αυτές που τις χαρακτηρίζουμε προσωπικές, μπορεί να ερμηνευτούν κοινωνικά.

Συνέλεξε δεδομένα από διάφορες χώρες, που αφορούσαν 26.000 περιπτώσεις αυτοκτονιών τις οποίες ταξινόμησε με βάση κάποιους κοινωνικούς παράγοντες όπως είναι το θρήσκευμα, η οικογενειακή και η εργασιακή κατάσταση. Ύστερα από ενδελεχή ανάλυση κατέδειξε ότι οι παράγοντες αυτοί ασκούν τεράστια επιρροή στην αυτοκαταστροφική συμπεριφορά των ανθρώπων, που φτάνει ως την αυτοκτονία. Εξάλλου, η προτροπή του: «μελετήστε τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα» σήμαινε ότι η κοινωνική ζωή έπρεπε να αναλυθεί με την ίδια επιστημονική αυστηρότητα που χαρακτήριζε την ανάλυση των φυσικών φαινομένων.

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

Αυτό που ήθελε να μελετήσει ο Ντυρκέμ ήταν το κατά πόσον τα ποσοστά και οι αιτίες αυτοκτονιών συνδέονταν με το βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης των αυτοχείρων, αποκλείοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους κλιματικούς και τους ψυχολογικούς παράγοντες.

Έτσι, προσδιόρισε τρεις τύπους αυτοκτονιών:

1. Την εγωιστική αυτοκτονία, που παρατηρείται ότι αυξάνεται όταν τα άτομα δεν έχουν αναπτύξει αρκετούς κοινωνικούς δεσμούς. Για παράδειγμα, οι ανύπαντροι ενήλικες αυτοκτονούν συχνότερα από ό,τι οι παντρεμένοι.

2. Την αλτρουιστική αυτοκτονία, που παρατηρείται όταν οι κοινωνικοί δεσμοί είναι πολύ δυνατοί. Οι μαζικές αυτοκτονίες μελών διάφορων θρησκευτικών οργανώσεων ή ατόμων που εκπαιδεύονται στο να δίνουν τη ζωή τους για την πατρίδα (π.χ. «καμικάζι») αποτελούν παραδείγματα αυτού του τύπου αυτοκτονίας.

3. Την ανομική αυτοκτονία, που εμφανίζεται σε περιόδους κατά τις οποίες παρατηρείται κοινωνική αποδιοργάνωση. Για παράδειγμα, οι ανομικές αυτοκτονίες αυξάνονται σε περιόδους οικονομικής κρίσης, αλλά και σε περιόδους ευημερίας, γιατί οι άνθρωποι χάνουν τους κοινωνικούς δεσμούς τους.

Η έννοια της ανομίας είναι βασική στο έργο του Ντυρκέμ, ο οποίος τη συνδέει με τις μεταβολές που παρατηρούνται στο σύγχρονο κόσμο, μεταβολές που είναι τόσο γρήγορες και τόσο έντονες, ώστε να δημιουργούν σε πολλούς ανθρώπους συναισθήματα ματαιότητας ή απελπισίας.

Μαξ Βέμπερ (M. Weber, 1864-1920)

Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Βέμπερ ασχολήθηκε με πολλά κοινωνικά ζητήματα όπως, για παράδειγμα, με τις έννοιες της δύναμης και της εξουσίας, με τις θρησκείες ανά τον κόσμο, με τη βαθύτερη φύση των κοινωνικών τάξεων, καθώς και με την ανάπτυξη της γραφειοκρατίας ως κοινωνικού φαινομένου. Χάρη στην ποιότητα της σκέψης και του έργου του, αλλά και της ποικιλίας των ενδιαφερόντων του, ο Βέμπερ είχε καθοριστική επιρροή στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας.

Θεώρησε τον εξορθολογισμό ως ένα κλειδί που μας επιτρέπει να δούμε τη μετάβαση από την προβιομηχανική στην καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία. Ο ορθολογισμός είναι αυτός που δίνει έμφαση στη λογική και τον προγραμματισμό. Το σύστημα εξορθολογισμού είναι απρόσωπο, λειτουργεί στο πλαίσιο τυπικών κανόνων και απετέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού και του δυτικού πολιτισμού. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εξορθολογισμού είναι η περίπτωση της οικονομικής δραστηριότητας: η οργάνωση της καπιταλιστικής επιχειρηματικής δραστηριότητας χαρακτηρίζεται από ορθολογική οργάνωση της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο, αλλά και από ορθολογική εκτίμηση των ευκαιριών στην αγορά. Ο Βέμπερ θεώρησε ότι ο ορθολογικός τρόπος δράσης και οργάνωσης που καθορίζει όλους τους τομείς της καπιταλιστικής κοινωνίας (οικονομία, κράτος, νομικοί θεσμοί, γραφειοκρατία κτλ.) στηρίχτηκε στην επιστήμη και εξελίχτηκε παράλληλα με την επικράτηση της τεχνολογίας.

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες κυριαρχούσε η προκατάληψη, το συναίσθημα και η τύχη. Έτσι, η γεωργική παραγωγή καθοριζόταν από τη μοίρα ή άλλες υπερφυσικές δυνάμεις. Η επικράτηση του καπιταλισμού είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την υποχώρηση των θρησκευτικών και των ηθικών αξιών, καθώς και των παραδοσιακών τρόπων προσανατολισμού της δράσης των ανθρώπων που κυριαρχούσαν στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες.

Ο Βέμπερ υποστήριζε ότι οι άνθρωποι δρουν με βάση τη δική τους αντίληψη για τα πράγματα. Οι κοινωνιολόγοι πρέπει να ανακαλύψουν τα προσωπικά νοήματα και τις αξίες των ανθρώπων. Για να ανακαλύψουμε αυτά τα νοήματα, θα πρέπει να «μπούμε στη θέση του άλλου», να δούμε τα πράγματα από τη δική του οπτική γωνία. Μόνο έτσι θα καταλάβουμε την κοινωνική συμπεριφορά του και τις αιτίες της.

Ο Βέμπερ διέκρινε την κοινωνική δράση του ατόμου:

1. σε ορθολογική, που είναι η δράση σε σχέση με ένα σκοπό (π.χ. η δράση ενός επιχειρηματία που προσπαθεί να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του.
2. σε σχέση με μια αξία (π.χ. ο στρατιώτης που προτιμά να πεθάνει παρά να εγκαταλείψει τη σημαία στο πεδίο της μάχης),
3. σε συγκινησιακή δράση (π.χ. ο άνθρωπος που κλέβει γιατί τον έκλεψαν),
4. σε παραδοσιακή δράση (π.χ. η Ελληνίδα χήρα που φοράει μαύρα, για να δείξει το πένθος της).

Οι μορφές αυτές κοινωνικής πράξης είναι κατά τον Βέμπερ ιδεατοί τύποι, έννοιες δηλαδή που καταγράφουν το νόημα της δράσης. Τους ιδεατούς τύπους κατασκευάζει ο ερευνητής ως εργαλεία για την κατανόηση των πραγματικών κοινωνικών πράξεων, αλλά και των κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών. Έτσι, για παράδειγμα, ο Βέμπερ κατέγραψε τους ιδεατούς τύπους όχι μόνον των κοινωνικών πράξεων, αλλά και τον ιδεατό τύπο της γραφειοκρατίας, της εξουσίας κτλ. Η γραφειοκρατία, ως ορθολογικός τρόπος δράσης, ρυθμίζει τις σχέσεις των ανθρώπων με το κράτος στη βάση κάποιων κανόνων. Με τη χρήση του ιδεατού τύπου της γραφειοκρατίας προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε τις αποκλίσεις ανάμεσα στο πραγματικό φαινόμενο της γραφειοκρατίας (με τα προβλήματα ή τις δυσλειτουργίες της) και την ιδεατή εικόνα αυτής. Σημειώνουμε ότι η έννοια της γραφειοκρατίας στη σκέψη του Βέμπερ δεν ήταν αρνητικά φορτισμένη, όπως είναι στις μέρες μας.

1.2.3 Κοινωνιολογικές σχολές

Στην προσπάθειά τους να συστηματοποιήσουν τη σκέψη τους οι κοινωνιολόγοι έχουν προχωρήσει στην ταξινόμηση των διάφορων θεωριών των θεμελιωτών της επιστήμης τους, αλλά και των σύγχρονων κοινωνιολόγων από διάφορες σχολές. Αν και οι σχολές είναι πολλές, το παρόν εγχειρίδιο θα περιοριστεί στην παρουσίαση των τριών κυρίαρχων σχολών: της σχολής των λειτουργιστών (ή της συναίνεσης/ισορροπίας), της σχολής των συγκρούσεων και της σχολής της κοινωνικής (συμβολικής) αλληλεπίδρασης.

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

Η σχολή του λειτουργισμού

Ο λειτουργισμός (ή φονξιοναλισμός) είναι μια θεωρητική προσέγγιση στην οποία εντάσσονται έργα των κλασικών (Α. Κοντ, Χ. Σπένσερ, Ε. Ντυρκέμ) αλλά και έργα μεταγενέστερων Αμερικανών κοινωνιολόγων (Τ. Πάρσονς, Ρ. Μέρτον). Η σχολή αυτή ονομάστηκε «λειτουργισμός» (ή «φονξιοναλισμός») εξαιτίας της έμφασης που έδωσε στις λειτουργίες (functions) των θεσμών. Κυριάρχησε ουσιαστικά άνευ αντιπάλου κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα.

Οι λειτουργιστές ισχυρίζονται ότι, όπως το ανθρώπινο σώμα είναι ένα σύστημα που έχει ορισμένες ανάγκες (π.χ. τροφή) και αποτελείται από αλληλοσχετιζόμενα μέρη (π.χ. πεπτικό σύστημα) τα οποία λειτουργούν για να ικανοποιήσουν αυτές τις ανάγκες, έτσι και η κοινωνία πρέπει να έχει ορισμένα χαρακτηριστικά (προαπαιτούμενα) για να επιβιώσει. Για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι η κοινωνία πρέπει να είναι σε θέση να παίρνει από το περιβάλλον ό,τι της είναι απαραίτητο για να επιβιώσει (τροφήμα, καύσιμα, πρώτες ύλες) και να αναπαραχθεί. Εξάλλου η κοινωνία χρειάζεται να διασφαλίσει τη λειτουργία της με έναν επαρκή αριθμό ατόμων, τα οποία να έχουν διαφορετικά συμφέροντα και δεξιότητες. Η λειτουργία της κοινωνίας είναι εφικτή, εφόσον τα άτομα ασκούν τους διαφορετικούς ρόλους τους.

Σε κάθε κοινωνία πρέπει να υπάρχει ένα επαρκές σύστημα επικοινωνίας και ένας κοινός πολιτισμικός κώδικας, ώστε τα άτομα να επικοινωνούν, αλλά και να βλέπουν τον κόσμο κατά τον ίδιο τρόπο. Για τους παραπάνω λόγους η κοινωνία οφείλει να κοινωνικοποιεί τα μέλη της και στη συνέχεια να ελέγχει αν έχουν εσωτερικεύσει τις κατάλληλες αξίες.

Από τα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960 ο Πάρσονς (T. Parsons, 1902-1979) κυριάρχησε στην αγγλόφωνη κοινωνιολογία. Ο στοχασμός του περιστρέφεται γύρω από τη σχέση ατόμου κοινωνίας. Κατά τον Ρ. Μέρτον (R. Merton, 1910-2003), η κοινωνική πραγματικότητα προσεγγίζεται με βάση τις ιδέες και τους κανόνες που ακολουθούν τα ίδια τα άτομα. Η κοινωνική ζωή είναι, σύμφωνα με τον Πάρσονς, ένα σύστημα, δηλαδή ένα πλέγμα διάφορων σχέσεων οι οποίες τείνουν προς τη σταθερότητα και την ισορροπία. Γι' αυτό το λόγο η οργανωτική αρχή της θεωρίας του είναι η έννοια του συστήματος.

Ο Μέρτον εξειδίκευσε ακόμη περισσότερο το λειτουργιστικό μοντέλο. Επισήμανε την ύπαρξη πολλών εναλλακτικών μορφών λειτουργιών, ιδίως σε οικουμενικούς θεσμούς όπως είναι, για παράδειγμα, η οικογένεια, η οποία διαφοροποιείται στις διάφορες κοινωνίες ως προς τη μορφή ή τις λειτουργίες της.

Το μοντέλο του λειτουργισμού χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται ακόμη από την κοινωνιολογία, προκειμένου αυτή να μελετήσει και να ερμηνεύσει την κοινωνία, τους θεσμούς, τις λειτουργίες και τις δυσλειτουργίες τους.

Η σχολή των συγκρούσεων

Οι θεωρητικοί αυτής της σχολής ισχυρίζονται ότι οι συγκρούσεις στην κοινωνία είναι αναπόφευκτες λόγω της συνεχούς παραγωγής ανισοτήτων. Πηγή έμπνευσης των θεωρητικών αυτών ήταν ο Κ. Μαρξ, ο οποίος υποστήριξε ότι υπάρχει αμείωτος ανταγωνισμός μεταξύ της

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

αστικής και της εργατικής τάξης. Ο ανταγωνισμός αυτός, χαρακτηριστικό γνώρισμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, φέρνει σε αντιπαράθεση τους κατόχους των μέσων παραγωγής με τους προλετάριους, που στερούνται αυτά τα μέσα. Η αντιπαράθεση αυτή ή αλλιώς, πάλη των τάξεων, είναι, σύμφωνα με τον Μαρξ, ο μοχλός της ιστορίας.

Ο Μαρξ μελέτησε την εργασία και διατύπωσε την έννοια της υπεραξίας που παράγει ο εργαζόμενος. Τι είναι η υπεραξία; Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι μισθοί των εργατών δεν αντιστοιχούν στην πλήρη αξία των αγαθών που παράγουν ένα μόνο μέρος του εργάσιμου χρόνου τους αντιστοιχεί στην παραγωγή αγαθών ίσης αξίας με τις δαπάνες των δικών τους αναγκών συντήρησης (ελάχιστος μισθός). Τα αγαθά που παράγουν τον υπόλοιπο εργάσιμο χρόνο τους αντιστοιχούν στην επιπλέον αξία, δηλαδή στην υπεραξία, την οποία ιδιοποιούνται οι καπιταλιστές με τη μορφή του κέρδους.

Εκπρόσωπος της σχολής αυτής είναι και ο Ρ. Ντάρντορφ (γενν. το 1929), ο οποίος προσεγγίζει θεωρητικά εκτός από την έννοια της κοινωνικής τάξης, και αυτήν της κοινωνικής δύναμης. Οι συγκρούσεις στην κοινωνία δε σχετίζονται μόνο με την κατοχή του πλούτου, αλλά και με την κατοχή της κοινωνικής δύναμης ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες συμφερόντων. Οι κυρίαρχες ομάδες επιδιώκουν τη διατήρηση των δεδομένων σχέσεων, ενώ οι κυριαρχούμενες ομάδες επιδιώκουν την ανατροπή τους.

Όταν γίνεται ανακατανομή της εξουσίας, η σύγκρουση παύει να υφίσταται προσωρινά, για να επανέλθει, όταν επέλθει νέα ισορροπία στις σχέσεις εξουσίας. Έτσι, ο κύκλος των συγκρούσεων φαίνεται να είναι αέναος.

Η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης

Αλληλεπίδραση είναι η δραστηριότητα που αναπτύσσεται μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων κατά την οποία ο καθένας δρα (ενεργεί προς την κατεύθυνση του άλλου ή των άλλων) με βάση την εκδηλούμενη ή προσδοκώμενη αντίδραση του άλλου.

Η συνεχής αλληλεπίδραση του ενός με τον άλλον (ή τους άλλους) είναι εφικτή μέσω της γλώσσας (λέξεις, χειρονομίες, γκριμάτσες). Η σχολή αυτή ονομάστηκε σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης (ή της κοινωνικής διαντίδρασης), διότι κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης παράγονται ποικίλα νοήματα μέσω των γλωσσικών κατηγοριών, τα οποία βοηθούν να γίνεται αντιληπτός ο κόσμος γύρω μας. Οι γλωσσικές κατηγορίες ποικίλλουν μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών, αλλά και στο πλαίσιο της ίδιας της κοινωνίας.

Η σχολή αυτή θεμελιώθηκε από τους Τσ. Κούλεϋ (C. Cooley, 1864-1929) και Τζ. Μιντ (G. Mead, 1863-1932), ενώ παραλλαγές της βασικής θεωρίας της σχολής αναπτύχθηκαν από σύγχρονους κοινωνιολόγους όπως ο Ε. Γκόφμαν (E. Goffman, 1922-1982).

Ο Κούλεϋ συνέβαλε στη θεωρία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τον «κοινωνικό καθρεφτισμό του εαυτού μας» (κατοπτρικός εαυτός). Το παιδί διαμορφώνει την αυτοεικόνα και τη συμπεριφορά του ανάλογα με το πώς φαντάζεται ότι το βλέπουν οι άλλοι. Αν φαντάζεται ότι οι άλλοι έχουν θετική εικόνα γι' αυτό, ότι οι άλλοι επιδοκιμάζουν τις ενδεχόμενες

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

πράξεις του, θα αισθανθεί περηφάνια, ενώ αντίθετα αν φαντάζεται ότι οι άλλοι έχουν αρνητική εικόνα γι' αυτό και αποδοκιμάζουν τις ενδεχόμενες πράξεις του, θα αισθανθεί ντροπή και ταπείνωση. Επομένως η διαμόρφωση της αυτοεικόνας μας εξαρτάται από την ταυτότητα των άλλων. Οι θεμελιωτές της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης ονόμασαν «σημαντικούς άλλους» όλα τα άτομα που επηρεάζουν περισσότερο την αυτοεικόνα και τη συμπεριφορά μας και τα οποία είναι συγκεκριμένα πρόσωπα του περιβάλλοντός μας.

Ο Ε. Γκόφμαν μελέτησε την αλληλεπίδραση στις καθημερινές και πολλές φορές φευγαλέες συναντήσεις των ανθρώπων. Διέκρινε την κοινωνική ζωή σε στιγμές που λαμβάνουν χώρα στο προσκήνιο και σε στιγμές που λαμβάνουν χώρα στο παρασκήνιο. Στο προσκήνιο γίνονται όλες εκείνες οι συναντήσεις κατά τις οποίες τα άτομα υποδύονται τυπικούς ρόλους. Είναι στιγμές που θεωρούνται «παραστάσεις επί σκηνής» και που συχνά απαιτούν τη συνεργασία με άλλα άτομα. Για παράδειγμα, δύο πολιτικοί από το ίδιο κόμμα μπορεί να δείξουν μπροστά στην κάμερα της τηλεόρασης αγαπημένοι και φίλοι, παρά το γεγονός ότι αντιπαθούν ο ένας τον άλλο. Ένα αντρόγυνο μπροστά στα παιδιά του δείχνει ότι είναι αγαπημένο όταν κοιμούνται όμως τα παιδιά, ξεσπά άγριος καβγάς. Από την άλλη πλευρά, όταν οι άνθρωποι βρίσκονται στα «παρασκήνια», χαλαρώνουν και εκδηλώνουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους, αλλά και τρόπους συμπεριφοράς που κρατούν σε έλεγχο όταν βρίσκονται «πάνω στη σκηνή». Σε αυτές τις στιγμές της χαλάρωσης επιτρέπονται πράγματα που δεν επιτρέπονται «επί σκηνής» όπως, για παράδειγμα, οι απροκάλυπτες σεξουαλικές κουβέντες, το ατημέλητο ντύσιμο, η χρήση κάποιας διαλέκτου, πειράγματα και τολμηρές χειρονομίες, αγενείς προς τους άλλους ενέργειες που αποφεύγονται μπροστά στο κοινό.

Η έννοια της συμβολικής αλληλεπίδρασης βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο της σχολής της κοινωνικής κατασκευής (ή σχολής του κονστρουκτιβισμού). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η κοινωνική ζωή είναι ένα ρευστό και διαρκώς «επαναδιαπραγματευόμενο» σύνολο από κοινωνικές πρακτικές, βρίσκεται δηλαδή σε συνεχή αναδιαμόρφωση μέσω των τρόπων αμοιβαίας κατανόησης και δράσης των ατόμων. Τα άτομα μοιράζονται τρόπους σκέψης, ιδέες, αξίες και έννοιες, καθώς αλληλεπιδρούν. Έτσι, «κατασκευάζουν» «κοινωνικούς κόσμους», δηλαδή δίνουν ευρύτερο νόημα στις άμεσες εμπειρίες της καθημερινής ζωής. Οι κοινές πρακτικές, τα νοήματα και η γλώσσα που μοιράζονται τα άτομα μεταξύ τους συνιστούν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων η κοινωνική ζωή διαμορφώνεται σε συνεκτικό σύνολο. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι μέσα από τις κοινωνικές τους σχέσεις «κατασκευάζουν» την καθημερινή πραγματικότητα και την αντιλαμβάνονται ως δεδομένη, νομιμοποιημένη και «φυσική». Η συνεχής αυτή αναδιαμόρφωση της πραγματικότητας μας επιτρέπει να συλλάβουμε αφενός τους κοινωνικούς θεσμούς ως τους επαναλαμβανόμενους και παγιωμένους τρόπους αμοιβαίων πρακτικών και αμοιβαίας (διυποκειμενικής) κατανόησης και συμπεριφοράς, και αφετέρου την κοινωνία ως μια πολιτισμική και συμβολική «κατασκευή» (Berger & Luckmann, 1967).

1. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

1.3. Η διεπιστημονική προσέγγιση

Οι κοινωνικές επιστήμες (κοινωνιολογία, οικονομία, ιστορία, πολιτική επιστήμη, ψυχολογία κτλ.) προσπαθούν με τις επιστημονικές μεθόδους που διαθέτει, η καθεμιά να κατανοήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Στην προσπάθεια αυτή, και σε ερευνητικό επίπεδο, οι επιστήμες αυτές συνεργάζονται. Αν πάρουμε για παράδειγμα την οικογένεια, θα δούμε ότι, ενώ το θέμα είναι το ίδιο, τα ερωτήματα ή οι υποθέσεις εργασίας κάθε επιστήμης είναι διαφορετικές.

Έτσι, η κοινωνιολογία μπορεί να μελετήσει τη σχέση του επαγγέλματος της γυναίκας και του μεγέθους της οικογένειας. Η ψυχολογία μπορεί να μελετήσει τη νοητική ανάπτυξη των παιδιών σε μια πολυμελή οικογένεια. Η οικονομία μπορεί να μελετήσει την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Η πολιτική επιστήμη μπορεί να μελετήσει την εκλογική συμπεριφορά της οικογένειας σε σχέση με την κοινωνική της προέλευση (ή ακόμα τις πολιτικές προτιμήσεις μιας οικογένειας και το πώς αυτές διαφοροποιούνται στο πλαίσió της). Η ιστορία μπορεί να μελετήσει τη φύση και το ρόλο της οικογένειας σε μια συγκεκριμένη περίοδο (π.χ. φεουδαρχία). Συνεπώς το πλεονέκτημα της διεπιστημονικής προσέγγισης είναι η σφαιρική κατανόηση του εξεταζόμενου θέματος.

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

2.1. Από την αγροτική κοινωνία στην κοινωνία της πληροφορίας

Αγροτικές κοινωνίες

Οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από:

- τη μόνιμη εγκατάσταση του αγρότη-καλλιεργητή σε έναν τόπο (είτε ως ιδιοκτήτη γης είτε ως εξαρτημένου καλλιεργητή) και
- τη συστηματική καλλιέργεια του εδάφους, στην οποία στηρίζεται ουσιαστικά η οικονομία μιας κοινωνίας.

Σύμφωνα με ένα βασικό ταξινομικό σχήμα, οι αγροτικές κοινωνίες συναντώνται κάτω από διαφορετικά κοινωνικά συστήματα. Έτσι έχουμε:

1. Δουλοκτητικές αγροτικές κοινωνίες (όπως στην Αρχαία Ελλάδα, στη Ρώμη, και, κατά τους νεότερους χρόνους στις νότιες πολιτείες των Η.Π.Α. καθώς και στη Λατινική Αμερική), οι οποίες στήριζαν την παραγωγή τους σε ένα ευρύ στρώμα καλλιεργητών που δεν αμείβονταν για την εργασία τους, θεωρούνταν «εργαλεία» και «εξαρτήματα» της γης και ονομάζονταν δούλοι.

2. Φεουδαρχικές αγροτικές κοινωνίες, οι οποίες επέτρεψαν την ανάπτυξη του καπιταλισμού και στις οποίες ο αγρότης καλλιεργητής υπόκειται σε ένα σύστημα ιδιόμορφων δεσμεύσεων με τη γη και τον ιδιοκτήτη της.

Η υποτέλεια αυτή του αγρότη αποτέλεσε τη βάση των φεουδαρχικών κοινωνιών της Δυτικής Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία κτλ.) και εκφράστηκε με την παροχή αφενός άμισθης υποχρεωτικής εργασίας (αγγαρεία) και αφετέρου φόρων (σε είδος, αλλά και σε χρήμα αργότερα) που καθιστούσαν τη ζωή του αγρότη δύσκολη.

Εξαιτίας όλων αυτών των υποχρεώσεων, των επαχθών δεσμεύσεων και των φόρων που έπρεπε να δίνει ο αγρότης στο φεουδάρχη, συχνά ο πρώτος βρισκόταν κάτω από τα όρια της επιβίωσης.

Η εξαθλίωση των αγροτικών πληθυσμών και στις δουλοκτητικές και στις φεουδαρχικές κοινωνίες εξηγεί και το μεγάλο αριθμό των πρόωρων θανάτων που χαρακτηρίζουν αυτές τις κοινωνίες. Οι άνθρωποι επομένως, σ' αυτές τις κοινωνίες, είχαν μικρή προσδοκώμενη ζωή, δηλαδή μικρές πιθανότητες να φτάσουν σε κάποια μεγάλη ηλικία εξαιτίας των επιδημιών και των λιμών που προκαλούνταν από μια κακή σοδειά ή ακόμη εξαιτίας των άθλιων συνθηκών υγιεινής. Εξάλλου στις μικρές πιθανότητες για μεγάλη προσδοκώμενη ζωή οφειλόταν η υψηλή γεννητικότητα την εποχή εκείνη.

Οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίστηκαν από πολλούς μελετητές ως «κλειστές και σχετικά αυτάρκειες* οικονομίες». Η ιστορία όμως δείχνει ότι σχεδόν πάντα υπήρχαν αγορές, όπου οι αγρότες πουλούσαν στους κατοίκους της πόλης, στους κληρικούς, στους ανθρώπους των όπλων ή της διοίκησης κάποια προϊόντα από αυτά που παρήγαγαν (το λεγόμενο υπερπροϊόν). Σε ό,τι αφορά το χαρακτηρισμό «αυτάρκης» οικονομία, είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι υπήρχε άνθρωπος που δε χρειαζόταν, για παράδειγμα λίγο αλάτι, δε χρειαζόταν κρασί (αν κατά τύχη η γη του δεν παρήγαγε τέτοια προϊόντα), δε χρειαζόταν εργαλεία ή όπλα. Είναι επομένως βέβαιο ότι αυτά που χρειαζόταν τα έβρισκε

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

στην αγορά, η οποία, υπό μια ευρεία έννοια, σημαίνει σχέσεις με τους άλλους. Και οι σχέσεις αυτές αναιρούν το χαρακτηρισμό μιας αγροτικής κοινωνίας ως υποτίθεται κλειστής και αυτάρκους οικονομίας.

Βιομηχανική κοινωνία

Η μετάβαση στη βιομηχανική κοινωνία δεν ήταν μια απλή υπόθεση. Ήταν μια μακρά διαδικασία, με αφετηρία το 10ο και τον 11ο αιώνα, κατά την οποία συμμετείχαν αγρότες που κατάφεραν να μετασηματιστούν σε βιοτέχνες της υπαίθρου, οι οποίοι παρήγαγαν για την αγορά. Οι βιοτέχνες αυτοί που ζούσαν στην ύπαιθρο απέκτησαν μεγάλη οικονομική ισχύ και, ενώ κατ' αρχάς συνυπήρχαν με τους φεουδάρχες, αργότερα μπόρεσαν να τους εκτοπίσουν. Αυτές οι πρώτες βιοτεχνίες αποτέλεσαν το πρόπλασμα της μετέπειτα μεγάλης βιομηχανίας. Γίνεται φανερό ότι στην ύπαιθρο υπήρξαν οι κατάλληλες συνθήκες που έδωσαν την ώθηση για άμεσες παραγωγικές επενδύσεις. Αντίθετα, στην πόλη οι παραγωγικές δραστηριότητες οργανώνονται μέσα από τις συντεχνίες, οι οποίες ήταν κλειστά συστήματα επαγγελματικών κατηγοριών που δεν επέτρεπαν την είσοδο σε καινούριους επαγγελματίες. Έτσι ο κάτοχος κεφαλαίου (μεγαλέμπορος) που μπορούσε να καλύψει τα έξοδα της βιοτεχνίας (όπως π.χ. την αγορά πρώτων υλών) αναλάμβανε και τη διάθεση του προϊόντος στην αγορά.

Σε μια δεύτερη φάση το παραγωγικό έργο καταμερίστηκε ανάμεσα σε περισσότερα βιοτεχνικά εργαστήρια τα οποία εργάζονταν για τον ίδιο έμπορο, γεγονός που συντέλεσε στη γέννηση της μανιφακτούρας. Οι έμποροι αυτοί αποτέλεσαν τα πρώτα ψήγματα των αστικών στρωμάτων που άνοιξαν το δρόμο προς τον καπιταλισμό. Ήταν εύπορες ομάδες που κινούνταν στο πλαίσιο των βιοτεχνικών παραγωγικών μονάδων είτε της πόλης (που σιγά σιγά αναπτύχθηκε και απελευθερώθηκε από τις συντεχνίες) είτε της υπαίθρου.

Έτσι η βιοτεχνία και αργότερα η βιομηχανία άρχισε να εξαπλώνεται σε μια ύπαιθρο που δεν ήταν πια στο σύνολό της φεουδαρχική, ενώ η αγροτική παραγωγή, στο πλαίσιο του καταμερισμού της εργασίας, μπορούσε να συντηρήσει τους ανθρώπους που ζούσαν στις πόλεις (μη γεωργικό πληθυσμό).

Σύμφωνα με τον Χομπσμπάουμ (E. Hobsbaum), μόλις στη δεκαετία του 1840 το προλεταριάτο (η εργατική τάξη), αυτό το «παιδί της βιομηχανικής επανάστασης», εξαπλώθηκε στην Ευρώπη. Τι σημαίνει όμως βιομηχανική επανάσταση; Σημαίνει ότι η βιομηχανική ανάπτυξη του 18ου αιώνα, που έλαβε χώρα στην Αγγλία, οδήγησε σε μια επανάσταση βιομηχανικού τύπου που περιλάμβανε:

1. Την εκτεταμένη εισαγωγή των μηχανών στη βιοτεχνική παραγωγή και τη δημιουργία των μεγάλων μηχανοκίνητων εργοστασίων.
2. Τη μισθωτή εργασία, γεγονός που σημαίνει ότι ο εργάτης έχει σχέση εξαρτημένης εργασίας από τον εργοδότη.
3. Την παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων διάφορων αγαθών και με μειωμένο κόστος.
4. Τη δημιουργία μιας μεγάλης αγοράς που δεν εξαρτιόταν από την υπάρχουσα ζήτηση αλλά από την ικανότητα παραγωγής αγαθών. Ένα καλό παράδειγμα αποτελεί η αυτοκινητοβιομηχανία: δεν ήταν η ζήτηση

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

αυτοκινήτων που υπήρχε στη δεκαετία του 1890 που δημιούργησε τη βιομηχανία των σημερινών διαστάσεων, αλλά η ικανότητα παραγωγής φθηνών αυτοκινήτων που δημιούργησε τη σύγχρονη μαζική ζήτηση για τα προϊόντα αυτά (εξαιτίας της εισαγωγής της μηχανής και της οργάνωσης της εργασίας).

Το κύριο χαρακτηριστικό της βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας ήταν ότι μεταμορφωνόταν συνεχώς χάρη στην πρόοδο του βιομηχανικού τομέα. Η μεταμόρφωση αυτή ωθούσε (και συνεχίζει να ωθεί ως ένα βαθμό και σήμερα) τους ανθρώπους να εγκαταλείπουν την αβέβαιη ζωή της υπαίθρου και να συρρέουν κατά χιλιάδες στα αστικά κέντρα. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται αστικοποίηση. Από αυτό το γεγονός το άστυ χαρακτηρίστηκε ως το εντυπωσιακότερο σύμβολο του βιομηχανικού κόσμου. Φυσικά αυτά τα αστικά κέντρα δεν είχαν τη συνοχή των πόλεων του 20ού αιώνα, εντούτοις «...οι καμινάδες των εργοστασίων, συχνά παρατεταγμένες κατά μήκος της κοιλάδας ενός ποταμού, οι σιδηροδρομικές διασταυρώσεις, η μονοτονία του τούβλου με το ξεθωριασμένο χρώμα και το πέπλο της αιθάλης που κρεμόταν από πάνω τους, όλα αυτά τους έδιναν κάποια συνοχή...» (E. Hobsbawm, 1996:317).

Μεταβιομηχανική κοινωνία

Αυτό που δείχνει τη μετάβαση από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική κοινωνία είναι η παραγωγή και η αξιοποίηση της πληροφορίας και της γνώσης, οι οποίες με τη σειρά τους προκάλεσαν την αλματώδη ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών. Οι νέες τεχνολογίες (εξελιγμένοι υπολογιστές, ρομποτική, τηλεπικοινωνιακοί δορυφόροι) είναι τα επιτεύγματα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Σε αυτή την κοινωνία η πληροφορία δείχνει να είναι το «κλειδί» για τη μεγαλύτερη ανάπτυξη, για την αύξηση της παραγωγικότητας και για την ταχύτητα στη λήψη αποφάσεων. Δείχνει όμως να είναι το «κλειδί» και για σημαντικές αλλαγές στον τρόπο διοίκησης αλλά και διαχείρισης των επιχειρήσεων, των οργανισμών κτλ. Γι' αυτό το λόγο η συσσώρευση των πληροφοριών θεωρείται εξίσου σημαντική με τη συσσώρευση του κεφαλαίου, αφού, όσο η γνώση επεκτείνεται, τόσο οι κατέχοντες γίνονται πλουσιότεροι.

Πολλοί μελετητές ισχυρίζονται ότι η μεταβιομηχανική κοινωνία σηματοδοτεί μια φάση στην ιστορία κατά την οποία γίνεται εφικτή η αξιοποίηση της ανθρώπινης ευφυΐας και λογικής κατά τρόπο επιστημονικό και συστηματικό, γεγονός που οδήγησε στην παραγωγή των τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας.

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, όπως η βιομηχανική κοινωνία οργανώθηκε και λειτούργησε γύρω από τη συσσώρευση του κεφαλαίου, των επενδύσεων και της παραγωγής, κατά έναν ανάλογο τρόπο η λεγόμενη μεταβιομηχανική κοινωνία οργανώθηκε και λειτούργησε γύρω από τον τομέα της γνώσης. Φυσικά καμιά οικονομική διαδικασία και κανενός είδους παραγωγή δεν είναι εφικτές χωρίς ένα ελάχιστο επίπεδο τεχνογνωσίας. Στη μεταβιομηχανική κοινωνία όμως και εξαιτίας της επιστημονικής ανάπτυξης η γνώση έγινε το σταυροδρόμι για την οργάνωση του συνόλου σχεδόν των οικονομικών και των κοινωνικών σχέσεων. «Ενώ η βιομηχανική κοινωνία εστίαζε στο εργοστάσιο ως κύρια πηγή προϊόντων, η μεταβιομηχανική κοινωνία

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

εστιάζει στο πανεπιστήμιο ως κύρια πηγή θεωρητικής γνώσης» (E. Etzioni Halevy, 1999:49). Έτσι, παρατηρείται ότι η ανάπτυξη της γνώσης και της βιομηχανίας της πληροφορίας σηματοδοτεί τη σύγχρονη κοινωνία.

Είναι φανερό από τις μελέτες που αφορούν τα πρώτα βήματα της βιομηχανικής επανάστασης ότι η βιομηχανική κοινωνία χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση εργοδοτών και εργαζομένων. Η σύγκρουση αυτή, που οδήγησε στην ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος (με τη διατύπωση αιτημάτων που αφορούν το ύψος των ημερομισθίων, την ασφάλεια των εργαζομένων, αλλά και τις συνθήκες εργασίας), συνεχίζεται. Βέβαια το πλαίσιο των διεκδικήσεων έχει αλλάξει (π.χ. αλλαγές που επήλθαν στο εργασιακό περιβάλλον λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων), όμως και στη μεταβιομηχανική κοινωνία μπορούμε να μιλάμε για συγκρούσεις εργοδοτών και εργαζομένων. Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι στη μεταβιομηχανική κοινωνία πολλαπλασιάστηκαν οι «φωνές» και οι διεκδικήσεις διάφορων κοινωνικών ομάδων ή μειονοτήτων (όπως π.χ. των γυναικών, των μεταναστών κ.ά.), οι οποίες οδήγησαν στην αναγνώριση συγκεκριμένων πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των ομάδων αυτών.

2.2. Σύγχρονες κοινωνίες

Στις κοινωνικές επιστήμες ο όρος «σύγχρονη κοινωνία» είναι συχνά συνώνυμος με αυτόν της «αναπτυγμένης κοινωνίας», που σημαίνει εξελιγμένη τεχνολογία στον τομέα της οικονομίας, ύπαρξη κράτους και γραφειοκρατίας στον πολιτικό τομέα και υψηλός καταμερισμός εργασίας στον κοινωνικό τομέα. Όταν αναφερόμαστε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, συνήθως εννοούμε αυτές στις οποίες επικρατούν προβληματικές καταστάσεις, όπως φτώχεια, παιδική θνησιμότητα, ανύπαρκτες συνθήκες υγειονομικής περίθαλψης, πολύ χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, εκτεταμένος αναλφαβητισμός κ.ά. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι χώρες αυτές αποτέλεσαν κατά το παρελθόν αντικείμενο αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης, ενώ οι παρούσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες των χωρών αυτών (π.χ. δικτατορικά καθεστώτα) είναι παράγωγα της εκμετάλλευσης αυτής.

2.2.1 Τα στάδια ανάπτυξης των σύγχρονων κοινωνιών

Από το 17ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα οι δυτικές κοινωνίες δημιούργησαν αποικίες σε πολλές περιοχές του κόσμου (Αφρική, Ασία, Λατινική Αμερική). Σήμερα βέβαια όλες σχεδόν οι αποικιοκρατούμενες χώρες έχουν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους. Ωστόσο η αποικιοκρατία διαμόρφωσε την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική πραγματικότητα πολλών χωρών και στάθηκε η αφορμή, μεταξύ άλλων, για τη διάκρισή τους σε χώρες του Πρώτου, του Δεύτερου και του Τρίτου Κόσμου.

Οι χώρες του λεγόμενου Πρώτου Κόσμου χαρακτηρίζονται από την ελεύθερη οικονομία, την εκβιομηχάνιση, αλλά και το μικρό ποσοστό απασχολούμενων στη γεωργία. Πρόκειται για τα κράτη της Δ. Ευρώπης, για τις Η.Π.Α., την Ιαπωνία κ.ά.

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

Ως χώρες του λεγόμενου Δεύτερου Κόσμου προσδιορίζονταν μέχρι πρόσφατα οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες (όπως π.χ. η Ε.Σ.Σ.Δ.) που είχαν κεντρικά σχεδιασμένη και κρατικά ελεγχόμενη οικονομία.

Οι χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου είναι αυτές στις οποίες η πλειονότητα του πληθυσμού ασχολείται με την καλλιέργεια της γης, ενώ η οικονομία τους είναι είτε κεντρικά σχεδιασμένη είτε ελεύθερη.

Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες έχουν επισημάνει το γεγονός ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες (ή οι χώρες του Τρίτου Κόσμου) δεν αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο. Οι χώρες της Λατινικής Αμερικής διαφοροποιούνται από αυτές της Ασίας και της Αφρικής. Επομένως μια θεωρία που να περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις δεν μπορεί παρά να είναι προβληματική. Για το λόγο αυτό η κοινωνιολογία εξετάζει τις μεταβαλλόμενες, σε παγκόσμια κλίμακα, σχέσεις μεταξύ χωρών που κατέχουν διαφορετικές θέσεις στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι, έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν γιατί οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες βρίσκονται σε χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης (φτώχεια, πείνα κτλ.). Πάντως αυτό που καθόρισε τη διάκριση των κοινωνιών σε «αναπτυγμένες» και «υπανάπτυκτες» είναι η σύγκλιση ή η απόκλισή τους από τις αξίες και τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά πρότυπα των χωρών του Πρώτου Κόσμου.

Ωστόσο το περιεχόμενο της έννοιας «ανάπτυξη» ποικίλλει. Άλλοτε γίνεται αναφορά σε στόχους όπως είναι η ικανοποίηση βασικών αναγκών του πληθυσμού, η διατροφή, η στέγαση, η ιατρική περίθαλψη, η μόρφωση και άλλοτε η ανάπτυξη περιλαμβάνει την παραχώρηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την πολιτική συμμετοχή, την προστασία του περιβάλλοντος (χωρίς όμως να διευκρινίζεται πώς μπορούν να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί). Οι θεωρίες αυτές, που ονομάζονται θεωρίες του εκσυγχρονισμού, αναφέρουν ότι η επίσημη εκπαίδευση έχει μια αιτιώδη σχέση με την οικονομική ανάπτυξη. Οι υποστηρικτές των θεωριών αυτών δηλαδή διατείνονται ότι η ποιότητα της εκπαίδευσης και των ανθρωπίνων πόρων και ο προσανατολισμός σε δυτικές αξίες μπορούν να συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη.

Άλλοτε πάλι η ανάπτυξη των κοινωνιών ταυτίζεται με την ενσωμάτωσή τους στη διεθνή αγορά και τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Οι θεμελιωτές της άποψης αυτής, που έγινε γνωστή ως θεωρία της εξάρτησης, υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη του καπιταλιστικού δυτικού κόσμου και η υπανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου πρέπει να εξετάζονται από κοινού. Με άλλα λόγια, οι χώρες του Τρίτου Κόσμου δεν μπόρεσαν να αναπτυχθούν αυτόνομα, επειδή προσδέθηκαν στο άρμα του καπιταλισμού με σχέση εξάρτησης. Έτσι, οι δυτικές χώρες εξελίχθηκαν σε καπιταλιστικές δυνάμεις όχι μόνο μέσα από την ιδιοποίηση της υπεραξίας των δικών τους εργατών, αλλά και μέσα από την ιδιοποίηση και εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των φθηνών εργατικών χεριών των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Με αυτό τον τρόπο έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα στο οποίο οι αναπτυγμένες χώρες (Η.ΠΑ, Ιαπωνία) λειτουργούν ως μια παγκόσμια καπιταλιστική τάξη (η οποία αναφέρεται ως «μητρόπολη», «κέντρο» ή «πυρήνας»), ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (οι οποίες αναφέρονται ως «περιφέρεια») παίζουν

2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης

το ρόλο της εργατικής τάξης που υφίσταται την εκμετάλλευση σε διεθνές επίπεδο.

Ωστόσο, παρά την οικονομική αλληλεξάρτηση των χωρών, οι ανισότητες μεγεθύνονται και δεν υπάρχει ένδειξη προς το παρόν ότι θα πάψουν να υφίστανται τα αντικρουόμενα συμφέροντα των κρατών. Ο περιορισμός των ανισοτήτων ανάμεσα στις χώρες αποτελεί μια πρόκληση για την παγκόσμια κοινωνία.

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

3.1. Οι στόχοι της κοινωνικοποίησης και η σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος για τον άνθρωπο

«Το "αγριόπαιδο του Αβερόν" Στις 9 Ιανουαρίου 1800 εμφανίστηκε ένα παράξενο ον μέσα από τα δάση της Νότιας Γαλλίας. Παρόλο ότι περπατούσε όρθιο, έμοιαζε πιο πολύ για ζώο παρά για άνθρωπος, αν και γρήγορα έγινε φανερό πως επρόκειτο για αγόρι δέκα ως δώδεκα χρόνων. Μιλούσε μόνο με γρυλισμούς και παράδοξες κραυγές. Το παιδί δεν είχε προφανώς ιδέα περί ατομικής υγιεινής και ανακουφιζόταν όπου εύρισκε. Το πήγαν στην τοπική αστυνομία και από εκεί σε ένα ορφανοτροφείο. Στην αρχή προσπαθούσε συνέχεια να δραπετεύσει, για να το ξανασυλλάβουν όμως με κάποια δυσκολία. Δεν δεχόταν να φορέσει ρούχα, τα οποία τα ξέσκιζε μόλις του τα φορούσαν. Δεν παρουσιάστηκαν γονείς για να το αναζητήσουν. Το παιδί υποβλήθηκε σε λεπτομερείς ιατρικές εξετάσεις, οι οποίες όμως δεν έδειξαν κανενός είδους ανωμαλίες...Το αγόρι το μεταφέρανε αργότερα στο Παρίσι, όπου καταβλήθηκαν συστηματικές προσπάθειες να το αλλάξουν "από κτήνος σε ανθρώπινο ον". Οι προσπάθειες πέτυχαν εν μέρει μόνο. Έμαθε να ελέγχει τις φυσικές του ανάγκες, δέχτηκε να φοράει ρούχα. Παρά ταύτα, παρέμεινε αδιάφορο στα παιχνίδια και δεν μπόρεσε ποτέ να προφέρει παρά λίγες μόνο λέξεις. Από ό,τι μπορούμε να συμπεράνουμε, σύμφωνα με τις λεπτομερείς περιγραφές της συμπεριφοράς του, αυτό δεν συνέβαινε γιατί ήταν πνευματικά καθυστερημένο. Φαίνεται πως ή δεν ήθελε ή δεν ήταν σε θέση να μάθει εντελώς την ανθρώπινη γλώσσα...» (A. Giddens, 2002:778).

Η παραπάνω περίπτωση κοινωνικής απομόνωσης δεν είναι μοναδική. Παρόμοιες περιπτώσεις έχουν αποκαλυφθεί στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1980 αλλά και στις Η.Π.Α. (περιπτώσεις της Άννας από την πολιτεία της Πενσυλβάνια και της Ισαβέλλας από την πολιτεία του Οχάιο) τη δεκαετία του 1930. Στην περίπτωση των Η.Π.Α. τα δύο κοριτσάκια ήταν παιδιά ανύπαντρης μητέρας, ενώ η μητέρα της Ισαβέλλας ήταν και κωφάλαλη. Είχαν απομονωθεί σε σκοτεινά δωμάτια, γιατί οι μητέρες τους φοβόντουσαν τις αντιδράσεις των γονέων τους και της κοινωνίας. Όταν τα ανακάλυψαν, στην ηλικία των 6 ετών, δεν μπορούσαν να μιλήσουν και να περπατήσουν κανονικά, ενώ το επίπεδο νοημοσύνης τους ήταν σχεδόν στο μηδέν. Μετά από ιδιαίτερη και εντατική εκπαίδευση και κοινωνική φροντίδα το επίπεδο της Άννας (π.χ. ομιλία, αυτοεξυπηρέτηση, συμμετοχή σε παιχνίδι) βελτιώθηκε, χωρίς όμως να κατακτήσει επίπεδο ανάλογο με την ηλικία της (πέθανε σε ηλικία 10 ετών)αντίθετα, η Ισαβέλλα στην ηλικία των 81/2 ετών έφτασε σε επίπεδο ανάλογο με τους συνομήλικους συμμαθητές της.

Οι ιστορίες αυτές δείχνουν τη διαφορετική εξέλιξη που είχαν τα παιδιά από τη στιγμή που εντάχθηκαν μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον, γεγονός που υποδηλώνει ότι ο άνθρωπος, μόνο όταν μεγαλώνει στο κοινωνικό περιβάλλον, μπορεί να ολοκληρώσει την προσωπικότητά του. Φανερώνουν επίσης πόσο διαφορετικοί θα ήμασταν, αν από τη γέννησή μας και μετά δεν είχαμε ζήσει μαζί με άλλους ανθρώπους, αν δεν είχαμε γνωρίσει τη γλώσσα, τις αξίες, τους συμβολισμούς, τις χειρονομίες, τα έθιμα και τις συνήθειες της κοινωνίας στην οποία συμμετέχουμε.

Η συναναστροφή μας με τις μικρότερες (π.χ. την οικογένεια) ή τις μεγαλύτερες κοινωνικές ομάδες (π.χ. το σχολείο) μας μαθαίνει τα

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

πρότυπα συμπεριφοράς, τις αντιλήψεις της ομάδας και γενικά της κοινωνίας, μας εντάσσει μέσα στην κοινωνία, μας κοινωνικοποιεί.

Τι είναι όμως η κοινωνικοποίηση; Είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο μαθαίνει και εσωτερικεύει τα διάφορα στοιχεία του πολιτισμού της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, πράγμα που του επιτρέπει να διαμορφώσει τη δική του προσωπικότητα και να ενταχθεί στις διάφορες ομάδες.

Η κοινωνικοποίηση του ατόμου, η οποία πραγματοποιείται από την οικογένεια, το σχολείο και πολυάριθμους άλλους φορείς (π.χ. ομάδα συνομηλίκων, Μ.Μ.Ε. κ.ά.), είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που επιτελείται μέσω ψυχοκοινωνικών μηχανισμών, όπως είναι:

- Η μάθηση (απόκτηση συνηθειών, τρόπων συμπεριφοράς). Το άτομο προσλαμβάνει από το κοινωνικό του περιβάλλον (το στενό ή το ευρύτερο) παραστάσεις και στη συνέχεια εναρμονίζει τη συμπεριφορά του ανάλογα με αυτές. Μαθαίνει δηλαδή από το κοινωνικό περιβάλλον τι είναι καλό ή κακό, ποια είναι η σημασία των συμβολισμών και των μηνυμάτων που εκπέμπονται από τους άλλους, ποια συμπεριφορά είναι ενδεδειγμένη σε μια συγκεκριμένη κατάσταση κτλ. Σημαντικό ρόλο στη μάθηση ασκούν οι ικανότητες και οι κλίσεις ή οι ροπές του ατόμου, καθώς και ο τρόπος αντίδρασης (ενθαρρυντικός ή αποθαρρυντικός) του κοινωνικού περιβάλλοντος στη συμπεριφορά του.

- Η ταύτιση (υιοθέτηση συμπεριφορών και ρόλων που οδηγούν το παιδί στο να αναγνωρίζει τον εαυτό του σε ένα δάσκαλο, σε έναν αθλητή ή σε έναν από τους δύο γονείς). Η ταύτιση συντελεί στην απόκτηση από το κοινωνικοποιούμενο άτομο της αίσθησης ότι αποτελεί μέρος ενός κοινωνικού συνόλου. Συνήθως το άτομο ταυτίζεται με πρόσωπα του περιβάλλοντός του, ωστόσο η ταύτιση αυτή (άλλοτε συνειδητή άλλοτε όχι) δεν είναι απόλυτη, και το άτομο διατηρεί μια σχετική αυτονομία ως προς τα πρόσωπα με τα οποία ταυτίζεται. Για παράδειγμα, είναι πιθανόν να τηρήσει πιστά κάποιους κανόνες, αλλά είναι επίσης πιθανό να συμμορφωθεί με ένα μέρος αυτών των κανόνων και να διαφοροποιήσει τη συμπεριφορά του.

- Η εσωτερίκευση (ενσωμάτωση των πολιτισμικών στοιχείων στην προσωπικότητα του ατόμου). Η εσωτερίκευση πραγματοποιείται σταδιακά και σημαίνει την υιοθέτηση των αξιών και των κανόνων της κοινωνίας, ανάλογα βέβαια με τις κοινωνικές συνθήκες και τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες το άτομο κοινωνικοποιείται. Άτομα που έχουν εσωτερικεύσει τις αξίες και τους κανόνες της κοινωνίας λειτουργούν αυτόβουλα και δεν χρειάζονται εξωτερικό έλεγχο (π.χ. ποινές, επιβραβεύσεις).

Αυτοί οι τρεις μηχανισμοί εμφανίζουν το άτομο σαν έναν παθητικό δέκτη, που αποδέχεται άκριτα τα προβαλλόμενα πρότυπα και τις συμπεριφορές που πρέπει να υιοθετήσει. Συμβαίνει όμως πραγματικά αυτό; Μάλλον όχι, γιατί ο καθένας ανάλογα με τις διαθέσεις του, τα βιώματά του και τα κοινωνικά του ερεθίσματα επιλέγει από τα προβαλλόμενα πρότυπα αυτό που του ταιριάζει καλύτερα. Γι' αυτό το λόγο παρατηρείται συχνά άτομα από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον να έχουν διαφορετικές πορείες στη ζωή.

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

Η επιλογή ή η απόρριψη των μηνυμάτων γίνεται πολλές φορές ασυνείδητα. Βέβαια το άτομο είναι υποχρεωμένο να εναρμονίσει τη συμπεριφορά του με όσα ορίζονται από τους νόμους ή από την καθιερωμένη ηθική της κοινωνίας (εφόσον αυτή δε βρίσκεται σε αντίθεση με τα προσωπικά του αισθήματα, τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του). Στην ουσία υιοθετεί τα πολιτισμικά στοιχεία τα οποία έχουν ενταχθεί στην παιδεία που έχει λάβει, στο πλαίσιο της σταδιακής προσαρμογής του στην κοινωνία. Η κοινωνικοποίηση ωστόσο δεν είναι το αποτέλεσμα μιας τυποποιημένης μάθησης, αλλά μια εκμάθηση που διαφοροποιείται συνεχώς από τις επιρροές που δέχεται το άτομο και από τον τρόπο που κατανοεί τον εκάστοτε ρόλο του.

Όπως προαναφέραμε, η υιοθέτηση των προτύπων συμπεριφοράς δεν είναι μια παθητική λειτουργία. Το άτομο δε λειτουργεί μόνο ως δέκτης, που υιοθετεί στοιχεία από το περιβάλλον του, αλλά και ως πομπός, που μπορεί να επηρεάσει τη διαδικασία κοινωνικοποίησης του περιβάλλοντός του. Ακόμα και ένα παιδί, στο πλαίσιο μιας αυταρχικής διαπαιδαγώγησης (του σχολείου ή της οικογένειας), μπορεί με τη στάση ή την αντίδρασή του να αλλάξει τη συμπεριφορά του περιβάλλοντός του προς αυτό, να αλλάξει δηλαδή το περιεχόμενο της κοινωνικοποίησής του. Αλλά και ως ενήλικος, μέσα από τη συμμετοχή του σε συλλόγους, σωματεία ή ενώσεις καταναλωτών, μπορεί να αντιδράσει στις επικρατούσες απόψεις για την κοινωνική ζωή. Γι' αυτό το λόγο η κοινωνικοποίηση είναι μια αμφίδρομη διαδικασία ανάμεσα στον πομπό και στο δέκτη. Εξάλλου, ο αμφίδρομος χαρακτήρας της διαδικασίας είναι εμφανής, όταν ο δέκτης γίνεται πομπός.

Η κοινωνικοποίηση είναι επίσης μια εξελικτική και δυναμική διαδικασία, που διαφοροποιείται σε σχέση με το χρόνο (ιστορική περίοδο) και το χώρο (την κοινωνία στην οποία αναφερόμαστε) και επιτρέπει στο άτομο να κατανοεί τον κόσμο που το περιβάλλει. Κάθε άτομο συνθέτει σταδιακά, από τη νεαρή ηλικία ως τα γεράματά του, τις εικόνες για τον κόσμο. Αυτές τις εικόνες τις επεξεργάζεται, για να τις μετατρέψει με το δικό του τρόπο σε μια καινούρια, πρωτότυπη και προσωπική εικόνα. Πρόκειται δηλαδή για μια συνεχή αλληλεπίδραση κοινωνίας και ατόμου.

Η κοινωνικοποίηση είναι, τέλος, μια διαδικασία οικοδόμησης της συλλογικής ταυτότητας. Η αίσθηση ότι ανήκουμε σε μια ομάδα μάς βοηθά να συγκροτήσουμε την αυτοεικόνα μας, την οποία διαμορφώνουμε σε σχέση με τους συνανθρώπους μας και συγχρόνως τη μοιραζόμαστε με τα μέλη της ευρύτερης ή της στενότερης ομάδας στην οποία ανήκουμε. Κοινωνικοποιημένο θεωρείται ένα άτομο που εντάσσεται σε ομάδες (π.χ. συγγενείς, συνομήλικοι, συμμαθητές, συνάδελφοι κ.ά.) και αισθάνεται μέλος τους, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι υποχρεωμένο να υποτάσσεται στις τυχόν υπέρμετρες απαιτήσεις τους.

3.2. Ανάπτυξη του κοινωνικού εαυτού. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις

Το βασικό ερώτημα του πώς αναπτύσσεται το παιδί από τη στιγμή της γέννησής του και μετά έχει απασχολήσει τους επιστήμονες διάφορων κλάδων των ανθρωπιστικών επιστημών, οι οποίοι έχουν διατυπώσει σημαντικές θεωρίες δίνοντας έμφαση σε διαφορετικές πτυχές της προσωπικότητας. Ψυχίατροι όπως ο Φρόυντ (S. Freud), ο Πιαζέ (J. Piaget) και ο Έρικσον (E.H. Erikson), κοινωνιολόγοι της λειτουργιστικής

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

προσέγγισης, όπως ο Ντυρκέμ (E. Durkheim κ.ά.), της μαρξιστικής σχολής, όπως ο Άλτουσερ (L. Althusser κ.ά.), αλλά και της συμβολικής αλληλεπίδρασης, όπως ο Μιντ (G.H. Mead κ.ά.), φιλόσοφοι και παιδαγωγοί έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με το θέμα της ανάπτυξης και της κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Όλες οι προσεγγίσεις δίνουν έμφαση άλλοτε περισσότερο άλλοτε λιγότερο στα κοινωνικά στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα του ατόμου. Οι σύγχρονες απόψεις για την κοινωνικοποίηση συμφωνούν στο ότι κάθε άτομο από τη γέννησή του δέχεται επιδράσεις από το κοινωνικό του περιβάλλον, οι οποίες διαμορφώνουν σημαντικά την προσωπικότητά του.

Ο Ζ. Φρόυντ (S. Freud, 1856-1939) με τη θεωρία την οποία ανέπτυξε (ψυχαναλυτική μέθοδος) άσκησε σημαντική επίδραση στην εξέλιξη της ψυχολογίας, αλλά και στην ανάπτυξη των άλλων κοινωνικών επιστημών, των τεχνών και της φιλοσοφίας. Ο Φρόυντ, που ως ψυχίατρος είναι γνωστός κυρίως για την ανάπτυξη της θεωρίας της προσωπικότητας, διατύπωσε μια θεωρία που έχει δύο διαστάσεις.

Η πρώτη διάσταση αφορά τα ψυχοσεξουαλικά στάδια ανάπτυξης του ατόμου (στοματικό, πρωκτικό, φαλλικό, λανθάνουσας σεξουαλικότητας και γενετήσιας σεξουαλικότητας). Το καθένα από αυτά τα στάδια αντιστοιχεί με μια διαφορετική σωματική ζώνη ικανοποίησης και με διαφορετικές χρονικές περιόδους της ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Φρόυντ, η φυσιολογική ανάπτυξη του ατόμου προϋποθέτει την καταστολή των σεξουαλικών και επιθετικών ορμών του και την ταύτισή του με τα κοινωνικά αποδεκτά πρότυπα του πατέρα ή της μητέρας, καθώς και την ανάπτυξη της κοινωνικής του συνείδησης.

Η δεύτερη διάσταση αφορά την ψυχική οργάνωση της προσωπικότητας και σχετίζεται περισσότερο με την ανάπτυξη του κοινωνικού εαυτού. Σύμφωνα με τον Φρόυντ, η προσωπικότητα του ατόμου αποτελείται από τρία μέρη:

- Το «εκείνο» (id), το οποίο περιλαμβάνει τα βιολογικά ένστικτα και τις ροπές και λειτουργεί με βάση την άμεση ικανοποίηση των αναγκών (το ασυνείδητο).
- Το «υπερεγώ» (superego), το οποίο αποτελεί το σύνολο των κανόνων συμπεριφοράς που η κοινωνία επιβάλλει στα μέλη της.
- Το «εγώ» (ego), που αποτελεί τη συνειδητή πλευρά της προσωπικότητας, τις ψυχικές λειτουργίες με τις οποίες το άτομο ενεργεί. Το «εγώ» έχει ως βάση την πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι ρυθμίζεται από τις εσωτερικές παρορμήσεις του «εκείνο», αλλά και από τους περιορισμούς και τις απαγορεύσεις που επιβάλλει η κοινωνία.

Από το «εκείνο», δηλαδή το ασυνείδητο, αναδύονται οι παρορμήσεις, τα ένστικτα και οι βιολογικές ορμές, οι οποίες συχνά συγκρούονται με το «υπερεγώ», δηλαδή την κοινωνία και τον πολιτισμό. Για να μπορέσει το άτομο να αντιμετωπίσει καταστάσεις που του προκαλούν ένταση και άγχος, καταφεύγει συχνά σε μηχανισμούς άμυνας. Ο Φρόυντ έχει περιγράψει έναν αριθμό αμυντικών μηχανισμών, οι οποίοι είναι κυρίως έργο του «εγώ». Λειτουργούν όμως υποσυνείδητα και αποσκοπούν στην εξασφάλιση μιας ισορροπίας μεταξύ των τριών μερών της

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

προσωπικότητας. Επομένως το «εγώ» λειτουργεί συχνά ως εξισορροπητικός μηχανισμός ανάμεσα στο «εκείνο» και το «υπερεγώ».

Αξίζει να επισημάνουμε ότι οι σύγχρονες θεωρίες κοινωνικοποίησης δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο κοινωνικό περιβάλλον και στις συνειδητές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων και λιγότερο στο ασυνείδητο και τα βιολογικά ένστικτα των ανθρώπων, τα οποία άλλωστε έχουν αμφισβητηθεί από σχεδόν όλους τους κοινωνιολόγους και τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες που υιοθετούν την προσέγγιση της κοινωνικής (συμβολικής) αλληλεπίδρασης, όπως ο Τζ. Μιντ (G.H. Mead, 1863-1931), αναφέρθηκαν ιδιαίτερα στις φάσεις ανάπτυξης του παιδιού και στις διεργασίες που τις συνοδεύουν. Τι σημαίνει όμως για τον Μιντ κοινωνική αλληλεπίδραση;

Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία η στενή σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε δύο (ή περισσότερους) ανθρώπους (με το παιχνίδι, τη συναναστροφή κτλ.) οδηγεί στη διαμόρφωση, μέρα με τη μέρα, μιας σχεδόν ιδιωτικής γλώσσας, ενός κώδικα επικοινωνίας μεταξύ τους, μέσω του οποίου παράγονται νοήματα και συμβολισμοί. Τα στάδια της κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού είναι κατά τον Μιντ, τρία:

1. Το προπαρασκευαστικό στάδιο της ασυντόνιστης, δοκιμαστικής και τυχαίας συμπεριφοράς, που συνοδεύεται από μιμήσεις.

2. Το στάδιο του ατομικού παιχνιδιού, κατά το οποίο το παιδί παίζει διαφορετικούς ρόλους. Για παράδειγμα, μπορεί να αλλάζει ρόλους, χωρίς συντονισμό ή λογική τάξη, και από ασθενής να γίνεται γιατρός ή από μαθητής δάσκαλος. Κατά το στάδιο αυτό οι «σημαντικοί άλλοι», που είναι συγκεκριμένα πρόσωπα από το κοινωνικό του περιβάλλον με τα οποία το παιδί έχει άμεσες, συχνές και στενές επαφές, ασκούν ιδιαίτερη επίδραση στη διαμόρφωση των προτύπων συμπεριφοράς του.

3. Το στάδιο του ομαδικού παιχνιδιού, κατά το οποίο συντελείται μετάβαση από τους απλούς ρόλους του ατομικού παιχνιδιού σε οργανωμένους κοινωνικούς ρόλους (με κανόνες, πρότυπα συμπεριφοράς, προσδοκίες). Σε αυτό το στάδιο πραγματοποιείται μέσω της κοινωνικοποίησης η αφομοίωση όλο και περισσότερων ρόλων και το παιδί σχηματίζει την εικόνα αυτού που ο Μιντ ονόμασε «γενικευμένο άλλο», δηλαδή αφομοιώνει τις στάσεις και τις αντιλήψεις που επικρατούν σε μια κοινωνία σε σχέση με τους διαφορετικούς ρόλους. Μέσω αυτής της αφομοίωσης των πολλαπλών ρόλων τα παιδιά εξελίσσονται σε κοινωνικά όντα.

Με την προσέγγιση του ο Μιντ συνέβαλε (όπως είδαμε στο κεφάλαιο 1) στη διχοτόμηση του εαυτού στο «εμέ» και το «εγώ». Ο «εαυτός» αποδίδεται με την έννοια του κοινωνικού «εμέ» (Me) σε αντιδιαστολή με το ψυχικό «εγώ» (I). «Το Εμέ αποτελεί τη σταθερή δομή του Εαυτού, σε αντίθεση με το Εγώ το οποίο αποτελεί την αυθόρμητη πλευρά του» (Χρ. Νόβα Καλτσούνη, 2000:212). Το «εμέ» αντιπροσωπεύει την κοινωνία, δηλαδή όλο εκείνο το σύστημα των προτύπων και των αξιών που αφομοιώνονται με την κοινωνικοποίηση. Το «εγώ» αντιπροσωπεύει τις παρορμήσεις του ατόμου, το αυθόρμητο και απρόβλεπτο μέρος του κοινωνικού του εαυτού.

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

Οι κοινωνιολόγοι που υιοθετούν τη λειτουργιστική ή τη μαρξιστική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης δεν συμπεριλαμβάνουν στην οπτική τους τις έμφυτες παρορμήσεις και τα ένστικτα του ατόμου. Αντίθετα, δίνουν έμφαση στην επίδραση που ασκεί το κοινωνικό περιβάλλον στην ανάπτυξη του ατόμου.

Η κοινωνικοποίηση λοιπόν, σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους που υιοθετούν τη λειτουργιστική προσέγγιση, αποσκοπεί:

- στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου,
- στην αποδοχή των προτύπων συμπεριφοράς από όλα τα μέλη της κοινωνίας,
- στην ένταξη των ατόμων στους κοινωνικούς θεσμούς και
- στη διασφάλιση και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Έτσι, οι λειτουργιστές εξηγούν την κοινωνικοποίηση ως μια διαδικασία που περιλαμβάνει τους τρόπους με τους οποίους η ομάδα (ή συνολικά η κοινωνία) εργάζεται από κοινού για τη δημιουργία σταθερών κοινωνικών σχέσεων.

Αντίθετα, οι μαρξιστές προσεγγίζουν την κοινωνικοποίηση ως μια διαδικασία μέσω της οποίας διαιωνίζεται η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Όταν για παράδειγμα, οι άνθρωποι κοινωνικοποιούνται, αποδέχονται την οικογενειακή τους καταγωγή μέσω της εκμάθησης των κοινωνικών κανόνων που προσιδιάζουν στην κοινωνική τους τάξη (ή την κοινωνική τους θέση). Οι μαρξιστές θεωρούν ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν να αποδέχονται την κοινωνική τους θέση, πριν ακόμα αποκτήσουν συνείδηση των οικονομικών σχέσεων κυριαρχίας. Μαθαίνουν δηλαδή από νεαρή ηλικία όλους τους κανόνες που διέπουν τη θέση τους και στη συνέχεια αποκτούν συνείδηση της κατάταξής τους στο κοινωνικό πλαίσιο ως κάτι το εντελώς φυσικό. Κατά συνέπεια η κοινωνικοποίηση συντηρεί τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προνόμια των κυρίαρχων τάξεων μέσω δομών όπως, για παράδειγμα, η εκπαίδευση, η οποία αναπαράγει τις κοινωνικές θέσεις.

3.3 Φορείς κοινωνικοποίησης

Η ζωή μας καθορίζεται από ένα σύνολο σχέσεων και δραστηριοτήτων (οικογένεια, εργασία, εκπαίδευση κτλ.). Ο άνθρωπος συμμετέχει σε αυτές τις δραστηριότητες με τρόπο τυπικό, που σημαίνει ότι οι συμπεριφορές όλων των συμμετεχόντων είναι αναμενόμενες και κοινωνικά προσδιορισμένες. Τα άτομα μέσα σε αυτό το πλαίσιο καταλαμβάνουν διαφορετικές κοινωνικές θέσεις, από τις οποίες απορρέουν διαφορετικοί κοινωνικοί ρόλοι. Πέρα όμως από τις τυπικές και αναμενόμενες συμπεριφορές, τα άτομα επιτελούν τους ρόλους που αναλαμβάνουν με τρόπο ουσιαστικό, ανάλογα με τις αντιλήψεις και τα βιώματά τους. Συνεπώς δεν «ερμηνεύουν» κατά τον ίδιο τρόπο τους κοινωνικούς ρόλους: άλλα ταυτίζονται πλήρως με τις αναμενόμενες συμπεριφορές και άλλα διαφοροποιούνται ή αποκλίνουν από αυτές.

Γιατί ο δάσκαλος βαθμολογεί το μαθητή; Γιατί ο εργοδότης ελέγχει τον εργαζόμενο; Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα είναι ότι μέσα σ' αυτές τις σχέσεις οι θέσεις που καταλαμβάνουμε είναι ιεραρχημένες. Η ιεραρχία αυτή οφείλεται σε ένα σύστημα θέσεων που προσδιορίζει την κάθε δραστηριότητα (οικογενειακή, εκπαιδευτική ή εργασιακή) και

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

περιλαμβάνει τις τυποποιημένες και αναμενόμενες συμπεριφορές, δηλαδή τον κοινωνικό θεσμό.

Επομένως ένας κοινωνικός θεσμός συνίσταται από ένα σύστημα θέσεων και αποσκοπεί στην εκπλήρωση μιας βασικής λειτουργίας της κοινωνίας. Για παράδειγμα, το σχολείο συγκροτείται από πολλές κοινωνικές θέσεις (π.χ. δάσκαλος, μαθητής, διευθυντής, σχολικός σύμβουλος, διευθυντής εκπαίδευσης, υπεύθυνος ΣΕΠ, γονέας κτλ.) με ανάλογους ρόλους (αναμενόμενες και τυποποιημένες συμπεριφορές). Οι ρόλοι αυτοί αποσκοπούν στην εκπλήρωση της εκπαιδευτικής λειτουργίας (δηλαδή της μάθησης), ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας στην πράξη.

Στις κοινωνίες μας υπάρχει συχνά μια ταύτιση των φορέων κοινωνικοποίησης με τους θεσμούς. Αυτό συμβαίνει γιατί οι κοινωνίες στις οποίες ζούμε είναι οργανωμένες με ένα συστηματικό τρόπο και διέπονται από πλέγμα κανόνων που τις περισσότερες φορές είναι τυπικοί.

Οι φορείς της κοινωνικοποίησης είναι πολυάριθμοι: οικογένεια, σχολείο, παρέα συνομηλίκων, Εκκλησία, Μ.Μ.Ε., κράτος. Συνήθως αναφερόμαστε σε δύο κατηγορίες φορέων κοινωνικοποίησης:

- στους πρωτογενείς φορείς, όπως η οικογένεια και η παρέα των συνομηλίκων κτλ., στους οποίους η αλληλεπίδραση των μελών της κοινωνικής ομάδας χαρακτηρίζεται από στενές διαπροσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις και
- στους δευτερογενείς φορείς, όπως το σχολείο, η Εκκλησία, ο χώρος εργασίας και το κράτος, στους οποίους οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων (π.χ. δασκάλων/μαθητών, εργοδοτών/εργαζομένων κτλ.) ρυθμίζονται βάσει συγκεκριμένων προδιαγραφών και είναι περισσότερο τυπικές.

Οι πρωτογενείς και οι δευτερογενείς φορείς (κοινωνικές ομάδες) συνυπάρχουν και ασκούν την επιρροή τους καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής των ανθρώπων. Ωστόσο, οι πρωτογενείς φορείς (και ιδίως η οικογένεια), ασκούν σημαντική επίδραση στην κοινωνικοποίηση των παιδιών, ενώ οι δευτερογενείς φορείς κοινωνικοποίησης ασκούν σημαντική επίδραση στα μετέπειτα στάδια της ζωής των ανθρώπων.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα παρατηρείται μια μείωση της σημασίας κάποιων φορέων (π.χ. της οικογένειας) οι οποίοι παλαιότερα είχαν την αποκλειστική ευθύνη για την κοινωνικοποίηση του ατόμου, ενώ μέρος των λειτουργιών αυτών των φορέων έχει εκχωρηθεί σε άλλους φορείς (π.χ. στην εκπαίδευση).

Επίσης, είναι σημαντικό να τονίσουμε την ασυμφωνία ή τη σύγκρουση των προτύπων που προβάλλονται από τους παλιούς και τους νεοσύστατους φορείς κοινωνικοποίησης, φαινόμενο που στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται συχνότερα από ό,τι άλλοτε (π.χ. τα πρότυπα που προβάλλονται από τα Μ.Μ.Ε. έναντι των προτύπων που διαμορφώνονται από την οικογένεια ή τη θρησκεία).

3.3.1 Πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης Οικογένεια

Οικογένεια

Ως πρωτογενής φορέας κοινωνικοποίησης, η οικογένεια διαμορφώνει σημαντικά τους κανόνες, τις συνήθειες, τις αξίες και τις αντιλήψεις του

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

παιδιού από τη στιγμή της γέννησής του. Ειδικότερα, η οικογένεια αποτελεί τον καθοριστικής σημασίας φορέα τόσο για την επιβίωση όσο και για τη συναισθηματική ανάπτυξη του ατόμου κατά την παιδική του ηλικία.

Σε κάθε κοινωνία οι όροι συγγένειας, η δομή και το μέγεθος της οικογένειας αποτελούν παράγοντες που οδηγούν σε διαφορετικούς τρόπους συμπεριφοράς. Η οικογένεια ωστόσο παραμένει και σήμερα ένας βασικός τύπος στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και ένα καταφύγιο αλληλεγγύης για τα άτομα παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στο θεσμό, στον οποίο παρατηρείται μια περισσότερο χαλαρή σύνδεση των μελών από ό,τι παλαιότερα (ελεύθερη συμβίωση, διαζύγια, αυτονόμηση του ατόμου από την οικογένεια).

Το παρακάτω συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει μεταξύ άλλων η έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε., δείχνει την τάση των νέων να επικοινωνούν ουσιαστικά με τους γονείς τους. «Οι νέοι επιδιώκουν να συζητούν με τους γονείς τους, και μάλιστα τα κορίτσια περισσότερο από τα αγόρια. Θέματα που τους απασχολούν είναι αυτά των σπουδών, του σχολείου, οικονομικά και επαγγελματικά, εύρεσης εργασίας. Επίσης συζητούν, ιδιαίτερα τα κορίτσια, τα αισθηματικά και τις σχέσεις με το άλλο φύλο. Πάντως τα προς συζήτηση θέματα ποικίλλουν από σοβαρά ή όχι, επίκαιρα, θέματα προβληματισμού. Αυτό δείχνει τη μεγάλη ανάγκη επικοινωνίας που έχουν οι νέοι, στην οποία, με τη σειρά τους, θα πρέπει να ανταποκρίνονται οι γονείς» (Α. Τεπέρογλου, 1999:121).

Παρέα συνομηλίκων

Η παρέα διαμορφώνει τον τρόπο επικοινωνίας, τη σκέψη και τα πρότυπα συμπεριφοράς των παιδιών. Η αποδοχή των κανόνων της ομάδας (π.χ. γλωσσικός κώδικας, ντύσιμο, ποδοσφαιρικές προτιμήσεις) αποτελεί στοιχείο που ευνοεί την αίσθηση του παιδιού ότι ανήκει στην ομάδα των συνομηλίκων. Η αποτελεσματικότητα της επιρροής της παρέας εξαρτάται από τη συχνότητα της επαφής και είναι ιδιαίτερα σημαντική και κρίσιμη μέχρι την ενηλικίωση του ατόμου. Με την παρέα τα παιδιά ανεξαρτητοποιούνται από την οικογένεια, αναπτύσσουν αυτοπεποίθηση και κοινωνικές δεξιότητες (π.χ. επικοινωνία, συνεργασία, ομαδικότητα).

Υπάρχει ωστόσο η πιθανότητα να ακολουθήσουν αρνητικά πρότυπα συμπεριφοράς (π.χ. εξαρτησιογόνες ουσίες, χουλιγκανισμός, κόντρες με τις μοτοσικλέτες) στην προσπάθειά τους να αντιδράσουν στο οικογενειακό περιβάλλον και να προβάλουν μια κακώς εννοούμενη ανεξαρτησία.

Σε πολλές κοινωνίες (και ιδίως στις δυτικές) η διαδικασία ωρίμανσης του ατόμου αποδίδεται με έννοιες που αποτελούν ταυτόχρονα και ταξινομικές κατηγορίες όπως «παιδί», «έφηβος» και «ενήλικος». Οι παραπάνω κατηγορίες, που περιγράφουν τη φάση ωρίμανσης ή γήρανσης του ατόμου δεν είναι μόνο εργαλεία των κοινωνικών επιστημόνων, είναι ορατές και παρατηρήσιμες μέσα στις ίδιες τις ομάδες που συγκροτούν τα μέλη κάθε κατηγορίας (παρέες, λέσχες κτλ.).

Αν σκεφτούμε τι είναι αυτό που κάνει τις πιο πάνω κατηγορίες διακριτές, θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι αυτό που τις οριοθετεί και επομένως διαφοροποιεί την παρέα των παιδιών από την παρέα των εφήβων ή την παρέα των ενηλίκων είναι η εμπειρία της

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

κοινωνικοποίησης. Παρέες και σύλλογοι είναι μορφές (τυπικές ή άτυπες, δεν έχει και τόσο σημασία) που προσδιορίζουν τις επιλογές μας (ανήκουμε σε αυτή τη λέσχη και όχι στην άλλη), εκφράζουν το αίσθημα του ότι ανήκουμε κάπου (επιλέγουμε αυτούς για παρέα και όχι τους άλλους) και σκιαγραφούν κομμάτι του κοινωνικού μας εαυτού ή της κοινωνικής μας ταυτότητας («είμαστε οικολόγοι» ή «είμαστε ροκάδες»).

3.3.2 Δευτερογενείς φορείς κοινωνικοποίησης

Σχολείο

Το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας μεταβιβάζει στη νέα γενιά τις κοινές παραδόσεις, αλλά και τη συσσωρευμένη γνώση της κοινωνίας. Στις προβιομηχανικές κοινωνίες οι γνώσεις μεταβιβάζονταν εμπειρικά από γενιά σε γενιά.

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες οι γνώσεις μεταβιβάζονταν εμπειρικά από γενιά σε γενιά. Το σχολείο ως θεσμός είναι δημιούργημα των κοινωνιών του 19ου αιώνα, ενώ η γενίκευσή του στο δυτικό κόσμο πραγματοποιήθηκε τον 20ό αιώνα. Σήμερα η εκπαίδευση λειτουργεί συμπληρωματικά με την οικογένεια ως προς την εκμάθηση προτύπων συμπεριφοράς.

Το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας συνδέεται επίσης με τις ανάγκες για τη μελλοντική επαγγελματική κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς και για την απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων (κριτική σκέψη, συνεργασία, ομαδικότητα), που είναι απαραίτητα εφόδια για κάθε άτομο μέλος της κοινωνίας.

Θρησκεία

Για την κοινωνιολογία η θρησκεία αποτελεί έναν κοινωνικό θεσμό που πραγματεύεται τη σχέση των ανθρώπων με το θείο. Αναφέρουμε παρακάτω, ενδεικτικά κάποιες από τις σκέψεις των θεμελιωτών της κοινωνιολογίας σχετικά με τη θρησκεία που αφορούν την κοινωνική ένταξη και την κοινωνικοποίηση του ατόμου.

Σύμφωνα με τον Ντυρκέμ (E. Durkheim, 1858-1917), η θρησκεία αποτελεί προβολή και θεοποίηση της ίδιας της ανθρώπινης κοινωνίας. Μέσα από τη διδασκαλία του θρησκευτικού δόγματος και τις θρησκευτικές τελετές επιβεβαιώνεται η συλλογική ταυτότητα των ομοθρήσκων (π.χ. «εμείς οι χριστιανοί», «εμείς οι μουσουλμάνοι», «εμείς οι εβραίοι») και ενισχύονται τα ιδανικά και οι αξίες της κοινωνίας. Η θρησκεία είναι στενά συνδεδεμένη με την εμπειρία της κοινότητας γιατί ενισχύει τους δεσμούς μεταξύ των μελών της και ενώνει τους ομοθρήσκους.

Ο Βέμπερ (M. Weber, 1864-1920) θεωρούσε ότι η θρησκευτική συμπεριφορά είναι στην ουσία προσανατολισμένη προς τον επίγειο κόσμο. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, η εμφάνιση του προτεσταντισμού, ο οποίος έδινε έμφαση στις αξίες της ασκητικής ζωής, της αποταμίευσης, της σκληρής εργασίας και της επένδυσης, συνδέεται ιστορικά με την ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ευρώπη. Είναι προφανές επομένως ότι η θρησκεία μπορεί να επηρεάσει τον οικονομικό και τον επαγγελματικό προσανατολισμό των ανθρώπων.

Σύμφωνα με τη σύγχρονη λειτουργιστική θεωρία, η οποία αναμφίβολα έχει επηρεαστεί από τη σκέψη του Ντυρκέμ, η θρησκεία αποτελεί το φορέα κοινωνικοποίησης που συντείνει στη σύνδεση των μελών και εν

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

τέλει στην ενοποίηση και συνοχή της κοινωνίας με διάφορους τρόπους:

- α. Επηρεάζει τα πρότυπα συμπεριφοράς των ομόθρησκων ατόμων.
- β. Διαμορφώνει τους κοινωνικούς κανόνες και τις συμπεριφορές τους.
- γ. Δραστηριοποιείται με παρεμβάσεις κοινωνικού περιεχομένου (π.χ. δωρεά οργάνων, συσσίτια για απόρους, προγράμματα για νέους).

Πολλές φορές ο θρησκευτικός λόγος μπορεί να λειτουργήσει απελευθερωτικά για τα μέλη μιας κοινωνίας. Σημαντική εξάλλου είναι η συμμετοχή χριστιανών κληρικών στα κινήματα κοινωνικής διαμαρτυρίας κατά της εκμετάλλευσης, της αποικιοκρατίας και του ρατσισμού στη Λατινική Αμερική, στη Νότια Αφρική και τις Η.Π.Α. κατά τον 20ό αιώνα.

Εκτός από το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει στην κοινωνικοποίηση και στην ενίσχυση των ηθικών αξιών και προτύπων των ομοθρήσκων, η θρησκεία αποτελεί επίσης σημαντικό φορέα κοινωνικής στήριξης έναντι των αντιφάσεων της ζωής.

M.M.E.

Η επίδραση των M.M.E. στη ζωή του ανθρώπου μελετάται από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες στον κόσμο για όλες τις ηλικιακές ομάδες, αλλά ιδιαίτερα για τα παιδιά. Τα M.M.E. ψυχαγωγούν, ενημερώνουν, μορφώνουν, ασκούν κριτική, ειλικρινή ή ιδιοτελή, επηρεάζοντας την κοινή γνώμη, αλλά κυρίως προβάλλουν πρότυπα συμπεριφοράς, αναδεικνύουν κοινωνικούς ρόλους, κατασκευάζουν είδωλα, με ένα λόγο μπορούν να επηρεάσουν βαθιά τη σκέψη των ατόμων, αλλά και ολόκληρη την προσωπικότητά τους.

Τι συμβαίνει όμως με τα πρότυπα συμπεριφοράς που προβάλλονται από τα M.M.E. και πώς αυτά επηρεάζουν τη συμπεριφορά των εφήβων; Στο ερώτημα αυτό μπορούν να δοθούν ποικίλες απαντήσεις, μια και υπάρχει πλήθος αναφορών για τα πρότυπα που προβάλλονται από τα M.M.E. Βέβαια η άκριτη, παθητική αποδοχή των προϊόντων των M.M.E. από τις πολύ νεαρές ηλικίες αποτελεί θέμα που απασχολεί ευρύτερα την κοινωνία και επιβάλλει την ενεργοποίηση των πολιτών, αλλά και των δημοσιογράφων, ώστε να ελέγχονται με όρους ποιότητας τα προσφερόμενα αγαθά των ηλεκτρονικών M.M.E. (τηλεόραση, διαδίκτυο). Οι νέοι, ως πιο ευάλωτοι δέκτες, μιμούνται ή ταυτίζονται πολλές φορές με διάφορα είδωλα. Βέβαια η μίμηση ή η ταύτιση αυτή αντανακλά τις ανάγκες της διαφήμισης και της αγοράς και όχι τις δικές τους ανάγκες.

Κράτος

Το κράτος αποτελεί ένα θεσμοθετημένο φορέα κοινωνικοποίησης ιδιαίτερα σημαντικό. Ο τρόπος διακυβέρνησης:

- Ασκει επίδραση στη λειτουργία των σημαντικότερων φορέων κοινωνικοποίησης, όπως είναι η οικογένεια (π.χ. με την αναμόρφωση του οικογενειακού δικαίου), το σχολείο (π.χ. μέσω των προγραμμάτων της εκπαίδευσης, των βιβλίων, του εξεταστικού συστήματος), τα M.M.E. (π.χ. με τον κώδικα δεοντολογίας των δημοσιογράφων, αλλά και με τους κανόνες λειτουργίας τηλεοπτικών σταθμών).
- Διαμορφώνει τα πρότυπα συμπεριφοράς των κυβερνωμένων (π.χ. η συμπεριφορά και το ήθος των κυβερνώντων επηρεάζει το αίσθημα

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

δικαίου του πολίτη, προάγει ή υπονομεύει τη διαφάνεια, την ισονομία κτλ.).

Η κρατική εξουσία επιβάλλει κανόνες σε όλα τα επίπεδα και επηρεάζει τις σχέσεις των ανθρώπων σε επίπεδο οικονομικό (φορολογία, εισοδήματα), σε επίπεδο κοινωνικό (εκπαιδευτικό σύστημα, πρόνοια), σε επίπεδο πολιτικό (ελευθερία γνώμης, συμμετοχή σε συνδικαλιστικές ενώσεις και πολιτικά κόμματα κτλ.).

3.4. Κοινωνικός έλεγχος Μορφές κοινωνικού ελέγχου

Η υιοθέτηση των αποδεκτών προτύπων συμπεριφοράς και η τήρηση από τα μέλη μιας κοινωνίας των κανόνων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις είναι αποφασιστικής σημασίας για τη συνοχή και την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Η συστηματική όμως εφαρμογή των κανόνων δεν είναι δεδομένη και μπορεί να παρατηρηθούν αποκλίσεις από τα αποδεκτά πρότυπα συμπεριφοράς. Επομένως ο κοινωνικός έλεγχος ασκείται όταν δεν έχουν εσωτερικευτεί αποτελεσματικά από τα μέλη της κοινωνίας οι αξίες και οι κανόνες συμπεριφοράς και υπάρχουν αποκλίσεις.

Ο κοινωνικός έλεγχος είναι το σύνολο των μηχανισμών που χρησιμοποιεί μια κοινωνία, για να γίνουν αποδεκτές οι αξίες της και να εφαρμοστούν οι κανόνες της από τα μέλη της. Η έννοια του κοινωνικού ελέγχου καθιερώθηκε αρχικά από τους κοινωνιολόγους με αφορμή τη μελέτη της παραβατικότητας των νέων στο Μεσοπόλεμο.

Ο στόχος του κοινωνικού ελέγχου είναι η εξασφάλιση της τήρησης των κανόνων και των αξιών και η αποτροπή της παραβίασής τους από τους πολίτες. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσω των θεσμών και των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου οι οποίοι δρουν είτε προληπτικά, πριν δηλαδή από την απόκλιση της συμπεριφοράς του ατόμου από τους κανόνες, είτε κατασταλτικά, μετά την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Οι μορφές κοινωνικού ελέγχου είναι τρεις:

- 1) ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος,
- 2) ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος και
- 3) ο αυτοέλεγχος

Ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος είναι ο θεσμοθετημένος έλεγχος που ασκείται από το κράτος και τα εντεταλμένα όργανά του (π.χ. αστυνομία, δικαστήρια) και ταυτίζεται με την καταστολή και την τιμωρία. Οι ποινές προσδιορίζονται με ακρίβεια από τη νομοθεσία για κάθε περίπτωση παραβίασης κανόνων. Ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος εφαρμόζεται σε περιπτώσεις παραβίασης θεμελιωδών αξιών και κανόνων της κοινωνικής ζωής (π.χ. αφαίρεση ανθρώπινης ζωής, κλοπή, στέρηση της ελευθερίας κτλ.).

Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος είναι ο μη θεσμοθετημένος έλεγχος που ασκείται όταν κάποιος αποκλίνει από τα πρότυπα συμπεριφοράς της ομάδας. Τα σχόλια των συγγενών, η κριτική των συμμαθητών, οι μορφασμοί και οι χειρονομίες αποτελούν μερικά παραδείγματα άτυπου κοινωνικού ελέγχου, αφού εκφράζουν την επιδοκιμασία ή την αποδοκιμασία μιας πράξης. Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος εφαρμόζεται κυρίως στις περιπτώσεις παραβίασης λιγότερο θεμελιωδών κανόνων συμπεριφοράς.

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

Στις μορφές κοινωνικού ελέγχου εντάσσεται και ο αυτοέλεγχος, ο εσωτερικός έλεγχος του ατόμου. Πρόκειται για την εσωτερίκευση των αξιών και των κανόνων συμπεριφοράς που επιτυγχάνεται από την περίοδο της πρώιμης κοινωνικοποίησης του ατόμου. Κάθε άτομο αξιολογεί πριν από κάθε ενέργεια τις πιθανές συνέπειες της πράξης του. Οι συνέπειες αυτές το ενθαρρύνουν ή το αποτρέπουν να ενεργήσει, ανάλογα με το βαθμό εσωτερίκευσης των κοινωνικών αξιών. Για παράδειγμα, η επιθυμία μας να αποκτήσουμε παράνομα ένα υλικό αγαθό προσκρούει στον εσωτερικευμένο κοινωνικό κανόνα που αφορά την κλοπή.

Εκτός από τις κυρώσεις (π.χ. ποινές, μορφασμοί αποδοκιμασίας) που λειτουργούν εξαναγκαστικά, είτε πρόκειται για τυπικό είτε για άτυπο κοινωνικό έλεγχο, υπάρχουν και οι επιβραβεύσεις, όπως είναι η εμπύχωση, η ανταμοιβή, η αναγνώριση (π.χ. αριστείο, κύπελλο, χειροκρότημα).

Στις μέρες μας η έννοια του κοινωνικού ελέγχου (του τυπικού ή του άτυπου) χρησιμοποιείται όλο και λιγότερο και τείνει να αντικατασταθεί με τις έννοιες «κοινωνική προσαρμογή», «ενσωμάτωση» ή «ένταξη».

3.5. Η κοινωνικοποίηση ως συνεχής διαδικασία κοινωνικής μάθησης

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης πραγματοποιείται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Για το λόγο αυτό μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνικοποίηση αποτελεί μια διά βίου κοινωνική μάθηση.

Στην πορεία της ζωής του το άτομο αναλαμβάνει πολλούς και διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους (το σύνολο των συμπεριφορών που αναμένονται από ένα άτομο το οποίο κατέχει μια συγκεκριμένη κοινωνική θέση*). Επομένως η κοινωνικοποίηση δεν αφορά μόνο τα παιδιά, αλλά και τους ενηλίκους.

Αλλά και το άτομο επιτελεί μέσα στην οικογένεια κατά τη διάρκεια της ζωής του πολλούς και διαφορετικούς ρόλους: παιδί, σύζυγος, γονέας, γιαγιά, παππούς. Η πολιτική κοινωνικοποίηση του ατόμου ξεκινά ήδη από την οικογένεια (π.χ. ως παιδί συνοδεύει τους γονείς του στις κάλπες), συνεχίζεται στο σχολείο με τη συμμετοχή του στα μαθητικά συμβούλια και εντείνεται με την ενηλικίωσή του και τη συμμετοχή του σε εκλογές, σε πολιτικά κόμματα, σε ενώσεις ή σε συλλόγους κτλ.

Αντίστοιχα η επαγγελματική κοινωνικοποίηση του ατόμου ξεκινά από την οικογένεια (π.χ. επαγγελματικά πρότυπα των γονέων), συνεχίζεται στο σχολείο με τον επαγγελματικό προσανατολισμό και κλιμακώνεται με την είσοδο του ατόμου στο χώρο της εργασίας.

Μέσω των διαφορετικών κοινωνικών ρόλων που αναλαμβάνει το άτομο εσωτερικεύει τα πρότυπα συμπεριφοράς που οριοθετούν τις ενέργειές του (π.χ. ο ρόλος του πατέρα μέσα στην οικογένεια, ο ρόλος του στο επαγγελματικό πεδίο, ο πολιτικός ή συνδικαλιστικός ρόλος κτλ.). Από τους ρόλους αυτούς απορρέουν διαφορετικές υποχρεώσεις, προσδοκίες, απαιτήσεις, δεξιότητες και δικαιώματα, τα οποία το άτομο θα πρέπει να γνωρίσει προκειμένου να είναι αποτελεσματικό και ευχαριστημένο.

Είναι επίσης πιθανόν στην πορεία της ζωής του το άτομο να αναλάβει κάποιους ρόλους υποχρεωτικούς ή έκτακτους, όπως για παράδειγμα φαντάρος στο στρατό, ασθενής σε νοσοκομείο, οικότροφος, καλόγερος ή

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

ακόμη έγκλειστος σε ίδρυμα. Στις περιπτώσεις αυτές άτομα που είχαν συνηθίσει να ζουν για μεγάλο χρονικό διάστημα με κανόνες που ενδεχομένως είχαν διαμορφώσει οι ίδιοι καλούνται σε κάποια στιγμή της ζωής τους, να ζήσουν μέσα σε συνθήκες οργανωμένης διαβίωσης, όπως είναι ο στρατώνας, ο θάλαμος νοσηλείας, το δωμάτιο ενός οικοτροφείου, το κελί μιας μονής ή μιας φυλακής. Συχνά η είσοδος του ατόμου σε αυτού του είδους τα «κοινόβια» συνοδεύεται από τελετουργίες μύησης, όπως είναι το κούρεμα, τα καψώνια ή τα ομοιόμορφα ρούχα. Στις περιπτώσεις αυτές οι απαιτήσεις και οι προσδοκίες συμπεριφοράς είναι διαμετρικά αντίθετες από αυτές που το άτομο είχε συνηθίσει μέχρι τότε στη ζωή του.

Εύλογο είναι επομένως το ερώτημα για το τι ακριβώς γίνεται όταν το άτομο τελειώσει με τη θητεία, τη νοσηλεία ή τον εγκλεισμό του και πρέπει να κάνει «μεικτές συναναστροφές». Τότε καλείται να επανασυνδεθεί με τους οικείους του, να ξεκινήσει ή να συνεχίσει την επαγγελματική του πορεία, να βρει τους παλιούς του φίλους ή να κάνει νέες γνωριμίες, με λίγα λόγια να επανενταχτεί στο κοινωνικό σύνολο. Αυτή η διαδικασία επανασύνδεσης με το κοινωνικό σύνολο ονομάζεται επανακοινωνικοποίηση.

Οι ρόλοι που καλούνται να αναλάβουν τα άτομα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους διαφοροποιούνται από μια κοινωνία σε μια άλλη, όπως είναι φυσικό, επιπλέον όμως κάθε άτομο «παίζει», «ερμηνεύει» το ρόλο του με ένα δικό του τρόπο. Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Γκόφμαν, οι διάφοροι κοινωνικοί ρόλοι, όπως και οι προσδοκίες που έχουν οι άλλοι από τη συμπεριφορά μας σε συγκεκριμένες συνθήκες, μοιάζουν με σενάρια τα οποία καλούμαστε να ερμηνεύσουμε (γι' αυτό και πολλοί κοινωνιολόγοι, όταν μιλούν για κοινωνικούς ρόλους, χρησιμοποιούν ταυτόσημες έννοιες με αυτές της υποκριτικής και της ηθοποιίας). Υποδύμαστε επομένως αυτούς τους ρόλους και διεκπεραιώνουμε την ερμηνεία τους σύμφωνα με την κοινωνική εκπαίδευση που έχουμε λάβει, αλλά και σύμφωνα με τις απαιτήσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαδραματίζονται οι κοινωνικές σχέσεις.

Είναι αυτονόητο ότι μέσα από την ανάληψη των νέων ρόλων πραγματοποιείται σταδιακά η εκμάθηση των νέων υποχρεώσεων και η επίγνωση των νέων δικαιωμάτων που σχετίζονται με τους ρόλους αυτούς. Για το λόγο αυτό οι κοινωνιολόγοι σε αντίθεση με την κλασική ψυχαναλυτική προσέγγιση, που θεωρούσε ότι ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά των ανθρώπων διαμορφώνονται στην παιδική ηλικία ισχυρίζονται ότι η κοινωνικοποίηση είναι μια συνεχής, αδιάλειπτη και ανοικτή διαδικασία, η οποία ξεκινά από τη γέννηση του ατόμου και συνεχίζεται σε ολόκληρη την πορεία της ζωής του. Οι απαιτήσεις των ρόλων στα μεταγενέστερα στάδια της ζωής του ανθρώπου και οι αντίστοιχες επιλογές του μπορούν σε κάποιες περιπτώσεις να ανατρέψουν προγενέστερες συμπεριφορές.

Η κριτική που ασκείται συνήθως στις θεωρίες των ρόλων αναφέρεται στο ότι δε λαμβάνονται υπόψη τα προσωπικά χαρακτηριστικά κάθε ατόμου, οι σχέσεις εξουσίας που συνδέουν το σύστημα των ρόλων, η συμβολή των κοινωνικών κινημάτων στη μεταβολή των κοινωνιών.

Θα μπορούσαμε, για παράδειγμα, να πούμε ότι εξαιτίας των κοινωνικών κινήματων που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη και τις Η.ΠΑ κατά τη

3. Κοινωνικοποίηση και κοινωνικός έλεγχος

διάρκεια του 20ού αιώνα το περιεχόμενο των ρόλων του άνδρα και της γυναίκας άλλαξε ριζικά.

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

5.1. Ο ρόλος της εκπαίδευσης

Η εκπαιδευτική διαδικασία καλεί το παιδί, από τη νηπιακή ηλικία μέχρι και την εφηβεία, να περάσει ένα μέρος του χρόνου του με τους συνομηλίκους του και εκτός οικογενειακού πλαισίου. Οι συνομήλικοι είναι το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο το παιδί καλείται να ενταχθεί και η ένταξη αυτή συνοδεύεται από:

- τη σταδιακή ανεξαρτοποίηση από το οικογενειακό περιβάλλον,
- τη συνειδητοποίηση από την πλευρά του παιδιού ότι η ιεραρχία δε στηρίζεται αναγκαστικά σε βιολογικές βάσεις (από τον πατέρα της οικογένειας στο δάσκαλο του σχολείου),
- την ανάληψη ευθυνών από το ίδιο το παιδί,
- την αυτόνομη λήψη αποφάσεων.

Συμπαραστάτης του ατόμου σε αυτή τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, όπου δε συγχωρούνται τα πάντα, όπως συχνά συμβαίνει στην οικογένεια, είναι το σχολείο.

Αυτό το στάδιο, κατά το οποίο το παιδί αυτονομείται και οι σχέσεις του με τους άλλους δε χαρακτηρίζονται από το συναίσθημα ή από τη συγγένεια, ονομάζεται δευτερογενής κοινωνικοποίηση.

Η έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση της UNESCO επισημαίνει τη σπουδαιότητα της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, δίνοντας έμφαση στους ακόλουθους στόχους της μάθησης, που αποτελούν τους πυλώνες της γνώσης:

α) να μάθει στο άτομο πώς να μαθαίνει, δηλαδή πώς να αποκτά τα εργαλεία της κατανόησης του κόσμου...,

β) να του μάθει πώς να ενεργεί, έτσι ώστε να είναι παραγωγικό στο χώρο του, γ) να του μάθει πώς να ζει μαζί με τους άλλους, δηλαδή πώς να συμμετέχει στη ζωή τους και να συνεργάζεται μαζί τους,

δ) να του μάθει πώς να υπάρχει. Η εκπαίδευση πρέπει να δώσει στους ανθρώπους την ελευθερία της σκέψης, της κρίσης, της έκφρασης των αισθημάτων και της φαντασίας, για να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και τη δυνατότητα να ελέγχουν όσο εξαρτάται από αυτούς τη ζωή τους...» (UNESCO, 1999:125, 139).

Σύμφωνα με τον Κρ. Ντε Μοντιμπέρ (2000:110), η κοινωνιολογία έχει καταδείξει μέσα από την κριτική της ανάλυση ότι ο εκπαιδευτικός μηχανισμός εκπληρώνει συγκεκριμένες λειτουργίες:

1. Διαφυλάττει τον πολιτισμό του παρελθόντος. Η διαφύλαξη αυτή είναι σημαντική, γιατί ανταποκρίνεται στην ανάγκη διαίωσης του πολιτισμού που έχουν αναπτύξει οι προηγούμενες γενιές.

2. Διασφαλίζει τη μετάδοση του πολιτισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εκπαίδευση σμιλεύει και κατασκευάζει τον «καλλιεργημένο» άνθρωπο μιας κοινωνίας.

3. Προάγει την κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου, η οποία μπορεί να λάβει δύο μορφές: ηθική και νοητική. Το εκπαιδευτικό σύστημα έχει την ευθύνη να εξοπλίζει τα άτομα με ίδιες κατηγορίες σκέψης. Λόγω ίσως αυτής της λειτουργίας η εκπαίδευση θεωρήθηκε ως ιδεολογικός

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

μηχανισμός αναπαραγωγής της κοινωνίας (και μάλιστα αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας).

4. Συμβάλλει στον επαγγελματικό προσανατολισμό του ατόμου. Συνεπώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σχολείο «διανέμει» προσόντα που θα επιτρέψουν στα άτομα να ενταχθούν στην αγορά της εργασίας.

Οι λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι έκδηλες (φανερές) και άδηλες (κρυφές). Η πιο σημαντική από τις έκδηλες λειτουργίες της είναι η μετάδοση των γνώσεων, των προτύπων και των αξιών. Τα στοιχεία αυτά, στο βαθμό που εσωτερικεύονται και αφομοιώνονται από τους μαθητές, οδηγούν τη δράση τους σε έναν κοινό προσανατολισμό.

Η πιο σημαντική από τις άδηλες (κρυφές) λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι η επιλογή που γίνεται στο σχολείο και συγκεκριμένα ο προσανατολισμός των πιο «αδύνατων» μαθητών προς την τεχνική εκπαίδευση. Η τεχνική εκπαίδευση φαινόταν ότι δημιουργήθηκε με σκοπό να προετοιμάσει τους μαθητές για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και είχε σημαντικές διαφορές από τη γενική παιδεία που παρείχε το λύκειο. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, η τεχνική εκπαίδευση κατέληξε να δέχεται τις αποκλεισμένες από το λύκειο μάζες των παιδιών που προέρχονται από τα λαϊκά και τα μεσαία στρώματα. Το φιλτράρισμα αυτό ισχύει και στις βαθμίδες της ανώτερης /ανώτατης εκπαίδευσης.

Βέβαια, οι έκδηλες ή οι άδηλες λειτουργίες ενός εκπαιδευτικού συστήματος εξαρτώνται από το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της κοινωνίας. Έτσι, αν, για παράδειγμα, ένα κράτος ενδιαφέρεται να προστατεύσει όλους τους πολίτες, τότε θα ενισχύσει την εκπαιδευτική λειτουργία η οποία αποσκοπεί στην κοινωνική ενσωμάτωση.

5.2. Η εκπαίδευση ως παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε αν το σχολείο αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες ή αν, αντίθετα, προσφέρει στα άτομα ίσες ευκαιρίες με αποτέλεσμα την κοινωνική τους ανέλιξη

5.2.1 Η εκπαίδευση ως παράγοντας αναπαραγωγής της κοινωνίας

Όλες οι δυτικές κοινωνίες δείχνουν ενδιαφέρον για το τι πρέπει να διδάσκεται στο σχολείο ή ακόμα αν πρέπει να εφαρμόζεται κάποιο εξεταστικό σύστημα επιλογής των μαθητών (εξετάσεις από τη μία βαθμίδα στην άλλη, εθνικές εξετάσεις κ.ά.). Το ενδιαφέρον αυτό συχνά συνοδεύεται από μια ρητορική αξιοκρατίας, η οποία αναφέρεται στην αξία της προσωπικής προσπάθειας που καταβάλλει ο μαθητής, για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σχολείου. Εκείνο που δεν αποκαλύπτεται είναι ότι το σχολείο κατέχει κεντρική θέση στους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Τι σημαίνει όμως αναπαραγωγή της κοινωνίας και τι ακριβώς αναπαράγει το σχολείο; Το σχολείο αναπαράγει και μεταδίδει τον πολιτισμό μιας κοινωνίας στη νέα γενιά, όπως κάνει, για παράδειγμα, μέσα από τη διδασκαλία της ιστορίας. «Το σχολείο διαμορφώνει και αναπαράγει την εθνική ταυτότητα. Σε αυτή τη διαδικασία συμβάλλουν οι τελετές, τα σύμβολα, οι εθνικές επέτειοι, οι συμβολικές χρονολογίες»

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

(Α. Φραγκουδάκη και Θ. Δραγώνα, 1997:15). Οι σχολικές αυτές εκδηλώσεις έχουν ένα συμβολικό χαρακτήρα, αφού σμιλεύουν τη συλλογική ταυτότητα και καλλιεργούν την αίσθηση ότι οι νέοι αποτελούν συνέχεια των προηγούμενων γενεών.

Κυρίως όμως η θεωρία της αναπαραγωγής θέτει στο επίκεντρο της συζήτησης το αν δίνονται σε όλους ίσες δυνατότητες πρόσβασης στη γνώση που παρέχεται. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Π. Μπουρντιέ (P. Bourdieu, 1930-2002) κατέδειξε εμπειρικά ότι το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί ως σύστημα επιλογής που ευνοεί τις ανώτερες τάξεις σε βάρος των υπολοίπων. Αυτή η προνομακική μεταχείριση των ανώτερων τάξεων είναι εμφανής στον τίτλο σπουδών που χορηγείται από το σχολείο. Ο χαρακτηρισμός της φοίτησης του μαθητή που αναγράφεται στον τίτλο σπουδών του είναι στην ουσία μια απονομή ιδιοτήτων στο μαθητή (P. Bourdieu, 2002:66). Αυτή η απονομή των ιδιοτήτων (είτε είναι θετική, όπως π.χ. «απολύεται με λίαν καλώς», είτε αρνητική, όπως «απορρίπτεται» ή «παραπέμπεται», που ισούται με στιγματισμό) κατατάσσει τα άτομα σε ιεραρχημένες κοινωνικές ομάδες.

Επιπλέον, ο τίτλος σπουδών λειτουργεί και ως απόδειξη ότι αυτός που τον κατέχει συνδέεται με μια κουλτούρα που αποκτιέται από τη σχολική εκμάθηση. Όποιος δε διαθέτει αυτού του είδους την κουλτούρα εκτοπίζεται σε αδιαβάθμητα ινστιτούτα ή σε επαγγελματικές σχολές. Κατ' άλλους κοινωνιολόγους, οι τίτλοι σπουδών είναι εγγυήσεις «νοημοσύνης», οι οποίοι ήρθαν να αντικαταστήσουν τους παλαιούς τίτλους ευγενείας (που χαρακτήριζαν τη φεουδαρχική κοινωνία) ή, ακόμη, τους τίτλους ιδιοκτησίας. Γενικότερα, πρόκειται για τίτλους που δικαιώνουν αυτούς που αισθάνονται ήδη κυρίαρχοι.

Με αυτό τον τρόπο το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να καθιστά φυσικές τις κοινωνικές ανισότητες, αφού τις μετατρέπει σε ανισότητες κουλτούρας* και ευφυΐας, δηλαδή μετατρέπει τα κοινωνικά προνόμια σε αξιολογικά κριτήρια, έτσι που κάποιοι, για παράδειγμα, να είναι «φυσικά» προορισμένοι για ανώτερες σπουδές και κάποιοι για τεχνικές και επαγγελματικές σπουδές.

Το ότι οι σχολικές επιδόσεις συνδέονται με κοινωνικά χαρακτηριστικά, επισημαίνεται από πολλές έρευνες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Ως εκ τούτου η σχολική «σταδιοδρομία» των μαθητών δεν είναι άσχετη με την κοινωνική τους προέλευση. Όσο ανερχόμαστε την κοινωνική ιεραρχία τόσο αυξάνονται τα παιδιά με καλή επίδοση στο σχολείο. Κατ' αυτό τον τρόπο το σχολείο αναπαράγει την κοινωνία, την κοινωνική διάρθρωση. Με άλλα λόγια, το εκπαιδευτικό σύστημα επικυρώνει μια επιλογή που έχει ήδη γίνει από την κοινωνία. Η πρόσβαση στα Α.Ε.Ι., και κατ' επέκταση η σχολική επίδοση, βρίσκεται σε μια παράλληλη πορεία με το επάγγελμα του πατέρα. Οι περισσότεροι επιτυγχόντες μαθητές είναι (στατιστικά) γιοι ή κόρες γονέων που ασκούν επαγγέλματα κύρους.

Ωστόσο παρ' όλο που η κοινωνική προέλευση (επάγγελμα, εισόδημα και εκπαίδευση γονέων) των μαθητών διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη σταδιοδρομία τους, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις παιδιών αγροτών και εργατών που κατέλαβαν θέσεις στα μεσαία και υψηλά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας (ως εκπαιδευτικοί, δικηγόροι, μηχανικοί κτλ.). Αυτό αποδεικνύει, κατά κάποιον τρόπο, τη δυνατότητα κινητικότητας

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

στην ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα σχετικής μελέτης (βλ. πίνακα 5.4): «... Οι φοιτητές με πατέρα από τις λιγότερο προνομιούχες κατηγορίες, εργάτες και αγρότες, είναι λιγότεροι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και περισσότεροι στα περιφερειακά και νεότερα πανεπιστήμια.» Τέλος, είναι εντυπωσιακά λιγότεροι στις σχολές υψηλού κύρους, όπως η Ιατρική και το Πολυτεχνείο. Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο έχει φοιτητές με καταγωγή από τις δύο πιο προνομιούχες κατηγορίες των επιστημόνων, των ελεύθερων επαγγελματιών και των στελεχών διοικήσεως, και μάλιστα πολλαπλάσιους από τον αντίστοιχο μέσο εθνικό όρο (στο εθνικό σύνολο οι φοιτητές από αυτές τις κατηγορίες είναι 26%, ενώ στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο είναι 40%» (Α. Φραγκουδάκη, 2001:101)

Στην πραγματικότητα το σχολείο δεν επιλέγει συνειδητά με βάση το επάγγελμα των γονέων αλλά με βάση τις επιθυμίες που εκδηλώνουν τα παιδιά. Και οι μεν (οι γονείς) και τα δε (τα παιδιά) δημιουργούν για τον εαυτό τους συγκεκριμένες προσδοκίες και εσωτερικεύουν την κοινωνική τους θέση και τις συνήθειες που συνδέονται με αυτή, γεγονός που συχνά οδηγεί στην εκδήλωση φαινομενικής αδιαφορίας για το σχολείο, όταν αναφερόμαστε σε λαϊκά στρώματα. Βέβαια, σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να διερευνηθεί αν το περιεχόμενο των σπουδών, ο επαγγελματικός προσανατολισμός και η εκπαιδευτική διαδικασία ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες των μαθητών.

Συνεπώς, το θέμα της παρεχόμενης γνώσης και ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος είναι ίσως το μεγαλύτερο διακύβευμα των σύγχρονων κοινωνιών.

5.2.2 Η εκπαίδευση ως παράγοντας αλλαγής της κοινωνίας

Ο προβληματισμός σχετικά με την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση ξεκινά από τη Γαλλική Επανάσταση, που αποτέλεσε την απαρχή για κοινωνικές αλλαγές υπέρ των λαϊκών στρωμάτων. Την ίδια εποχή ο Ρουσό (J.J. Rousseau) ισχυριζόταν ότι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι, με τα ίδια δικαιώματα, και συνεπώς η κοινωνία πρέπει να επιβραβεύει τον καθέναν ανάλογα με τις ικανότητές του και όχι ανάλογα με την κοινωνική καταγωγή του.

Η ισότητα ευκαιριών θεωρήθηκε ως ισότητα παρακολούθησης κάποιου ενιαίου προγράμματος μαθημάτων. Από εκεί και πέρα τόσο ο ίδιος ο μαθητής όσο και οι γονείς του είχαν την ευθύνη να αξιοποιήσουν την προσφορά αυτή

Η βιομηχανική επανάσταση με τους μετασχηματισμούς που επέφερε σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής (απαλλαγή της οικογένειας από τον εκπαιδευτικό της ρόλο, εκχώρηση λειτουργιών σε εξειδικευμένους φορείς) και η Γαλλική Επανάσταση με τις ιδέες της περί ισότητας ευκαιριών κατέστησαν την εκπαίδευση ένα μηχανισμό που καλείται να προωθήσει:

1. την κοινωνική δικαιοσύνη,
2. την ανάπτυξη των δημιουργικών ικανοτήτων των νέων,
3. την ένταξή τους στις υφιστάμενες κοινωνικές (εργασιακές ή άλλες) δομές.

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

Η εκπαίδευση συμβάλλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και κατ' επέκταση, της κοινωνίας. Μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή των στάσεων, των αντιλήψεων και των νοοτροπιών που έχει το άτομο για το περιβάλλον, τον τρόπο ζωής και τον κόσμο. Παράδειγμα αλλαγής νοοτροπιών δείχνει και το παρακάτω διάγραμμα (γράφημα 5.1), στο οποίο καταγράφεται η σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και στους φορείς του ιού HIV /AIDS. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης τόσο πιο αρνητικός είναι κάποιος σε σεξουαλική συμπεριφορά υψηλού κινδύνου (είναι δηλαδή πιο θετικός στη χρήση προφυλακτικού). Στην αγροτική Ουγκάντα της Αφρικής, από το 1995 και έως το τέλος του 20ού αιώνα, τα χαμηλότερα ποσοστά φορέων του ιού αφορούν άτομα που είχαν παρακολουθήσει κάποιες τάξεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (η χρήση του προφυλακτικού στις σεξουαλικές επαφές είναι συχνότερη μεταξύ των ανδρών και των γυναικών που έχουν πάει σχολείο). Η ένταξη των ατόμων στο εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να παρέχει τις αναγκαίες (θετικές) δεξιότητες για τη μείωση ή την εξάλειψη των συμπεριφορών που σχετίζονται με έναν επικίνδυνο τρόπο ζωής (άρνηση λήψης μέτρων προφύλαξης). Έχει επισημανθεί από την UNESCO ότι η εκπαίδευση μπορεί να σώσει ζωές, να προστατεύσει από θανατηφόρες ασθένειες, να σπάσει τον κύκλο της φτώχειας και να αποτελέσει ένα από τα κλειδιά της οικονομικής και της κοινωνικής ανάπτυξης.

5.3. Εκπαιδευτικός προσανατολισμός στο πλαίσιο της κοινωνίας της πληροφορίας

Ο όρος «κοινωνία της πληροφορίας» προέκυψε από την τεχνολογική ανάπτυξη των προηγμένων χωρών, όπως άλλωστε είδαμε και στην ενότητα του βιβλίου τη σχετική με τη μεταβιομηχανική κοινωνία (κεφάλαιο 2). Η κοινωνία της πληροφορίας χαρακτηρίζεται εκτός των άλλων, από τη δυνατότητα γρήγορης συλλογής, αξιοποίησης, επεξεργασίας και μετάδοσης μεγάλου όγκου πληροφοριών. Έτσι, ως σημαντικότερα προσόντα για τους πολίτες των προηγμένων κοινωνιών θεωρούνται η εφευρετικότητα και η δημιουργικότητα. Αυτά τα προσόντα δίνουν το όπλο της ανταγωνιστικότητας στους πολίτες, αλλά και στα κράτη. Σε ό,τι αφορά τον πολίτη, είναι φανερό ότι τα συγκεκριμένα προσόντα τον βοηθούν στη συνεχή επαγγελματική του εξέλιξη. Όσον αφορά την ανταγωνιστικότητα των κρατών πολλοί θεωρούν ότι διεξάγεται ένας ιδιόμορφος «πόλεμος» ανάμεσά τους σχετικά με την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος με στόχο αυτό να μπορεί να παράγει αξιολύγυη επιστημονική γνώση και να βοηθά τους νέους να λειτουργούν αποτελεσματικά σε μια «δικτυακή κοινωνία».

Έτσι, στη σύγχρονη κοινωνία είναι προφανής η σύνδεση της εκπαίδευσης με την κοινωνία της πληροφορίας, γι' αυτό και καταβάλλονται συνεχείς προσπάθειες να εξοπλιστούν τα σχολεία με ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Η εισαγωγή της πληροφορικής στα σχολεία έχει σκοπό να προωθήσει την εξοικείωση των μαθητών με τον Η/Υ, να βοηθήσει στη μάθηση άλλων γνωστικών αντικειμένων και να αποτελέσει εργαλείο για την αντιμετώπιση μαθησιακών δυσκολιών. Επιπλέον, οι νέες τεχνολογίες μπορούν να βοηθήσουν στη μαθησιακή διαδικασία κάνοντας προσιτές στο δάσκαλο και στο μαθητή, γνώσεις και πληροφορίες που παλαιότερα θα απαιτούσαν χρόνο για να

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

αποκτηθούν. «Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας στις αρχές του 2002 στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο είχε ενταχθεί το 99,8% των σχολικών μονάδων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 17,08% των σχολικών μονάδων της πρωτοβάθμιας και όλες οι μονάδες των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης. Αναλογούσε ένας υπολογιστής ανά 16 μαθητές στα γυμνάσια και 1 υπολογιστής ανά 13 μαθητές στα ενιαία λύκεια και Τ.Ε.Ε.» (Κ.Ε.Ε., 2002:196).

Αναμφισβήτητα, οι τεχνολογικοί μετασχηματισμοί βοήθησαν στην καθιέρωση νέων εκπαιδευτικών διαδικασιών και συστημάτων παροχής εκπαίδευσης, που εισάγουν καινούριες διδακτικές διαδικασίες, όπως είναι η εκπαίδευση από απόσταση (τηλεκπαίδευση). Η εκπαίδευση από απόσταση μειώνει τον άμεσο και προσωπικό χαρακτήρα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, ταυτόχρονα όμως καθιστά εφικτή τη σύνδεση των απομακρυσμένων περιοχών με τα αγαθά της εκπαίδευσης.

Ωστόσο, οι τεχνολογικοί αυτοί μετασχηματισμοί αφενός άλλαξαν την ίδια την εκπαιδευτική πράξη, αφού αμφισβητείται πια ο κλασικός τρόπος διδασκαλίας με επίκεντρο τη σχέση εκπαιδευτικού/μαθητή και αφετέρου καθιστούν απαραίτητη την αναπροσαρμογή της εκπαιδευτικής πράξης και τον προσανατολισμό της προς νέες μεθόδους μάθησης, στις οποίες κυρίαρχη θέση θα έχει η μηχανή και όχι ο άνθρωπος.

Στην εποχή μας συγχέουμε συχνά την ανάγκη εξοικείωσης με τις νέες τεχνολογίες με ένα ζήτημα εντελώς διαφορετικό: την ανάγκη εξειδίκευσης. Η εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες είναι σήμερα μια αναγκαιότητα που επιβάλλεται από τις υπάρχουσες συνθήκες. Παράλληλα όμως με την εξοικείωση πρέπει και οι διδάσκοντες και οι διδασκόμενοι να συνειδητοποιήσουν ότι η γνώση και η τεχνολογία έχουν κοινωνικές αναφορές και κυρίως πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι υπάρχουν διλήμματα σχετικά με τις εφαρμογές της γνώσης στην κοινωνική πραγματικότητα.

«Το ηλεκτρικό ρεύμα χρησιμοποιείται για τον ηλεκτροφωτισμό, αλλά και για τη θανάτωση καταδίκων στην ηλεκτρική καρέκλα. Η πληροφορική χρησιμοποιείται στις διαδικασίες παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων και υπηρεσιών ή στην εκπαίδευση, αλλά και στην αποθησαύριση κάθε είδους πληροφοριών για τους πολίτες από κρατικούς μηχανισμούς επιτήρησης ελέγχου και καταστολής...» (Κ. Σταμάτης, 2005:213).

Η εξειδίκευση είναι μια εντελώς διαφορετική διαδικασία, που συνήθως γίνεται στους χώρους δουλειάς. Υπάρχει η αντίληψη ότι το σχολείο μάς μαθαίνει άχρηστα πράγματα, που δε θα μας βοηθήσουν να βρούμε δουλειά. Η αντίληψη που θέλει τη μόρφωση να ταυτίζεται με την κατάρτιση, εκτός του ότι είναι επιβλαβής για την ίδια τη μόρφωση, συνδέεται και με την εξής εσφαλμένη εντύπωση: ότι η παιδεία και η γνώση έχουν αξία, εφόσον μπορούν να αποτελέσουν εφιαλτήριο για την ανέλιξη. Η παιδεία όμως και η γενική μόρφωση δεν έχουν αποκλειστικά χρηστικό χαρακτήρα. Επιτρέπουν, μέσα σε συνθήκες ισότητας, την καλλιέργεια δεξιοτήτων και την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των ανθρώπων, ώστε αυτοί να έχουν τη δυνατότητα συνεχούς

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

επαγγελματικής αναπροσαρμογής ανάλογα με τις εξελίξεις της κοινωνίας της γνώσης.

Η σχέση γνώσης και πληροφορίας

Η αντίληψη περί χρήσιμης ή άχρηστης γνώσης πιθανόν να εντάθηκε εξαιτίας όλων αυτών των τεχνολογικών μετασχηματισμών που συνόδευσαν την κοινωνία της πληροφορίας. Το ερώτημα επομένως στο οποίο καλείται να απαντήσει το εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι εάν κάτι αληθεύει, αλλά σε τι αυτό χρησιμεύει. Σύμφωνα με τον Αλεξίου (2002:225), «εφόσον η γνώση προέρχεται ή σχετίζεται με την πληροφορική, παύει να είναι αυταξία και μετατρέπεται σε αξία χρήσης. Η γνώση που δεν είναι συσκευασμένη σε συστήματα και πακέτα πληροφορικής δεν έχει πλέον αξία σε αυτή την κοινωνία...». Αν όμως η παιδεία μιας χώρας αποκτήσει αποκλειστικά χρηστικό περιεχόμενο, το ισοδύναμο δηλαδή ενός εμπορεύματος, τότε ίσως το σχολείο συνδεθεί με τον κόσμο των επιχειρήσεων και της αγοράς. Αυτή όμως η σύνδεση θα αφαιρούσε από την παρεχόμενη γενική παιδεία του σχολείου την κριτική διάσταση της γνώσης, αλλά και τη δυνατότητά της να συμβάλει στη χειραφέτηση των ατόμων.

Θα πρέπει βέβαια να τονίσουμε ότι οι νέες τεχνολογίες δεν είναι πανάκεια, δηλαδή δεν είναι το μοναδικό μέσο για να σωθεί ο κόσμος από την υπανάπτυξη, τη φτώχεια ή την ανεργία. Από το 1979 είχε επισημανθεί από διάφορους μελετητές ότι η σύγχρονη κοινωνία έχει πετύχει μεγάλα ποσοστά τυπικής εγγραματοσύνης, αλλά συγχρόνως έχει παραγάγει καινούριες μορφές αναλφαβητισμού. Συχνά αυτός ο αναλφαβητισμός συνδέεται με τη μερική εξάπλωση της τεχνολογίας. Οι διαπιστώσεις αυτές ισχύουν κυρίως για τους φανατικούς χρήστες της λεγόμενης «κοινωνίας της γνώσης», αφού παρατηρείται ότι αυτοί δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα με ευχέρεια και με ακρίβεια, δεν μπορούν να θυμηθούν βασικά γεγονότα της ιστορίας της χώρας τους ή δυσκολεύονται να κάνουν εύκολους, λογικούς, απλούς συλλογισμούς. Αυτό συμβαίνει διότι τα παιδιά, πριν ακόμη ξεκινήσουν το σχολείο, είναι ήδη τηλεθεατές, έχουν δηλαδή κατακλυστεί από τις εικόνες της τηλεόρασης. Στη συνέχεια όμως, ως μαθητές πια, καλούνται να ενταχθούν σε μια μαθησιακή διαδικασία βασισμένη στον πολιτισμό της προφορικής και της γραπτής ομιλίας, καλούνται να κάνουν ανάλυση, σύνθεση, παραγωγή ή εκφορά του λόγου καλούνται να σχολιάσουν, να κρίνουν ή να συγκρίνουν, καλούνται δηλαδή να συμμετάσχουν σε όλες αυτές τις μαθησιακές διαδικασίες που μπορούν να τα οδηγήσουν στη γνώση, ενώ είναι ήδη εξοικειωμένα με τον πολιτισμό της εικόνας.

Βέβαια, το μεγάλο ερώτημα είναι αν η πληροφορία αποτελεί γνώση. Γύρω από αυτό το ερώτημα έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Πολλοί θεωρούν ότι η διάδοση των πληροφοριών μπορεί να οδηγήσει στην απόκτηση γνώσης. Άλλοι, αντίθετα, θεωρούν ότι η γνώση συνδέεται άρρηκτα με τη σπουδή, τη μελέτη, την επαλήθευση και ότι οι πληροφορίες δεν ταυτίζονται με τις γνώσεις, αφού οι τελευταίες προϋποθέτουν μια αναλυτική και κριτική σκέψη. Άλλοι πάλι επισημαίνουν ότι, ενώ η κατάκτηση της γνώσης παλαιότερα ήταν μια προσπάθεια που απαιτούσε μόχθο, σήμερα, με όλες αυτές τις τεχνολογίες, έχει καταντήσει μια διαδικασία ανταλλαγής πληροφοριών

5. Εκπαίδευση: Παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

και εντυπώσεων. Κάποιοι άλλοι αντιτείνουν ότι ο καταιγισμός των πληροφοριών αποτελεί κομβικό στοιχείο της εποχής μας και αυτό δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Ανεξάρτητα πάντως από όλες τις επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί για την αξία της «κοινωνίας της πληροφορίας» είναι γεγονός ότι ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να πληροφορηθεί πολύ εύκολα και γρήγορα τι συμβαίνει στον κόσμο και να ενημερωθεί για διάφορα θέματα που απασχολούν την παγκόσμια κοινότητα. Η πληροφορία μπορεί πλέον να χρησιμοποιηθεί από την κοινωνία των πολιτών για την καλλιέργεια της αλληλεγγύης, προς τις κοινωνίες που την έχουν ανάγκη, αλλά και τη διαμαρτυρία απέναντι σε φαινόμενα που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η χρησιμότητα των νέων τεχνολογιών είναι ένα γεγονός που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από κανέναν.

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

6.1. Ο ρόλος της εργασίας στη ζωή των ανθρώπων

Οι αντιλήψεις σχετικά με την εργασία και το ρόλο που αυτή διαδραματίζει στην κοινωνία διαφοροποιούνται στην πορεία του χρόνου ανάλογα με την οικονομική και την κοινωνική της διάρθρωση. Έτσι, το περιεχόμενο της εργασίας αλλάζει ανάλογα με τους τρόπους παραγωγής μιας κοινωνίας (δουλοκτητικός, φεουδαρχικός, καπιταλιστικός).

Για παράδειγμα, στην Αρχαία Αθήνα οι κτηματίες και οι «δημιουργοί» (οι τεχνίτες που παρήγαν για το δήμο, την αγορά δηλαδή) ανέθεταν ένα μέρος της χειρωνακτικής κυρίως εργασίας στους δούλους. Οι δούλοι πάντως εργάζονταν τόσο ως τεχνίτες δημιουργοί στα «εργαστήρια» όσο και ως απλοί χειρώνακτες. Η χειρωνακτική εργασία θεωρούνταν κάτι το απαξιωτικό για τον Αθηναίο πολίτη. Ο χειρώνακτας χαρακτηρίζεται με αποστροφή ως «βάνουσος», ενώ αντίθετα υπήρχε κοινωνική καταξίωση για όσους είχαν ενασχολήσεις πνευματικού περιεχομένου.

Συγγενικές με τις αντιλήψεις των αρχαίων Αθηναίων ήταν και αυτές των Ρωμαίων, με έκδηλη την απαξίωση προς τα επαγγέλματα των τεχνιτών, επειδή αυτά δε συνεισέφεραν στην πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου.

Το Μεσαίωνα (κατά τον οποίο μετασχηματίζονται οι αντιλήψεις για την εργασία) υπάρχουν τα μοναστικά τάγματα, τα οποία μετατρέπονται σε κέντρα συστηματικής και πειθαρχημένης εργασίας των μοναχών και αποτελούν, ως ένα βαθμό, υπόδειγμα για τη μετέπειτα εργοστασιακή οργάνωση της εργασίας. Η μεσαιωνική πόλη ήταν αυτή που επώασε τη νέα αντίληψη για την εργασία μετά τη σταδιακή αποδιάθρωση των φεουδαρχικών δομών. Με τις δραστηριότητες των τεχνιτών στην οικοτεχνία, τις συντεχνίες και τα μπουλούκια η εργασία αποκτά, κατά το 18ο και κυρίως το 19ο αιώνα, το περιεχόμενο μιας δημιουργικής δραστηριότητας.

Κατά το 1800 το 80% του πληθυσμού στη Δυτική Ευρώπη ζούσε στην επαρχία, η πλειονότητα των εργαζομένων ήταν αγρότες ή τεχνίτες. Η εργασία η οποία ρυθμιζόταν με βάση τις εποχές, ήταν χειρωνακτική (έπρεπε να καλλιεργούν, να συντηρούν και να επιδιορθώνουν τα εργαλεία, να περιποιούνται τα ζώα, να συλλέγουν καρπούς), με μοναδική ανάπαυλα για τους εργαζόμενους τις γιορτές και τις περιόδους της επιβεβλημένης, από τις καιρικές συνθήκες, απραξίας.

Με τη βιομηχανική επανάσταση η εργασία διαφοροποιείται σημαντικά. Εμφανίζεται η μισθωτή εργασία, που προκαθορίζεται από τον εργοδότη. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Μ. Βέμπερ κατέδειξε πώς ο προτεσταντισμός συνέβαλε στην ανάπτυξη της ιδέας του «μόχθου» και της αφοσίωσης του ατόμου στην εργασία του. Στον Λούθηρο βρίσκουμε την άποψη ότι το καθήκον που εκπληρώνεται στις επίγειες συναλλαγές ανάλογα με τη θέση που έχει το άτομο μέσα στην κοινωνία αποτελεί την ευγενέστερη ηθική δραστηριότητα. Με τη βιομηχανική επανάσταση η εργασία γίνεται ο όρος ύπαρξης της εργατικής τάξης και η πηγή πλουτισμού της αστικής τάξης (υπεραξία).

Την εποχή εκείνη οι εργάτες δούλευαν στο εργοστάσιο 12 έως 15 ώρες την ημέρα, μέσα στη βρομιά, το κρύο, την υγρασία και τα χημικά, ξεπερνώντας πολλές φορές τη φυσική τους αντοχή. Ακόμη και μικρά παιδιά ακολουθούσαν τους ρυθμούς της εργασίας των ενηλίκων και

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

δούλευαν από την ηλικία των 4 χρόνων με την απειλή μαστιγίου. Έτσι, η βιομηχανική επανάσταση θέτει ένα άλλο τεράστιο ζήτημα: τα δικαιώματα του παιδιού.

Σήμερα ως εργασιακό χώρο δεν εννοούμε μόνο το εργοστάσιο. Υπηρεσίες, οργανισμοί, γραφεία, επιχειρήσεις είναι μόνο ένα μικρό δείγμα των σύγχρονων χώρων εργασίας. Αλλά και οι αντιλήψεις για την εργασία απέχουν πολύ από αυτές που περιγράψαμε. Στη σύγχρονη πραγματικότητα η εργασία είναι αναγκαία προϋπόθεση επιβίωσης, δικαίωμα για όλους ανεξαιρέτως, το οποίο (πρέπει να) προστατεύεται. Βέβαια, αν θεωρήσουμε την εργασία μόνο προϋπόθεση επιβίωσης και αυτοσυντήρησης του ατόμου, τότε παραβλέπουμε τα ουσιαστικότερα χαρακτηριστικά της, που είναι αυτά της δημιουργικότητας, της επικοινωνίας και της συνεργασίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά μας βοηθούν να κατανοήσουμε την ίδια τη ζωή και αποτελούν την ουσία του ανθρώπινου πολιτισμού.

6.1.1 Οργάνωση της παραγωγής και μορφές εργασίας

Σημαντικό στοιχείο που διαμόρφωσε τις σύγχρονες μορφές εργασίας αποτελεί ο καταμερισμός εργασίας, δηλαδή η κατανομή των εργασιών μεταξύ των εργαζομένων, η οποία οργανώνεται από την ίδια την επιχείρηση, προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητά της.

Για τον Ντυρκέμ ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας είναι η βάση της οργανικής αλληλεγγύης στις βιομηχανικές κοινωνίες. Εργοδότες και εργαζόμενοι έχουν τα ίδια συμφέροντα, γι' αυτό και η επιχείρηση πρέπει να λειτουργεί καλά. Η οπτική του Ντυρκέμ είναι αυτή της συνοχής της κοινωνίας (βλ. κεφ. 1).

Για τον Μαρξ ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας είναι αυτός που φέρνει σε αντίθεση συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες: οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και οι εργάτες έρχονται σε σύγκρουση όσον αφορά τη διανομή του πλούτου που δημιουργείται από την εργασία (υπεραξία), αφού βέβαια δεν έχουν τα ίδια συμφέροντα. Αυτή η αντιπαράθεση αποτελεί τη βάση της πάλης των τάξεων.

Ο καπιταλισμός υπήρξε από την αρχή ένα γιγάντιο εργαστήριο πειραματισμού για την αύξηση της παραγωγικότητας. Ερευνητές (μηχανικοί της εποχής) όπως ο Τέιλορ προσπάθησαν να κάνουν τις ομάδες των εργαζομένων να δουλέψουν όσο γίνεται πιο γρήγορα και πιο αποδοτικά, με αποτέλεσμα να επινοηθούν διαφορετικές κατά καιρούς τεχνικές οργάνωσης της εργασίας.

Ο Τέιλορ (F.W Taylor, 1856-1915) προτείνει την ορθολογικοποίηση των εργασιών στα εργοστάσια της Αμερικής, κατανέμοντας την εργασία:

- οριζόντια, έτσι ώστε κάθε εργάτης να εκτελεί μέρος της συνολικής εργασίας,
- κάθετα, έτσι ώστε να διαχωρίζεται η σύλληψη της οργάνωσης της εργασίας από την εκτέλεσή της.

Επειδή οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να κάνουν οι ίδιοι την επιστημονική ανάλυση της εργασίας τους, το συγκεκριμένο έργο ανατίθεται στους ειδικούς. Έτσι, οι εργάτες γίνονται πιο αποτελεσματικοί αφού μπορούν

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

να περιοριστούν στην επανάληψη μερικών απλών κινήσεων. Στον Τέιλορ ανήκει η φράση «ο σωστός άνθρωπος στη σωστή θέση».

Ο Φορντ (H. Ford, 1863-1947) ακολουθώντας τα βήματα του Τέιλορ, προσθέτει στην οργάνωση της εργασίας το σύστημα της σειράς συναρμολόγησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο εργαζόμενος εκτελεί μια μηχανοποιημένη εργασία. Δεν είναι δηλαδή οι εργάτες που μετακινούνται στο χώρο δουλειάς εκτελώντας συγκεκριμένες εργασίες, αλλά τα κομμάτια που πρόκειται να συναρμολογηθούν τα οποία μεταφέρονται μπροστά στον εργαζόμενο.

Οι εφαρμογές του τείλορικού και στη συνέχεια του φορντικού συστήματος οργάνωσης της εργασίας επέτρεψαν:

- τη μείωση του μη ωφέλιμου εργάσιμου χρόνου (π.χ. του χρόνου που ξοδεύεται για συνομιλίες μεταξύ των εργαζομένων),
- τη μείωση του χειρωνακτικού προσωπικού,
- την αύξηση του ρυθμού εργασίας,
- τη μαζική παραγωγή αγαθών (όπως το αυτοκίνητο FordT του 1908, χωρίς διαφοροποιήσεις στη μορφή ή το χρώμα),
- τη δυνατότητα μαζικής ενσωμάτωσης στο εργατικό δυναμικό των μη καταρτισμένων μεταναστών, που ήταν Ευρωπαίοι αγροτικής καταγωγής, συχνά αναλφάβητοι,
- τη μηχανοποίηση των εργοστασίων.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες της δεκαετίας του 1930 άσκησαν κριτική στον τείλορισμό, αφού η ανία και η επανάληψη των κινήσεων απομόνωσαν τον εργαζόμενο και καθιστούσαν τον ίδιο ένα εξάρτημα της μηχανής (αλλοτρίωση) και την εργασία του μονότονη. Ισχυρίστηκαν, όπως ο Ε. Μάγιο (E. Mayo, 1880-1949), ο οποίος πραγματοποίησε πειράματα σε ομάδες εργαζομένων, ότι η αύξηση της παραγωγικότητας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με την εντατικοποίηση και την επανάληψη των κινήσεων αλλά με τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Συγκεκριμένα, τα πειράματα του Μάγιο έδειξαν ότι η βελτίωση της παραγωγικότητας πραγματοποιείται όταν οι εργαζόμενοι έχουν την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια ομάδα, όταν υπάρχουν καλές σχέσεις μεταξύ των μελών της ομάδας, όταν αισθάνονται ότι η γνώμη και τα συναισθήματά τους έχουν αξία για την επιχείρηση. Οι έρευνες του Μάγιο σηματοδότησαν την απαρχή του θεωρητικού μοντέλου των «ανθρώπινων σχέσεων» στο εργασιακό περιβάλλον. Με αφορμή το πείραμα του Μάγιο ξεκίνησε μια δριμεία κριτική στο τείλορικό φορντικό σύστημα οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής, με κύριο άξονα τον αποκλεισμό από την εργασιακή διαδικασία των δημιουργικών ικανοτήτων του ατόμου, όπως είναι η φαντασία, η συνθετική ικανότητα, η κριτική σκέψη, το πνεύμα συνεργασίας.

Ο τείλορισμός, ως σύστημα οργάνωσης της εργασίας, αναπτύχθηκε αρχικά με μια σχετική αποτελεσματικότητα, στη συνέχεια όμως αμφισβητήθηκε. Η αμφισβήτηση αυτού του μοντέλου παραγωγής αρχίζει τη δεκαετία του '60 στις Η.ΠΑ, ενώ στην Ευρώπη παρατηρούνται πολλές προσπάθειες αναδιοργάνωσης της εργασίας: η Volvo θα επιχειρήσει εξατομίκευση της εργασίας. Στη Γερμανία η Volkswagen θα χρησιμοποιήσει ημιαυτόνομες ομάδες εργατών, οι οποίες θα

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

αποφασίζουν για την κατανομή και την οργάνωση των καθηκόντων μεταξύ των μελών τους. Στην Ιταλία οι εργάτες της Fiat θα συγκροτήσουν τμηματικά συμβούλια, τα οποία θα αποφασίζουν για την κατανομή των θέσεων εργασίας, ενώ, τέλος, στη Γαλλία θα ξεσπάσουν μεγάλες απεργίες στα εργοστάσια της Citroen ως αντίδραση στο τεϊλορικό μοντέλο εργασίας. Έτσι, η αμφισβήτηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και την ανάπτυξη της κοινωνικότητας των εργαζομένων στους χώρους εργασίας.

6.1.2 Νέες μορφές απασχόλησης

Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών σε πολλούς χώρους εργασίας διέυρνε τον κύκλο των εργασιακών δραστηριοτήτων και επηρέασε την ίδια τη δομή της εργασίας. Η ιεραρχία των υπαλλήλων άλλαξε: για παράδειγμα, προϊστάμενος μπορεί να γίνει αυτός που χειρίζεται επαρκώς τις πληροφορίες, χωρίς απαραίτητα να έχει και σφαιρική γνώση του αντικειμένου της δουλειάς. Άλλαξε επίσης η εργασιακή κουλτούρα: για παράδειγμα, μπορούν να διαμορφωθούν στους χώρους δουλειάς αυτόνομες ή ημιαυτόνομες ομάδες εργασίας. Επιπλέον, διαφοροποιούνται συνεχώς τα προσόντα που πρέπει να έχει κάποιος, για να βρει δουλειά, η οποία διαφοροποίηση προϋποθέτει γενικότερες γνώσεις και δεξιότητες.

Οι αλλαγές αυτές στην οργανωτική δομή της εργασίας γέννησαν νέες μορφές απασχόλησης, που ονομάστηκαν ευέλικτες Παραδείγματα ευέλικτων μορφών είναι η μερική απασχόληση, η εργασία με βάρδιες, η εργασία στη βάση κυλιόμενου ωραρίου, η εργασία τις Κυριακές (και γενικότερα τις αργίες) και η εργασία από απόσταση όπως, για παράδειγμα, η τηλεργασία.

Πολλές από αυτές τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης ονομάζονται «γκρίζες», γιατί δεν παρέχουν στους εργαζομένους τα εργασιακά δικαιώματα (όπως επιδόματα, άδειες) και την ασφάλισή τους. Παραδείγματα «γκρίζων» μορφών απασχόλησης είναι η εργασία με σύστημα «φασόν», η εργασία εκτός των εγκαταστάσεων του εργοδότη, ο δανεισμός των εργαζομένων κ.ά.

Αυτές οι μορφές απασχόλησης καθιστούν την εργατική δύναμη απροσδιόριστη και ασαφή. Μερικά από τα ερωτήματα που τίθενται γι' αυτό το ζήτημα είναι: ο εργαζόμενος στο πλαίσιο της εργασίας αυτής της μορφής δουλεύει 8 με 4; Πληρώνεται γι' αυτό το ωράριο ή με το «κομμάτι»; Πώς προσδιορίζεται το «κομμάτι», όταν ο εργαζόμενος, για παράδειγμα, δίνει πληροφορίες μέσω του διαδικτύου με το οποίο είναι συνδεδεμένος ο υπολογιστής του;

Η χρήση του διαδικτύου και η παροχή εργασίας μέσω αυτού δημιούργησαν την τηλεργασία, την οποία μπορεί κανείς να συναντήσει με τις τρεις ακόλουθες μορφές:

- Η πρώτη μορφή μοιάζει με την εργασία φασόν (με το κομμάτι) του 19ου αιώνα. Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε ανεξάρτητους εργαζόμενους ή ελεύθερους επαγγελματίες που δε διαχωρίζουν το χώρο εργασίας από το χώρο του σπιτιού τους.
- Η δεύτερη μορφή διαφοροποιείται από την πρώτη λόγω της δικτύωσης που συνδέει τους υπολογιστές μεταξύ τους ή τους διαφορετικούς χώρους εργασίας σε μια πόλη, σε μια χώρα ή και σε ολόκληρο τον κόσμο. Σε μια

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

μορφή πιο προχωρημένη η επιχείρηση δεν είναι παρά ένα τεράστιο, καλά δομημένο, δίκτυο πληροφόρησης. Οι εργαζόμενοι μπορούν δηλαδή να συνεργάζονται μέσω της τράπεζας δεδομένων.

- Η τελευταία μορφή τηλεργασίας λειτουργεί ως μια υπηρεσία της κεντρικής επιχείρησης. Αναφέρεται κυρίως στον τομέα των πωλήσεων και έχει αναπτυχθεί ως δίκτυο σε μη αστικές περιοχές. Με αυτό τον τρόπο δεν απαιτούνται και έξοδα ενοικίου για την επιχείρηση.

Αυτές οι νέες μορφές απασχόλησης δείχνουν τις τεράστιες αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην οργάνωση της εργασίας. Δείχνουν επίσης ότι η εποχή του μοντέλου εργασίας των Τέιλορ και Φορντ θεωρείται, σε γενικές γραμμές, παρελθόν. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται στην εμφάνιση των νέων τεχνολογιών, που αναδιάρθρωσαν τη διαδικασία παραγωγής και τις εργασιακές σχέσεις και διαμόρφωσαν μια διαφορετική εργασιακή κουλτούρα.

6.2. Φτώχεια, πλούτος, κοινωνική διαστρωμάτωση και συνέπειες

Οι ανισότητες, η φτώχεια και η ανεργία είναι σύνθετα διεθνή φαινόμενα. Καθορίζονται από οικονομικούς παράγοντες (όπως η άνιση κατανομή του πλούτου), από πολιτικούς (όπως η ανισότητα στη φορολογία), από κοινωνικούς (όπως ο ρατσισμός, η προκατάληψη, η έλλειψη αλληλεγγύης, οι διακρίσεις, ο κοινωνικός αποκλεισμός) κ.ά.

Τι είναι όμως η φτώχεια; Υπάρχει ένας κοινώς αποδεκτός ορισμός της φτώχειας ή η σημασία της μεταβάλλεται ανάλογα με την κοινωνία και την ιστορική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε;

Η φτώχεια ως φαινόμενο υπήρχε πάντα σε όλους τους τύπους κοινωνιών (δουλοκτητικές, φεουδαρχικές ή καπιταλιστικές κοινωνίες). Αυτά που αλλάζουν είναι ο ορισμός της φτώχειας και ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία την αντιμετωπίζει.

6.2.1 Κοινωνική διαστρωμάτωση, κοινωνικές ανισότητες

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν διαφορετικές ομάδες ατόμων που έχουν κάποια κοινά στοιχεία ως προς το επίπεδο ζωής, τις οικονομικές και τις κοινωνικές δραστηριότητες ή τις αξίες τους. Η κατάταξη σε μια ιεραρχημένη κλίμακα των διαφορετικών ομάδων με κοινά οικονομικά, κοινωνικά ή αξιακά στοιχεία ονομάζεται κοινωνική διαστρωμάτωση. Βασικό στοιχείο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι οι κοινωνικές τάξεις.

Ως κοινωνικές τάξεις ορίζονται οι κοινωνικές ομάδες των οποίων τα μέλη έχουν την ίδια θέση ως προς τα μέσα παραγωγής (ιδιοκτήτες ή όχι), ένα σχετικά κοινό τρόπο ζωής και την αίσθηση ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα. Η έννοια της κοινωνικής τάξης προσεγγίζεται από διαφορετικές θεωρίες.

Ο Μαρξ, παρατηρώντας την εξαθλίωση των εργατών στην Αγγλία στα μέσα του 19ου αιώνα, αναδεικνύει την αντίθεση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις (εργατική αστική). Αυτό που διαφοροποιεί τις δύο τάξεις δεν είναι το εισόδημα, η φύση της εργασίας (χειρωνακτική ή όχι) ή η άσκηση των διαφορετικών επαγγελμάτων, αλλά η θέση κάθε τάξης στη διαδικασία της παραγωγής. Η αστική τάξη είναι ιδιοκτήτρια των μέσων παραγωγής, ενώ η εργατική τάξη το μόνο που κατέχει (και πουλά έναντι ενός μισθού) είναι η εργατική δύναμη.

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

Από την άλλη πλευρά, ο Βέμπερ διακρίνει τρεις τύπους κοινωνικής διαστρωμάτωσης:

- Ο πρώτος τύπος διαμορφώνεται ανάλογα με τη θέση του καθενός στην ιεραρχία του γοήτρου. Κάθε ομάδα από το σύνολο των κοινωνικών ομάδων χαρακτηρίζεται από έναν τρόπο ζωής, ένα καταναλωτικό πρότυπο, ένα σύνολο ιδιαίτερων αξιών.
- Ο δεύτερος τύπος διαμορφώνεται με βάση την κατανομή της δύναμης μεταξύ των ατόμων, πράγμα που σημαίνει την επιρροή που μπορεί να ασκήσει ένα άτομο στη δράση μιας ομάδας.
- Ο τρίτος τύπος κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι αυτός των κοινωνικών τάξεων. Η κοινωνική τάξη αναφέρεται ως ένα σύνολο ατόμων που έχουν τις ίδιες «ευκαιρίες στην αγορά», έχουν δηλαδή κοινά οικονομικά συμφέροντα, τα οποία φροντίζουν να τα υπερασπίζονται.

Η έννοια της κοινωνικής διαστρωμάτωσης συνδέεται με την έννοια της ανισότητας. Τα άτομα δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες λόγω της διαφορετικής τους θέσης στην κοινωνική διαστρωμάτωση.

Παρ' ότι η αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων των πολιτών είναι αναγνωρισμένη ως συνταγματική αξία (από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης), οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ανισότητες ανάμεσα στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες αποτελούν πραγματικότητα και διευρύνονται παγκοσμίως. Ανισότητες είναι οι διαφορές μεταξύ των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων σε σχέση με τον πλούτο, την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την υγεία κ.ά., οι οποίες εκλαμβάνονται ως άδικες.

Οι οικονομικές ανισότητες αντιστοιχούν στη διαφορά θέσης των ατόμων στην παραγωγική διαδικασία, όπως επίσης στη διαφορά ως προς τα εισοδήματα και την περιουσία. Οι κοινωνικές ανισότητες, όπως για παράδειγμα οι ανισότητες πρόσβασης σε αναγκαία αγαθά για την επιβίωση, σε υπηρεσίες υγείας, οι εκπαιδευτικές, οι πολιτισμικές ανισότητες κ.α. αν και είναι δύσκολα μετρήσιμες, έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων.

Κοινωνικές ανισότητες υπάρχουν σε όλο τον κόσμο και αφορούν αγαθά και υπηρεσίες που για τους περισσότερους ανθρώπους είναι αυτονόητα. Έτσι, κατά το 2005, σχεδόν ο ένας στους πέντε κατοίκους του πλανήτη δεν είχε πρόσβαση σε πόσιμο νερό, με την κατάσταση να γίνεται απελπιστική στην υποσαχάρια Αφρική, όπου το 43% των κατοίκων στερούνταν αυτού του ζωτικής σημασίας αγαθού.

Έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς σημαντικά στοιχεία που καταδεικνύουν το τεράστιο μέγεθος των ανισοτήτων που επικρατούν παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, η UNICEF, στην προσπάθειά της να ευαισθητοποιήσει τον κόσμο για το ανθρωπιστικό έργο της, δημοσιεύει κάθε χρόνο συγκλονιστικά στοιχεία για τις ανισότητες. Σύμφωνα με αυτά, το 21% του πληθυσμού επιβιώνει με λιγότερο από ένα δολάριο ημερησίως, ενώ οι πιο πλούσιες χώρες που συγκροτούν την ομάδα των G8 (Καναδάς, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο, Η.Π.Α, Ρωσία) δεν εκπληρώνουν ούτε κατά το ήμισυ τις υποχρεώσεις τους προς τους διεθνείς οργανισμούς που έχουν ως έργο την αντιμετώπιση των ανισοτήτων.

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

6.2.3 Συνέπειες ανεργίας, φτώχειας και ανισοτήτων

Η ανισότητα, η ανεργία και η φτώχεια θεωρούνται τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα, διότι μπορούν να επηρεάσουν την κοινωνική, εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία των ανθρώπων.

Οι άνθρωποι που χάνουν την εργασία τους μπορεί να εξαναγκαστούν σε μετανάστευση, ενώ συγχρόνως αποκλείονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο, διότι η θέση στην οποία έχουν περιπέσει επηρεάζει την ψυχολογία και την αυτοεικόνα τους. Επιπλέον, η ανεργία και η φτώχεια συνδέονται άμεσα με την υγεία, την ποιότητα ζωής και το προσδόκιμο όριο επιβίωσης των ανθρώπων. Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι η ανεργία συνοδεύεται από αυξημένα ποσοστά αλκοολισμού, εγκληματικότητας, διαζυγίων, καθώς και άλλων κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι η ξενοφοβία, ο ρατσισμός και η έξαρση της βίας (βλ. κεφάλαιο 10). Τα φαινόμενα αυτά δεν ταυτίζονται απόλυτα με την ανεργία, ωστόσο ο συνδυασμός της ανεργίας με άλλους παράγοντες (π.χ προβληματική κοινωνικοποίηση κτλ.) αυξάνει τις πιθανότητες εμφάνισης αυτών των φαινομένων.

Μια άλλη αρνητική πτυχή, ειδικότερα της μακροχρόνιας ανεργίας, είναι η σταδιακή απαξίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και της αποκτηθείσας εργασιακής εμπειρίας των ανέργων, γεγονός που καθιστά αναγκαία τα προγράμματα επανακατάρτισής τους.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι πιο ευάλωτες ομάδες οι οποίες συχνότερα αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της φτώχειας είναι οι αγροτικές και οι εργατικές τάξεις των χωρών του Τρίτου Κόσμου (βλ. κατάσταση παιδιών στον κόσμο), οι φυλετικές και πολιτισμικές μειονότητες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες από τρίτες εκτός Ε.Ε. χώρες, οι γυναίκες και τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι, οι πολυμελείς οικογένειες, οι αποφυλακισθέντες και τα άτομα με αναπηρίες.

Πολλοί κοινωνιολόγοι συσχετίζουν την οικονομική ανέχεια με την υγεία και τη δυνατότητα (ή την αδυναμία) πρόσβασης των ατόμων σε υπηρεσίες περίθαλψης. Μια σχετική μελέτη, η οποία τεκμηρίωσε στατιστικά τη σχέση οικονομικής ανέχειας και υγείας, έγινε από ομάδα Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων (πίνακας 6.4). Κατασκεύασαν ένα δείκτη έκβασης νοσηλείας (ίσης ή θανάτου) και τον συνέκριναν με την οικονομική κατάσταση των νοσηλευόμενων.

Με δεδομένη τη θνητότητα ενός νοσήματος, ο αριθμός των ιαθέντων μη άπορων ασθενών ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό των άπορων. Αντίστροφα, τα ποσοστά των ασθενών που πέθαναν κατά τη διάρκεια της νοσηλείας ήταν υψηλότερα στους άπορους σε σύγκριση με τους μη άπορους. Οι κοινωνικές ανισότητες οδηγούν στατιστικά και σε ανισότητες στην περίθαλψη και την υγεία.

Υπογραμμίζεται η λέξη στατιστικά, διότι οι συνέπειες της φτώχειας (όπως και του πλούτου), είτε αφορούν την υγεία είτε άλλα ατομικά δικαιώματα, δεν είναι απόλυτες, δεδομένου ότι η υγεία των ανθρώπων επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου και του παράγοντα της κληρονομικότητας.

6.2.4 Παιδική εργασία

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

Μια σημαντική συνέπεια της φτώχειας είναι και η παιδική εργασία, η οποία εμφανίζεται τόσο στον αναπτυσσόμενο όσο και στον αναπτυγμένο κόσμο. Επισημαίνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά προέρχονται συνήθως από κοινωνίες στις οποίες ο οικογενειακός ιστός έχει διαρραγεί (πόλεμοι, εμφύλιες συρράξεις) ή από οικογένειες φτωχές και πολυμελείς, που δε διαθέτουν τα μέσα να συντηρήσουν όλα τα μέλη τους.

Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές, 250 εκατομμύρια είναι σε όλο τον κόσμο τα παιδιά που υφίστανται οικονομικής ή άλλης φύσεως εκμετάλλευση: παιδιά στην πορνεία, παιδιά σκλάβοι, στα χαρακώματα, μικροπωλητές, παιδιά που εργάζονται σε βιομηχανίες τροφίμων, πετροχημικών, ανακύκλωσης σκουπιδιών.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, και σύμφωνα με στοιχεία που έχουν παρουσιαστεί από ιδρύματα τα οποία δραστηριοποιούνται στον τομέα της προστασίας του παιδιού στη χώρα μας (π.χ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου) οι εργαζόμενοι ανήλικοι το 1997 ανέρχονταν σε 79.000 (παιδιά 14-19 ετών), ενώ περίπου 3.000 υπολογίζονταν τα παιδιά που είχαν πέσει θύματα εκμετάλλευσης. Ακόμη υποστηρίζεται ότι το ζήτημα της παιδικής εργασίας και εκμετάλλευσης διευρύνεται, καθώς η λεγόμενη «κρυφή» εργασία στη βιοτεχνία και τη γεωργία γνωρίζει σοβαρή άνθηση.

Από έρευνα της UNICEF (2000) με θέμα «Τα παιδιά των φαναριών» προκύπτει ότι 5.800 παιδιά ζούσαν και εργάζονταν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στους δρόμους. Τα παιδιά αυτά ήταν ηλικίας από 2 ως 15 ετών και δραστηριοποιούνταν σε όλο το Λεκανοπέδιο της Αττικής. Κατοικούσαν σε υπόγεια, σε σκηνές, σε πρόχειρους καταυλισμούς, ακόμα και σε βαγόνια, σε εγκαταλελειμμένα αυτοκίνητα κτλ., ενώ το 2% δήλωσε άστεγο. Στο σύνολο του δείγματος (955 παιδιά) το 61% ήταν αγόρια, το 44,1% προερχόταν από ελληνικές οικογένειες, ενώ τα υπόλοιπα ήταν παιδιά μεταναστών ή προσφύγων.

Ένα σημαντικό μέρος αυτών των παιδιών βρισκόταν στην Ελλάδα χωρίς τους γονείς τους, ενώ ελάχιστα (20%) πήγαιναν σχολείο. Πολλά παιδιά δήλωσαν ότι «εργοδότης» τους δεν είναι κάποιος από τους γονείς τους. Τους επιβάλλονταν τιμωρίες, αν δεν ήθελαν να πάνε για δουλειά ή έκαναν μικρή είσπραξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά παιδιά δήλωσαν ως τιμωρίες, εκτός από το ξύλο, το ότι δεν τους έδιναν φαγητό ή ότι τα απειλούσαν να τα διώξουν από το μέρος όπου διέμεναν...» (UNICEF ALCO, 2000).

Στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας η εκμετάλλευση των παιδιών αποτελεί προσβολή για τον αναπτυγμένο κόσμο. Η απορία της μικρής Ρίνας «αν δε δουλέψω, πώς θα ζήσω;» θέτει το θέμα της αντιμετώπισης των ανισοτήτων και της φτώχειας στη βάση της ανάπτυξης της παγκόσμιας κοινωνίας. Δεν μπορεί να νοηθεί ανάπτυξη στο σύγχρονο κόσμο, όταν οι ανισότητες ανάμεσα στα κράτη και στα άτομα μεγεθύνονται. Οι ανισότητες αυτές προκαλούν τον αποκλεισμό των ατόμων από βασικά αγαθά, όπως είναι η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και πολιτισμού.

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

6.3. Αντιμετώπιση των ανισοτήτων, της φτώχειας και της ανεργίας

Μπορούν πράγματι να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές ανισότητες, τόσο συλλογικά όσο και ατομικά;

Υπάρχουν διαφορετικές θεωρήσεις βάσει των οποίων μπορεί να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό. Γενικά, η αντιμετώπιση των ανισοτήτων εξαρτάται από τη φύση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος και των κατευθύνσεών του (π.χ. μείωση ή αύξηση της ανεργίας, ύπαρξη ή ανυπαρξία κοινωνικού κράτους κ.ά.). Όσον αφορά τις χώρες με ελεύθερη οικονομία, έμφαση δίνεται στο ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα άτομα, ώστε με την ενεργοποίησή τους να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους. Αντίθετα, στις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες το βάρος για την αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων πέφτει στο κράτος. Επιπλέον, η δράση των συνδικαλιστικών φορέων (συνδικάτα) είναι σημαντική στο θέμα της διεκδίκησης αιτημάτων που αφορούν την ανακατανομή του παραγόμενου πλούτου (π.χ. αιτήματα για αύξηση μισθών, για μείωση εργάσιμου χρόνου κ.ά.).

Επομένως οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε ιστορική περίοδο και σε κάθε κοινωνία. Το «κοινωνικό κράτος» αναφέρεται για πρώτη φορά στο Γερμανικό Σύνταγμα (1949), το οποίο και καθιερώνει τα κοινωνικά δικαιώματα (υγεία, εργασία, ασφάλιση κτλ.) και οδηγεί σε μια πολιτική παροχών προς τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα. Η δημιουργία συνεπώς του κοινωνικού κράτους (κράτους πρόνοιας) της συλλογικής δηλαδή αντιμετώπισης των ανισοτήτων, προσβλέπει σε μια ανακατανομή του πλούτου.

Η ανακατανομή του πλούτου σε μια κοινωνία επιτυγχάνεται με διάφορα μέτρα όπως:

- την πολιτική μισθών (συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οικογενειακά επιδόματα κ.ά.),
- τη φορολογική πολιτική με στόχο τη μείωση της επιβάρυνσης στους οικονομικά ασθενέστερους (π.χ. μείωση φόρων για τις πολυμελείς οικογένειες, μείωση αναλογίας έμμεσων/άμεσων φόρων),
- την κοινωνική ασφάλιση (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, συνταξιοδότηση, επιδόματα σε άτομα με ειδικές ανάγκες κ.ά.),
- την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες (π.χ. συμβουλευτική),
- την πρόσβαση σε αγαθά πολιτισμού (π.χ. κοινωνικός τουρισμός, ελεύθερη είσοδος σε μουσεία, εκδηλώσεις κ.ά.).

Μετά την οικονομική κρίση του 1980 ξεκινά ένας διάλογος στην Ευρώπη για τη μείωση της συμβολής και τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους. Η συζήτηση αυτή συνεχίζεται έως σήμερα και έχει ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής που αφορά τους μισθούς, τη φορολογία, την κοινωνική ασφάλιση κ.ά.

Η αντιμετώπιση της ανεργίας αποτελεί κομβικό σημείο στην πολιτική κάθε κράτους. Ο στόχος βέβαια δεν είναι άλλος από τη μείωση της ανεργίας, η οποία αμβλύνει, με τη σειρά της, τις ανισότητες και τη φτώχεια. Για το λόγο αυτό διατυπώνονται προτάσεις όπως η μερική

6. Εργασία, ανεργία και κοινωνικές ανισότητες

απασχόληση ή η πρόωρη συνταξιοδότηση εργαζομένων ή, αντίθετα, η αύξηση των ορίων ηλικίας για συνταξιοδότηση κ.ά.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η ευελιξία στην εργασία, η οποία ορίζεται ως η συνεχής μετακίνηση του εργαζόμενου σε διαφορετικές εργασιακές θέσεις. Αυτό σημαίνει ότι πολλοί εργαζόμενοι στη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής τους θα αλλάξουν παραπάνω από μία φορά θέση εργασίας. Τα συναισθήματα ωστόσο που συνοδεύουν τον εργαζόμενο εξαιτίας αυτών των αλλαγών είναι η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια. Τέτοια μέτρα εξάλλου θα πρέπει να συνοδεύονται και από την προσπάθεια ανάπτυξης της οικονομίας και τόνωσης των επενδύσεων, τα οποία με τη σειρά τους θα δώσουν νέες θέσεις εργασίας.

Σύμφωνα με κάποιες θεωρήσεις, μέτρα για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων και της ανεργίας μπορούν να ληφθούν και από το ίδιο το άτομο. Το άτομο είναι δυνατόν να ενεργοποιηθεί και να συμβάλει αποφασιστικά στη βελτίωση της προσωπικής του πορείας μέσω της εκπαίδευσης, της επανακατάρτισης και της απόκτησης άλλων τυπικών προσόντων.

Συγκεκριλαιώνοντας, η εξάλειψη της φτώχειας και των ανισοτήτων θέτει το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης που, ως ιδεώδες, θεμελιώνεται στην αρχή της δίκαιης ανακατανομής των υλικών και συμβολικών πηγών πλούτου (π.χ. εισοδημάτων, αγαθών, υπηρεσιών, παιδείας, υγείας κτλ.).

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

7.1. Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση - Θεωρητική προσέγγιση

Στις κοινωνίες χωρίς κρατική οργάνωση υπήρχε ένας αρχηγός, οι αρμοδιότητες του οποίου εξαντλούνταν στην επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα μέλη της φυλής ή ανάμεσα στις οικογένειες. Ο αρχηγός δε διέθετε κανένα μέσο επιβολής της τάξης (π.χ. το αντίστοιχο μιας σημερινής αστυνομίας). Το μόνο που διέθετε ήταν το γόητρο, το οποίο του αναγνώριζε η κοινότητα, προκειμένου να διατηρήσει τη συνοχή ανάμεσα στα μέλη της φυλής του. Ο αρχηγός της φυλής, για να εκπληρώσει το ρόλο του ειρηνοποιού, χρησιμοποιούσε τον προφορικό λόγο (εντολές). Το ερώτημα ωστόσο που προκύπτει είναι: ο αρχηγός είχε δύναμη ή εξουσία;

Όσοι μελετούν τις πολιτικές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας, όταν αναφέρονται στην έννοια της δύναμης, τη διακρίνουν από την εξουσία. Η δύναμη αποτελεί στοιχείο όλων των κοινωνικών σχέσεων και προσδιορίζεται ως η ικανότητα των ατόμων ή των ομάδων να επιβάλουν τη θέλησή τους ή να εκφράσουν τα συμφέροντα τους (να διαμαρτυρηθούν, να ασκήσουν πίεση εκεί που πρέπει, να κηρύξουν απεργία κ.ά.). Η εξουσία, αντίθετα, ορίζεται ως η νόμιμη χρήση της βίας (συνήθως από μέρους του κράτους).

Ο Βέμπερ όρισε τη δύναμη ως την ικανότητα άσκησης ελέγχου της συμπεριφοράς. Υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να παρακινούν τα πλήθη, να επηρεάζουν ή και να αλλάζουν τις απόψεις των ακροατών τους, να «δίνουν ταυτότητα» σε ένα κοινωνικά ανομοιογενές πλήθος, άνθρωποι δηλαδή που είναι προσωπικότητες με μεγάλη επιρροή.

Ένα άλλο είδος δύναμης κατά το Γερμανό κοινωνιολόγο είναι η κοινωνική επιβολή ή η εξουσία. Η εξουσία απαιτεί τη χρήση βίας (καταναγκασμού) ή την απειλή χρήσης βίας για την άσκηση ελέγχου.

Βέβαια, στις οργανωμένες κοινωνίες δυτικού τύπου στις οποίες ζούμε η χρήση φυσικής βίας από ιδιώτη ή ακόμη από οργανωμένη ομάδα είναι παράνομη. Η μόνη αρχή που νομιμοποιείται να ασκήσει βία είναι η κεντρική πολιτική αρχή και οι μηχανισμοί της, στους οποίους εμπιστεύεται το δικαίωμα αυτό. Αυτή η κεντρική πολιτική αρχή είναι το κράτος, που κατέχει, σύμφωνα με τον Βέμπερ, το μονοπώλιο της έννομης βίας. Έτσι, ορίζει το κράτος ως την «κοινότητα των ανθρώπων η οποία αξιώνει (αποτελεσματικά) το μονοπώλιο στη χρήση της νόμιμης φυσικής βίας μέσα σε ένα ορισμένο έδαφος» (M. Weber, 1996: 45).

Η δημιουργία του κράτους είναι μια διαδικασία συνεχούς ορθολογικοποίησης, της οποίας τα χαρακτηριστικά κατά τον Βέμπερ είναι τα εξής:

- συγκρότηση ενός σώματος μόνιμων και ειδικών υπαλλήλων (γραφειοκρατία),
- ορισμός μόνιμων διαδικασιών διαχείρισης και ελέγχου,
- προσδιορισμός μιας εμφανούς ιεραρχίας αρμοδιοτήτων.

Ο Α. Κοντ θεωρεί ότι το κράτος είναι αποτέλεσμα της αύξησης του μεγέθους των κοινωνιών και κατά συνέπεια της πολυπλοκότητάς τους (όσο πιο μεγάλες πληθυσμιακά είναι οι κοινωνίες τόσο μεγαλύτερη ανάγκη έχουν από σύνθετες δομές διοίκησης). Ο Μαρξ αποδίδει τη γένεση του κράτους στη διαφοροποίηση της κοινωνίας, δηλαδή στο

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

διαχωρισμό αυτών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και ιδιοποιούνται το κέρδος από αυτούς που το μόνο που κατέχουν είναι η δύναμη της εργασίας τους. Έτσι το κράτος, σύμφωνα με τον Μαρξ, υπηρετεί τους οικονομικά κυρίαρχους, όποια και αν είναι η μορφή διακυβέρνησής του (δημοκρατία, μοναρχία κτλ.).

7.1.1 Μορφές εξουσίας

Η κοινωνιολογία ασχολήθηκε εκτενώς με τις έννοιες της πολιτικής κυριαρχίας, του ανταγωνισμού και της εξουσίας, καθώς και με τους τρόπους λειτουργίας μιας δημοκρατίας.

Ο Βέμπερ συνέβαλε σημαντικά στην προσέγγιση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Βέβαια πολλοί του άσκησαν κριτική, για το λόγο ότι τοποθέτησε στο επίκεντρο της πολιτικής τις έννοιες του ανταγωνισμού, της επιβολής και προπάντων του αγώνα. «Πολιτική σημαίνει αγώνας», ισχυρίστηκε. Το γεγονός ότι μπορεί να αποκλείονται από αυτό τον αγώνα ικανοί υποψήφιοι (οι οποίοι δεν έχουν επιρροή στο κοινό ή στα Μ.Μ.Ε.) δεν ερευνάται επαρκώς από τον Βέμπερ. Ωστόσο, η κριτική αυτή δεν αφαιρεί τίποτα από το κύρος του Γερμανού κοινωνιολόγου, το αντίθετο θα λέγαμε. Η συζήτηση συνεχίζεται, και αυτός είναι στο επίκεντρό της.

Κατά τον Βέμπερ υπάρχουν τρεις τύποι (νομιμοποίησης της) εξουσίας:

α. Η παραδοσιακή εξουσία. Υπάρχουν κοινωνίες (π.χ. φυλετικές) στις οποίες ο αρχηγός δεν εκλέγεται. Η νομιμότητά του προέρχεται από το εθιμικό δίκαιο (δηλαδή από τις συνήθειες και τις παραδόσεις που περνούν από τη μια γενιά στην άλλη). Αυτό το είδος της παραδοσιακής εξουσίας που ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του πατέρα-αρχηγού, μπορεί να το συναντήσει κανείς στις εκτεταμένες οικογένειες της αγροτικής κοινωνίας.

Κατά το παρελθόν (18ο αιώνα) οι βασιλείς κυβερνούσαν «ελέω Θεού», ενώ η μεταβίβαση της εξουσίας γινόταν συνήθως ειρηνικά, αφού κανείς δεν μπορούσε να τη διεκδικήσει: οι μόνοι που μπορούσαν να είναι οι επόμενοι άρχοντες ήταν οι απόγονοι του βασιλιά. Σήμερα στην Ευρώπη (Αγγλία, Ισπανία, Βέλγιο κτλ.) οι βασιλείς δεν ασκούν πραγματική εξουσία. Αντίθετα, σε κάποιες άλλες χώρες (π.χ. Ιορδανία, Μαρόκο) οι βασιλείς έχουν ουσιαστικές αρμοδιότητες.

Ο τύπος της παραδοσιακής εξουσίας παρέχει περισσότερη σταθερότητα από αυτόν της χαρισματικής εξουσίας.

β. Η χαρισματική εξουσία. Αυτή η εξουσία βασίζεται σε μια εξαιρετική προσωπικότητα που διαθέτει το «χάρισμα», τον ηρωισμό ή τις ηγετικές ικανότητες. Η χαρισματική εξουσία υπάρχει στη δύναμη «...της συναισθηματικής αφοσίωσης στο πρόσωπο του κυρίου και τα χαρίσματά του, ιδιαίτερα στις υπερφυσικές του ικανότητες, τον ηρωισμό του, τη δύναμη του πνεύματος ή του λόγου του...» (M. G. Schmidt, 2000:211). Χαρακτηριστικός τύπος ηγέτη αυτής της μορφής εξουσίας είναι ο προφήτης, ο ήρωας πολέμου, ο δημαγωγός. Η χαρισματική εξουσία ασκείται από ένα πρόσωπο, και είναι πολύ δύσκολο να τη μεταβιβάσει σε κάποιο άλλο.

Θεμελιώνεται αποκλειστικά στην εμπιστοσύνη της κοινωνίας, που αναγνωρίζει κάποιον ως χαρισματικό ηγέτη, και στη συνεχή «επιβεβαίωση» του χαρίσματος αυτού, της ικανότητας του ηγέτη δηλαδή

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

να καθοδηγεί και να πείθει τους «οπαδούς» του. Από τη στιγμή που δεν επιβεβαιώνεται το χάρισμα, η εξουσία του ηγέτη καταρρέει. Για τα μοντέρνα έθνη-κράτη μια χαρισματική προσωπικότητα από μόνη της δεν παρέχει μια σταθερή βάση δύναμης. Παραδείγματα χαρισματικών ηγετών είναι ο Τζον Φ. Κένεντυ, ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο Νέλσον Μαντέλα, ο Φιντέλ Κάστρο κ.ά.

γ. Η ορθολογική εξουσία. Η εξουσία αυτή στηρίζεται στη «νομιμότητα» των θεσμοθετημένων και από κοινού συμφωνημένων νομικών ρυθμίσεων, από τις οποίες αντλούν την εξουσία όσοι την ασκούν. Σε αυτό τον τύπο διακυβέρνησης η δύναμη βρίσκεται περισσότερο στα «γραφεία» παρά στα πρόσωπα που τα στελεχώνουν (τους γραφειοκράτες). Αυτό συμβαίνει διότι όσοι κατέχουν μια θέση στα κυβερνητικά γραφεία αναμένεται να λειτουργούν στη βάση συγκεκριμένων νόμων, κανόνων και ρόλων. Όταν, για παράδειγμα, εκλέγεται νέος πρόεδρος της δημοκρατίας, ο απερχόμενος πρόεδρος γίνεται ιδιώτης και χάνει τα όποια προνόμια του. Η άσκηση των καθηκόντων κάθε ρόλου γίνεται εντός των νόμιμων ορίων, και δε συγχωρείται κατάχρηση εξουσίας. Αρκετοί πρόεδροι, πρωθυπουργοί, εκπρόσωποι του κοινοβουλίου σε διάφορες χώρες έχασαν τη θέση τους λόγω υπέρβασης των ορίων της νομιμότητας.

7.1.2 Συγκρότηση του έθνους-κράτους και συστήματα διακυβέρνησης

Τα θέματα που θίγονται σε αυτή την ενότητα σχετίζονται με τις έννοιες του έθνους, του κράτους και των διάφορων συστημάτων διακυβέρνησης.

Τι είναι όμως έθνος και ποια τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του; Είναι ο λαός που κατοικεί στον ίδιο χώρο, είναι η γλώσσα που μιλιέται από μια κοινότητα ανθρώπων, είναι η θέληση των ομάδων να υπάρχουν ως κοινότητες ή μήπως η κοινή ιστορία που συνδέει τα μέλη μιας εθνικής ομάδας;

Δύο είναι οι διαφορετικές ιδέες περί έθνους που έχουμε κληρονομήσει: η μία προέρχεται από τη Γαλλική Επανάσταση και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το λαό, που ορίζεται ως μια ελεύθερη ένωση με κοινά πολιτικά δικαιώματα όλων όσοι διαμένουν στην εδαφική περιοχή που συγκροτεί το κράτος, ανεξαρτήτως θρησκείας, καταγωγής ή ακόμη και γλώσσας, δηλαδή το έθνος συμπεριλαμβάνει τις μειονότητες.

Η άλλη ιδέα περί έθνους προέρχεται από το κίνημα του Ρομαντισμού (Γερμανία) και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το κοινό παρελθόν, την ιστορία και την κοινή παράδοση που συνδέει τα μέλη μιας κοινότητας. Η ιδιότητα του πολίτη στο πλαίσιο αυτής της κοινότητας σφυρηλατείται μέσα από την κοινή καταγωγή και την ιστορία.

Το έθνος-κράτος που θα εξετάσουμε στη συνέχεια δε σχετίζεται ούτε με τις πόλεις-κράτη της αρχαιότητας (π.χ. της Αρχαίας Αθήνας) ούτε με τα φέουδα, που εμφανίζονται στο δυτικο-ευρωπαϊκό μεσαίωνα και τα οποία στηρίζονται στην ύπαρξη ενός κεντρικού ηγεμόνα και στο καθεστώς εκμετάλλευσης των δουλοπαροίκων. Βέβαια οι ιστορικοί συμφωνούν σε γενικές γραμμές ότι τα πρώτα στοιχεία γένεσης του κράτους ανιχνεύονται στο τέλος του Μεσαίωνα και συγκεκριμένα από το 13ο ως το 15ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη ως μια τριπλή αντίδραση στους ηγεμόνες βασιλείς, την εκκλησιαστική δύναμη και τους φεουδάρχες.

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

Ο καινούριος τύπος πολιτικής έκφρασης παίρνει την ονομασία «κράτος» (αν και ο συγκεκριμένος όρος αρχίζει να επικρατεί μετά το 15ο αιώνα). Το κράτος προκύπτει από την επικράτηση του ηγεμόνα-βασιλιά πάνω στους φεουδάρχες και από την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Η ανερχόμενη αυτή τάξη, η αστική, προωθεί το ενιαίο συγκεντρωτικό έθνος-κράτος και διευρύνει έτσι την επιβολή της στο οικονομικό και το πολιτικό επίπεδο.

Ιστορικά μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις «γενιές» εθνών κρατών:

1. Η πρώτη «γενιά» κρατών, που διαμορφώθηκαν το 19ο αιώνα - από αντίδραση στις φεουδαρχικές δομές -στη βάση της αρχής των υπηκοοτήτων (π.χ. Γάλλος).

2. Η δεύτερη «γενιά» κρατών εμφανίζεται κατά τον 20ό αιώνα και κτίζεται πάνω στα ερείπια της Γερμανικής, της Αυστρο-ουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γενικότερα, ο Μεσοπόλεμος ήταν μια δύσκολη περίοδος θεμελίωσης νέων κρατών. Κάποια από αυτά τα νέα κράτη αντιστοιχούσαν σε παλιά έθνη που επιβίωσαν χάρη στον πολιτισμό τους και κάποια άλλα «κατασκευάστηκαν» πάνω σε πιο σύνθετες δομές όπως η Γιουγκοσλαβία, που αποτελούσε μια ομοσπονδία επιμέρους «κρατών».

3. Η τρίτη «γενιά» κρατών εμφανίζεται από το 1945 και μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Σε αυτή τη «γενιά» κρατών δεν προηγείται το έθνος του κράτους, αλλά το κράτος έχει ως έργο την οικοδόμηση του έθνους (π.χ. Αλγερία).

4. Η τέταρτη «γενιά» κρατών προήλθε από την κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού από το 1989 και μετά (π.χ. Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Τσεχία, Σλοβακία, Σλοβενία, Κροατία κτλ.).

Η Ελλάδα, αρχίζει τη συγκρότησή της σε σύγχρονο κράτος το 1830. Η διαδικασία αυτή τελείωσε το 1947 με την προσάρτηση των Δωδεκανήσων (Συνθήκη Παρισίων). Η διαδικασία δημιουργίας κρατών συνεχίζεται σε πολλά μέρη του κόσμου, ενώ υπάρχουν ακόμη έθνη που διεκδικούν την εδαφική και κρατική τους υπόσταση (π.χ. Παλαιστίνη).

Ποιος κυβερνά στο πλαίσιο του κράτους και τι σημαίνει διακυβέρνηση; Μπορούν οι πάντες να κυβερνήσουν;

Η έννοια της διακυβέρνησης άλλαξε περιεχόμενο στο πέρασμα των αιώνων και η αλλαγή αυτή σχετίζεται με συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες.

Αρκετοί στοχαστές θεωρούν την εμφάνιση του χριστιανισμού μια τομή στη σκέψη της πολιτικής επιστήμης (μια τομή μετά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη), ενώ πολλοί χαρακτήρισαν το χριστιανισμό ως άρνηση της πολιτικής και της κοσμικής εξουσίας, αφού έδινε τα πρωτεία στο πνεύμα και στην ύπαρξη του Θεού

Το σύστημα διακυβέρνησης που συναντάται στα σύγχρονα κράτη και το οποίο προϋποθέτει τη διαρκή συμμετοχή του πολίτη είναι η δημοκρατία (δήμος+κράτος). Η δημοκρατία στην αρχική της εκδοχή στην Αρχαία Ελλάδα είναι γνωστή ως άμεση δημοκρατία (συμμετοχή όλων των ελεύθερων πολιτών στη λήψη των αποφάσεων). Στα σύγχρονα, πολυπληθή και πολυπολιτισμικά κράτη αυτός ο τύπος δημοκρατίας δεν

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

μπορεί να εφαρμοστεί, γι' αυτό συναντάται ο αντιπροσωπευτικός τύπος. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ορίζεται ως η πολιτική μορφή διακυβέρνησης στην οποία ο λαός ασκεί έμμεσα την εξουσία διά των εκλεγμένων αντιπροσώπων του.

Στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας η βούληση του λαού μπορεί να αποτυπωθεί και με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, που θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια μορφή άμεσης δημοκρατίας.

Η ιδεώδης διαδικασία θεμελίωσης της δημοκρατίας περιλαμβάνει:

- την αρχή της αντιπροσώπευσης,
- τη διοίκηση που υπηρετεί τη γενική βούληση,
- τη διαφάνεια στην άσκηση της εξουσίας,
- τη διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

Στον αντίθετο πόλο από τη δημοκρατία βρίσκεται ο ολοκληρωτισμός. Σε αυτό το σύστημα μόνο ένας, ο κυβερνήτης, κατέχει απόλυτη δύναμη και δυνατότητα ελέγχου όλης της κοινωνίας. Μία από τις μορφές του ολοκληρωτικού καθεστώτος είναι η δικτατορία, η οποία αποτελεί αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης, που στηρίζεται στη βία. Τα χαρακτηριστικά του ολοκληρωτισμού είναι τα εξής:

- η επιβολή μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας,
- η ύπαρξη μονοκομματισμού,
- η ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου εκφοβισμού των πολιτών,
- ο απόλυτος έλεγχος του στρατού,
- ο απόλυτος έλεγχος των μέσων επικοινωνίας,
- η ελεγχόμενη και προγραμματισμένη από το κράτος, οικονομία.

Το αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης δεν απέχει και πολύ από τον ολοκληρωτισμό και περιλαμβάνει έναν κυβερνήτη (όχι απαραίτητα αιρετός) ο οποίος, ενώ επιτρέπει έναν κάποιο βαθμό ατομικής ελευθερίας, δεν επιτρέπει τη λαϊκή συμμετοχή στη διακυβέρνηση. Παράδειγμα αυταρχικού ηγέτη ήταν ο Σάχης της Περσίας.

Βέβαια, η κατάταξη των συστημάτων διακυβέρνησης δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Έχει παρατηρηθεί ότι στοιχεία κάποιου συστήματος διακυβέρνησης μπορεί να ενυπάρχουν σε άλλο σύστημα δομικά διαφορετικό. Σύμφωνα με τον πολιτικό κοινωνιολόγο Ρ. Μίκελς, στοιχεία αυταρχισμού μπορεί να εμφανιστούν με την πάροδο του χρόνου και κάτω από ορισμένες συνθήκες και σε δημοκρατικά συστήματα διακυβέρνησης. Αλλά και αντίστροφα, στοιχεία δημοκρατίας μπορεί να εμφανιστούν και σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπως για παράδειγμα, το δημοψήφισμα υπέρ ή κατά της μοναρχίας που διεξήχθη το 1973 κατά τη διάρκεια της δικτατορίας στην Ελλάδα.

7.2. Κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

Η δημοκρατία είναι ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο εκφράζεται η λαϊκή βούληση. Είναι όμως έτσι; Είναι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο όλοι παίρνουν μέρος στη λήψη των

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

αποφάσεων ή ασκούν εξουσία; Για να το πούμε διαφορετικά, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι μια πραγματικότητα ή μια επίφαση;

Σε γενικές γραμμές, στις δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχουν τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για την εξουσία και τον έλεγχο που αυτή ασκεί: το μοντέλο των ελίτ, το πλουραλιστικό μοντέλο και το μαρξιστικό μοντέλο.

Το μοντέλο των ελίτ

Βασικοί εκπρόσωποι αυτής της θέσης θεωρούνται ο Β. Παρέτο, ο Ρ. Μίκελς, ο Τσ.Ρ. Μιλς. Σύμφωνα με τον Β. Παρέτο, ελίτ είναι οι πρώτοι, οι διαλεχτοί, οι άριστοι μιας κατηγορίας προσώπων. Ειδικότερα, και σύμφωνα με τον Τσ.Ρ. Μιλς, που πρωτοστάτησε στην ανάπτυξη του σχετικού μοντέλου, η πολιτική ελίτ αποτελείται από την ηγετική ομάδα που εμφανίζεται ως κύριος φορέας άσκησης της πολιτικής εξουσίας και περιλαμβάνει όχι μόνο αυτούς που παίρνουν τις πολιτικές αποφάσεις, αλλά και αυτούς που ασκούν αντιπολίτευση και εκφράζουν κατεστημένα συμφέροντα.

Η οικονομική ελίτ αποτελείται κυρίως από διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων, μεγαλομετόχους και υψηλόβαθμα στελέχη των εργοδοτικών οργανώσεων. Αυτή η ελίτ λειτουργεί ως ομάδα πίεσης απέναντι στην πολιτική ελίτ με στόχο την υπεράσπιση των συμφερόντων της, ενώ, στην περίπτωση που νιώσει ότι τα συμφέροντα της απειλούνται, μπορεί να φτάσει μέχρι και στην ανατροπή της κυβέρνησης.

Τέλος, η στρατιωτική ελίτ αποτελείται από τα ανώτερα στελέχη των ένοπλων δυνάμεων, των σωμάτων ασφαλείας και της αστυνομίας. Ο ρόλος τους είναι τόσο σημαντικός, που εντάσσεται στις γραμμές της ιθύνουσας ελίτ.

Οι ηγέτες των τριών αυτών ελίτ επικοινωνούν μεταξύ τους και αλληλοδιαπλέκονται, καθώς τα συμφέροντά τους είναι ταυτόσημα, πράγμα που οδηγεί σε μια μη εκλεγμένη ολιγαρχία (με εξαίρεση την πολιτική ελίτ), η οποία λαμβάνει όλες τις πολιτικές αποφάσεις και κατευθύνει το εθνικό πεπρωμένο.

Το μοντέλο των ελίτ αφορά κυρίως την αμερικανική κοινωνία και δείχνει την καθολική κυριαρχία του οικονομικού παράγοντα πάνω στον πολιτικό. Αυτή η κυριαρχία μετασχηματίζει την πολιτική σε διαχείριση τεχνοδιοικητικής φύσεως, με ό,τι αυτό σημαίνει για την πλειονότητα των πολιτών. Οι τεχνοκράτες είναι σύμβουλοι σε κυβερνητικά γραφεία που προτείνουν την επίλυση διάφορων κοινωνικών προβλημάτων με βάση οικονομικά δεδομένα, παραγνωρίζοντας έτσι τις κοινωνικές ανάγκες και τις σοβαρές επιπτώσεις αυτής της πρακτικής στη ζωή των πολιτών. Ως εκ τούτου, με το συγκεκριμένο μοντέλο δεν εκφράζεται η λαϊκή βούληση, ενώ μεθοδεύεται η πρόσβαση οργανωμένων συμφερόντων και ισχυρών οικονομικών παραγόντων στην κυβέρνηση, είτε άμεσα είτε έμμεσα (όπως π.χ. μέσω της διαπλοκής και της σύμπλευσης του στρατιωτικού μηχανισμού με τη βιομηχανία όπλων και της από κοινού διαμόρφωσης αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής).

Το πλουραλιστικό μοντέλο

Οι σύγχρονες κοινωνίες διακρίνονται από κάθε είδους συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα σ' αυτές και από τους διαφορετικούς τρόπους ζωής

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

γύρω από τους οποίους οι πολίτες οργανώνουν τα συμφέροντά τους. Πολλά κινήματα, κόμματα και διάφορες ενώσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία.

Σύμφωνα με το πλουραλιστικό μοντέλο οι πολιτικές αποφάσεις είναι αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές ενώσεις και ομάδες συμφερόντων. Καμία από αυτές τις ομάδες δε φαίνεται να κρατά στα χέρια της όλη τη δύναμη, η οποία μάλλον διαχέεται σε ολόκληρη την κοινωνία.

Οι θεωρητικοί του πλουραλιστικού μοντέλου (όπως ο Ρ. Νταλ, ο Ρ. Αρόν και ο Τζ. Γκαλμπρέιθ) ισχυρίζονται ότι η δύναμη διαχέεται σε διάφορους τομείς, δηλαδή στον πνευματικό, το στρατιωτικό, τον οικονομικό, τον πολιτικό και το διοικητικό τομέα. Οι ελίτ των τομέων αυτών - είτε συνεργάζονται μεταξύ τους είτε ανταγωνίζονται ο ένας τον άλλον - εκφράζουν αιτήματα και πιέσεις της κοινωνικής βάσης. Κάθε ελίτ έχει τη δυνατότητα να ασκήσει βέτο* και να ανατρέψει τις αποφάσεις των άλλων. Έτσι η εξουσία δεν ασκείται μόνο από μια διευθυντική τάξη (το επίπεδο Α της πυραμίδας του Μιλς) αλλά και από τις ελίτ των διαφόρων τομέων, όπως είναι οι διανοούμενοι, οι συγγραφείς και οι επιστήμονες, οι αρχηγοί του στρατού και της αστυνομίας, οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, οι ηγέτες των εργατικών συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων, οι ανώτατοι υπάλληλοι στη διοικητική εξουσία. Στα πλουραλιστικά πολιτικά συστήματα οι έχοντες εξουσία χαλιναγωγούνται από τους νόμους, ελέγχονται θεσμικά από το κράτος, ενώ φαίνεται ότι οι διάφορες ομάδες συμφερόντων απολαμβάνουν ένα υψηλό ποσοστό αυτονομίας.

Το μαρξιστικό μοντέλο

Η μαρξιστική οπτική θεωρεί ότι τόσο η ελιτίστικη όσο και η πλουραλιστική άποψη συγκαλύπτουν την πραγματικότητα ή ενισχύουν την αυταπάτη της ύπαρξης αυτόνομου πολιτικού πεδίου.

Ο Μαρξ ισχυρίστηκε ότι το κράτος υπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και χάρη στους θεσμικούς μηχανισμούς καταστολής που διαθέτει μπορεί να ασκεί την εξουσία του στα εργατικά στρώματα. Οι κυριότεροι μηχανισμοί καταστολής που χρησιμοποιεί το κράτος είναι η αστυνομία, ο στρατός, τα δικαστήρια, οι φυλακές. Οι μεταγενέστεροι, με επικεφαλής τον Λ. Αλτουσέρ (L. Althusser, 1918-1990), επηρεασμένοι από τη σκέψη του Μαρξ προσέθεσαν στους μηχανισμούς καταστολής και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς με τους οποίους το κράτος αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, είτε δημόσιοι είτε ιδιωτικοί, λειτουργούν με βάση την πειθώ και την προπαγάνδα. Σ' αυτούς τους μηχανισμούς κατατάσσονται οι μαρξιστές το σχολείο, την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλεια, τον έλεγχο των ανηλίκων παραβατών κ.ά.

Ο πολιτικός ιδεολογικός μηχανισμός υπηρετείται από τα διάφορα κόμματα, ενώ ο ιδεολογικός μηχανισμός πληροφόρησης του κοινού από τον Τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση κτλ. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους επιτρέπουν την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και δημιουργήθηκαν, σύμφωνα με τον Λ. Αλτουσέρ, επειδή οι μηχανισμοί καταστολής δεν αρκούν για να διασφαλίσουν την ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης.

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

7.3. Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες που την επηρεάζουν

Τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων στο πλαίσιο των κοινοβουλευτικών συστημάτων, προσπαθούν να πείσουν τους πολίτες για το δίκαιο των αιτημάτων και των απόψεων τους. Τα κόμματα αποτελούν τους πυλώνες της δημοκρατίας, αφού συμμετέχουν στο σχηματισμό κυβέρνησης και στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης. Η κυβέρνηση, στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, στηρίζεται συνήθως στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

7.3.1 Πολιτικά κόμματα

Το σύγχρονο πολιτικό κόμμα είναι μια οργάνωση, μια μορφή πολιτικής δράσης οργανωμένης στη βάση συμφωνημένων αρχών, που επιδιώκει την ανάληψη της διακυβέρνησης.

Οι Μπολ και Πέτερς παρατηρούν ότι τα πολιτικά κόμματα διακρίνονται από τρία στοιχεία:

- από τον κοινό στόχο τους, που είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας ακόμα και σε συνεργασία με άλλα κόμματα,
- από ένα βαθμό οργάνωσης,
- από κάποια στοιχεία εξωκοινοβουλευτικής υποστήριξης (συνδικάτα, κινήματα).

Η εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων και του κομματικού συστήματος συμπορεύεται με την εξέλιξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η λειτουργία των κομμάτων στο πλαίσιο της δημοκρατίας συμβάλλει στην πολιτική διαπαιδαγώγηση, αλλά και στην πολιτική ενεργοποίηση ατόμων και ομάδων γύρω από τις αρχές και τα συμφέροντα που τους ενώνουν. Ως εκ τούτου τα κόμματα αποτελούν κύριους χώρους παραγωγής και μεταβίβασης πολιτικών ηθών, είναι δηλαδή φορείς πολιτικής κοινωνικοποίησης.

Έτσι, τα σύγχρονα κόμματα, έχοντας το ρόλο του βασικού διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινωνίας και της εξουσίας, αποτελούν τους σταθεροποιητικούς μηχανισμούς του πολιτικού συστήματος, αφού επεξεργάζονται, μορφοποιούν και μετατρέπουν τη λαϊκή βούληση σε πολιτικό λόγο. Αυτός είναι ο δρόμος διαμέσου του οποίου τα αιτήματα του λαού (ή έστω μιας μερίδας του) μετατρέπονται σε πολιτικές αποφάσεις.

Στην Ελλάδα στις εκλογές του 2004 τα κόμματα που εκπροσωπήθηκαν στο εθνικό Κοινοβούλιο είναι η Νέα Δημοκρατία, το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και ο Συνασπισμός της Αριστεράς των Κινήματων και της Οικολογίας. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εκτός από τα παραπάνω κόμματα, συμμετέχει και ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός.

Θα πρέπει να επισημάνουμε, ενδεικτικά, μία από τις κυριότερες δυσλειτουργίες του πολιτικού συστήματος στη χώρα μας. Παρατηρείται ότι τα κόμματα έχουν επεκτείνει την επιρροή και τον έλεγχό τους σε πολλά κινήματα και σε διάφορες συλλογικές οργανώσεις, έχοντας σε γενικές γραμμές υποκαταστήσει την κοινωνία των πολιτών. Για παράδειγμα, οι συνδικαλιστικές παρατάξεις, οι γυναικείες οργανώσεις,

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

τα κινήματα ειρήνης ελέγχονται άμεσα από διάφορα πολιτικά κόμματα, γι' αυτό και κάθε κόμμα «έχει» τη δική του γυναικεία οργάνωση ή το δικό του κίνημα ειρήνης. Ο στόχος των κομμάτων δεν είναι άλλος από τη διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης και τη διασφάλιση της ιδεολογικής ταυτότητας των μελών τους.

7.3.2 Ομάδες συμφερόντων

Άλλες μορφές οργανωμένης πολιτικής δράσης είναι οι ομάδες πίεσης ή οι ομάδες συμφερόντων ή τα λόμπι. Οι θεωρίες για όλες αυτές τις οργανωμένες μορφές πολιτικής δράσης αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του πλουραλιστικού μοντέλου εξουσίας.

Πρόκειται για συνεκτικές κοινωνικές ομάδες που δραστηριοποιούνται οργανωμένα με σκοπό την προώθηση αιτημάτων και συμφερόντων. Η προώθηση των αιτημάτων τους γίνεται μέσω της πίεσης και της επιρροής που ασκούν κατά τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Αν πρόκειται για προώθηση συμφερόντων στη βάση κοινών αντικειμενικών χαρακτηριστικών (π.χ. εργατικά συνδικάτα), θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ομάδες συμφερόντων».

Αν πρόκειται για προώθηση αιτημάτων στη βάση κοινών αξιών και αντιλήψεων, όπως είναι τα αιτήματα των ενώσεων καταναλωτών ή των οικολογικών οργανώσεων, τότε είναι ακριβέστερος ο όρος «ομάδες γνώμης».

Και οι δύο πιο πάνω ομάδες διαφοροποιούνται από τα πολιτικά κόμματα, καθώς:

- α) δε στοχεύουν άμεσα στην κατάκτηση της εξουσίας και
- β) δεν ασχολούνται με ευρύτερα πολιτικά θέματα.

Βέβαια, οι ομάδες πίεσης μπορεί να μη στοχεύουν στην κατάκτηση της εξουσίας, εντούτοις όμως μπορούν να μετεξελιχτούν σε κόμματα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Κόμματος των Πρασίνων στη Γερμανία, το οποίο αρχικά ήταν μια οικολογική ομάδα.

Οι ομάδες πίεσης συνομιλούν με την εξουσία για θέματα που αφορούν τις νομοθετικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας διάφορες στρατηγικές (αποκλεισμός δρόμων, διαμαρτυρίες, τηλεοπτικά μηνύματα) που συνδέονται με το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται, αλλά και με τη φύση του αιτήματος.

Όπως και τα κόμματα έτσι και οι ομάδες πίεσης διαμορφώνουν πολιτικές στάσεις και κοινωνικοποιούν πολιτικά ένα άτομο, αφού αυτό μπορεί να συμμετέχει σε μια τέτοια ομάδα μέσα από τις διαφορετικές ιδιότητές του (ως εργαζόμενος, ως καταναλωτής, ως κάτοικος συγκεκριμένης περιοχής, ενδεχομένως ως πολύτεκνος κτλ.) για την προάσπιση των ατομικών και των κοινωνικών συμφερόντων του.

Η λειτουργία των κομμάτων στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και η συμβολή των ομάδων πίεσης στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων αποτελούν κρίσιμα θέματα για την ποιότητα της συμμετοχής και της εκλογικής συμπεριφοράς του πολίτη.

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

7.3.4 Πολιτική και εκλογική συμπεριφορά

Για να δούμε τι είναι η εκλογική συμπεριφορά, δηλαδή ποια είναι τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουμε να δώσουμε τη ψήφο μας σε ένα κόμμα, θα πρέπει πρώτα να ορίσουμε την έννοια της πολιτικής συμπεριφοράς.

Με τον όρο «πολιτική συμπεριφορά» εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο το άτομο εκφράζει, δραστηριοποιείται και συμμετέχει ως πολίτης σε συλλογικές διαδικασίες, σε σωματεία, συλλόγους, εθελοντικές οργανώσεις, λέσχες, κόμματα και εκλογικές διαδικασίες.

Στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας τα άτομα γίνονται δέκτες, αλλά και φορείς της πολιτικής κοινωνικοποίησης, δηλαδή συμμετέχουν σε μια συνεχή διαδικασία διαμόρφωσης και αλληλεπίδρασης πολιτικών αξιών, στάσεων, αναπαραστάσεων και συμπεριφορών που μεταβιβάζονται σ' αυτά μέσω των θεσμών κοινωνικοποίησης.

Τα άτομα επεξεργάζονται την κουλτούρα αυτή ανάλογα με τα ατομικά και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους και διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη πολιτική στάση και πολιτική συμπεριφορά, δηλαδή τη συμμετοχή ή την αποχή από τα πολιτικά πράγματα. Παραδείγματα πολιτικής στάσης μπορεί να θεωρηθούν οι απόψεις για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, για το χωρισμό εκκλησίας/κράτους, την απαγόρευση ή τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων, την κατάργηση ή την καθιέρωση της αναγραφής του θρησκευόμενου στις αστυνομικές ταυτότητες, τη νομιμοποίηση των οικονομικών μεταναστών ή την ιδεολογική αυτο-τοποθέτηση των πολιτών.

Οι πολιτικές στάσεις είναι το γενικότερο πλαίσιο που μπορεί να επηρεάσει (χωρίς αυτό να είναι πάντα απαραίτητο) την εκλογική συμπεριφορά ενός ατόμου. Για παράδειγμα, ένα άτομο που εμφορείται από ρατσιστικές ιδέες δε θα ψηφίσει ένα κόμμα που ευαγγελίζεται τη νομιμοποίηση και την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους τους μετανάστες που κατοικούν και εργάζονται στη χώρα του.

Η διαμόρφωση της πολιτικής και εκλογικής συμπεριφοράς εξαρτάται από κοινωνικούς και ατομικούς παράγοντες:

- Κοινωνικοί παράγοντες. Τα δημοκρατικά και πολυκομματικά συστήματα διακυβέρνησης ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών στις εκλογικές διαδικασίες.

- Ατομικοί παράγοντες. Το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, η εργασία, η κοινωνικο-οικονομική θέση, οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις κτλ. επιδρούν στην εκλογική και πολιτική συμπεριφορά του ατόμου, ανάλογα με τα βιώματα, τις εμπειρίες και την πολιτική του κοινωνικοποίησης.

Για παράδειγμα, παρατηρείται ότι οι άνδρες ηλικίας 30-44 ετών πηγαίνουν συχνότερα από ό,τι άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες σε προεκλογικές πολιτικές συγκεντρώσεις. Το γυναικείο φύλο, αντίθετα, εκδηλώνει μειωμένο ενδιαφέρον για τα κοινά. Αυτό το μειωμένο ενδιαφέρον πρέπει να ερμηνευτεί σε σχέση με την άνιση κατανομή των κοινωνικών ρόλων και των ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, που είναι ένα αντικειμενικό κοινωνικό δεδομένο, αλλά και σε σχέση με την εσωτερική αυτή της ανισότητας (ως μειονεξίας) από το γυναικείο φύλο. Η συμμετοχή των γυναικών στον πολιτικό στίβο είναι άμεσα

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

συνδεδεμένη με γενικότερες πρακτικές που αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων (π.χ. άνδρας στο καφενείο, γυναίκα στο σπίτι). Οι πρακτικές αυτές δεν είναι άσχετες με την ουσία της δημοκρατίας. «Ο εκδημοκρατισμός του ιδιωτικού αποτελεί προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό του δημοσίου» (Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, 2002:195).

7.4. Πολιτική αλλοτρίωση

Με τον όρο «πολιτική αλλοτρίωση» εννοούμε την αποξένωση, την αδιαφορία, την αίσθηση του ατόμου ότι η συμμετοχή του στο πολιτικό γίνεσθαι δε μετρά, τη δυσπιστία του έναντι των κυβερνήσεων και γενικά την απομάκρυνση του από τις πολιτικές διαδικασίες και τις πολιτικές εξελίξεις.

Η πολιτική αλλοτρίωση είναι μια μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται τόσο στο επίπεδο των στάσεων και των αντιλήψεων των πολιτών όσο και στο επίπεδο συγκεκριμένης πολιτικής συμπεριφοράς (π.χ. αδρανοποίηση, αυτο-απομόνωση, αδιαφορία, μη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα και εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού στο Κοινοβούλιο).

Στάσεις και αντιλήψεις όπως «οι πολιτικοί ενδιαφέρονται μόνο για το βουλευτικό θώκο», «όλα τα κόμματα είναι ίδια», «η ψήφος μου δε μετράει», «όλα αποφασίζονται στις Βρυξέλλες» κτλ. είναι εκφράσεις που συνήθως υποδηλώνουν πολιτική αλλοτρίωση. Σ' αυτές κατατάσσονται επίσης οι απόψεις των πολιτών για τη διαφθορά στα δημόσια πράγματα (βλ. πίνακα 7.4), καθώς και ο βαθμός εμπιστοσύνης των πολιτών στους διάφορους θεσμούς.

Τόσο στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς για τους νέους όσο και στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (Δεκέμβριος, 2004) στο γενικό πληθυσμό παρατηρήθηκε ότι τα κόμματα συγκεντρώνουν το χαμηλότερο βαθμό εμπιστοσύνης

Το ποσοστό συμμετοχής των νέων στην «κοινωνία των πολιτών» κυμαίνεται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα (βλ. γράφημα 7.5). Σύμφωνα με έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, που πραγματοποιήθηκε από το Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών και την εταιρεία ALCO, στο διάστημα 10/2004-1/2005 και σε δείγμα 1.600 νέων 15-29 ετών, ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό (59,4%) δε συμμετείχε καθόλου σε οργανώσεις. Σχεδόν παρόμοια ποσοστά (58%) είχαν παρατηρηθεί και στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς που έγινε το 1997, ενώ η μεταγενέστερη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2001) ανεβάζει το ποσοστό σε 63%.

Οι επιστήμονες που πραγματοποίησαν την έρευνα αναφέρουν ότι «το ποσοστό αυτό [της Ελλάδας] είναι αναμφισβήτητα υψηλό και τοποθετείται στο ένα άκρο της συνολικής ευρωπαϊκής εικόνας. Στο άλλο άκρο βρίσκονται χώρες όπως η Σουηδία, όπου λιγότερο από ένα πέμπτο των νέων δηλώνουν ότι δε συμμετέχουν σε καμία δραστηριότητα αυτού του τύπου. Από την άποψη αυτή η έρευνά μας επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας ισχυρής διαιρετικής τομής Βορρά/Νότου όσον αφορά τη σχέση των νέων με φορείς της κοινωνίας των πολιτών: οι νέοι των χωρών της Νότιας Ευρώπης δε δραστηριοποιούνται ιδιαίτερα στο πεδίο της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών που λαμβάνει τη μορφή κοινωνικών και πολιτικών

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

ενώσεων, ακόμα και αθλητικών συλλόγων» (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2005:149-150).

Οι ίδιοι αναλυτές συμπληρώνουν ότι τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των νέων σε οργανώσεις αυτού του τύπου ίσως να μη σχετίζονται με την έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης, αλλά με το γεγονός ότι οι νέοι αφιερώνουν το χρόνο και την ενεργητικότητά τους στην οικογένεια και στη φιλική παρέα, που θεωρούνται τα σημαντικότερα πράγματα στη ζωή τους.

Τα αίτια της πολιτικής αλλοτρίωσης θα πρέπει κανείς να τα δει κοινωνιολογικά. Η συνθετότητα των σύγχρονων κοινωνιών, η παγκοσμιοποίηση, οι υπερκρατικοί θεσμοί και η δημιουργία διεθνών κέντρων λήψης αποφάσεων μειώνουν την αμεσότητα της επικοινωνίας μεταξύ των κυβερνώντων και των πολιτών και μπορεί να επιτείνουν την αλλοτρίωση.

Καθοριστικό ρόλο στην πολιτική αλλοτρίωση των ατόμων διαδραματίζουν και άλλοι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες, όπως είναι ο σύγχρονος καταναλωτισμός και ο καριερισμός/επαγγελματισμός, ο οποίος είναι ιδιαίτερα έντονος σε περιόδους ανεργίας και οικονομικής ύφεσης κατά τις οποίες ο ανταγωνισμός είναι μεγαλύτερος.

Αξίζει επίσης να αναφερθούμε στους παθογόνους εκείνους παράγοντες που παρεμβαίνουν στη λειτουργία του ελληνικού κράτους, όπως είναι το ρουσφέτι και το «μέσο». Αυτού του είδους οι πρακτικές ενισχύουν την αλλοτρίωση των πολιτών και δε συνάδουν με τη λογική ενός σύγχρονου ορθολογικού κράτους δικαίου, που οφείλει να υπηρετεί όλους τους πολίτες. Βέβαια, ευθύνη για τις καταστάσεις που διαιωνίζουν και ενισχύουν το ρουσφέτι, τις πελατειακές σχέσεις και την αλλοτρίωση έχουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Οι πελατειακές σχέσεις δεν αφορούν μόνο τους κυβερνώντες και όσους κατέχουν θέσεις εξουσίας (π.χ. υπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιών), αλλά και τους πολίτες αποδέκτες του ρουσφετιού. Ένα μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας επιδεικνύει μια ανοχή στην παρανομία και την ανομία (που για πολλούς σημαίνει συνενοχή).

Ο Ν. Μπόμπιο (Bobbio N.) ισχυρίζεται ότι η δημοκρατία είναι η κατ'εξοχήν μορφή διακυβέρνησης που βασίζεται στους νόμους. Από τη στιγμή κατά την οποία ένα δημοκρατικό καθεστώς παραβλέπει αυτή την αρχή, μεταστρέφεται πολύ γρήγορα από δημοκρατία σε μια αυταρχική μορφή εξουσίας.

Πώς αντιμετωπίζεται η πολιτική αλλοτρίωση; Και εδώ οι προσπάθειες θα πρέπει να είναι συλλογικές. Οι κυβερνώντες με την πολιτική τους (όπως είναι ο πραγματικός έλεγχος της διαπλοκής, η εξάλειψη των πελατειακών σχέσεων και η καθιέρωση της αξιοκρατίας) μπορούν να συμβάλουν στην εγκαθίδρυση ενός κράτους δικαίου, ώστε να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών. Ωστόσο, πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της πολιτικής αλλοτρίωσης μπορούν να πάρουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Αντιλήψεις όπως «η ψήφος μου δε μετράει» αφήνουν το πολιτικό πεδίο ελεύθερο στις ελίτ, οι οποίες θα προωθήσουν τα συμφέροντα των λίγων. Όπως, για παράδειγμα, στο σχολείο κάθε μαθητής και κάθε μαθήτρια συμμετέχει στις εκλογές των συμβουλίων (είτε ως ψηφοφόρος είτε ως

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

υποψήφιος/α) προκειμένου να εκλεγεί ο ικανότερος ή η ικανότερη που θα διαμεσολαβεί μεταξύ της διεύθυνσης του σχολείου και των μαθητών, έτσι και στην ευρύτερη κοινωνία επιβάλλεται η συμμετοχή όλων στις πολιτικές διαδικασίες, ώστε να εκφράζονται με μεγαλύτερη δύναμη τα αιτήματα των πολιτών.

Η δημοκρατία βέβαια βιώνεται αρχικά μέσα στην οικογένεια. Στο πλαίσιο της οικογένειας διεξάγονται συζητήσεις, επιλύονται προβλήματα, αποτρέπονται συγκρούσεις και συχνά διατυπώνονται από τα παιδιά αιτήματα προς τους γονείς. Επιπλέον, η ισότιμη για αγόρια και κορίτσια συμμετοχή στις οικιακές εργασίες μπορεί να είναι το προστάδιο για μια ισότιμη συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες.

Η διαρκής συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες (στις οργανώσεις, τα κόμματα, τις εκλογές κτλ.) είναι ιδιαίτερα επιτακτική στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Με αυτό τον τρόπο ελέγχεται η εξουσία και κατοχυρώνεται στην πράξη η αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Βιβλιογραφία (μη εξεταστέα – παρατίθεται με σκοπό την αναφορά στους συγγραφείς)

1. Anderson C.H. (1986), Προς μια νέα κοινωνιολογία, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
2. Αλεξιάδης Σ. (1996), Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
3. Αλεξίου Θ. (2002), Εργασία εκπαίδευση και κοινωνικές τάξεις, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
4. Άντερσον Μπ. (1997), Φαντασιακές κοινότητες, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.
5. Αντωνοπούλου Μ. (2000), Κοινωνική πράξη και υλισμός - Σπουδή στην κοινωνιολογία της γνώσης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
6. Αντωνοπούλου Σ.Μ. (1991), Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
7. Αστρινάκης Α. (1991), Νεανικές υποκοουλτούρες. Παρεκκλίνουσες υποκοουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης. Η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
8. Βαξεβανόγλου Α. (2001), Έλληνες Τσιγγάνοι. Περιθωριακοί και οικογενειάρχες, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
9. Ball A.R. και Peters B.G. (2002), Σύγχρονη πολιτική και διακυβέρνηση. Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη, Αθήνα.
10. Βασικά θέματα κοινωνιολογίας και κοινωνιολογικό λεξικό (1982), εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
11. Βλαχόπουλος Σ., Γεωργούλας Α., Ιντζεσίλογλου Ν., Κάλφας Α. και Μπρίκα Ε. (1998), Κοινωνιολογία, Γ Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β.
12. Berard V. (1987), Τουρκία και Ελληνισμός (οδοιπορικό στη Μακεδονία), Αθήνα.
13. Bidon A. και Didier L. (1999), Η καθημερινή ζωή των παιδιών στον Μεσαίωνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
14. Bloch M. (1987), Φεουδαλική κοινωνία, εκδ. Κάλβος, Αθήνα.
15. Bourdieu P. (1999), Γλώσσα και συμβολική εξουσία, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα
16. Bourdieu P. (2002), Η διάκριση, εκδ. Πατάκης, Αθήνα.
17. Γεωργίου Σ., Δαρεμάς Γ. και Φωτόπουλος Ν. (1999), Κοινωνιολογία της εργασίας-Εργασιακό περιβάλλον, Τομέας Εφαρμοσμένων Τεχνών, Α' τάξη ΤΕΕ, Ο.Ε.Δ.Β.
18. Γεωργούλας Σ. (2000), Ανήλικοι παραβάτες, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
19. Γκιζελή Β. (1993), Απλά μαθήματα Κοινωνιολογίας, Ο.Ε.Δ.Β.
20. Γληνός Δ. (1976), Τριλογία Πολέμου, εκδ. Αθηνά, Αθήνα.
21. Champagne P. (2004), Η Κοινωνιολογία, εκδ. Συλλόγου Ελλήνων Κοινωνιολόγων, Αθήνα.
22. Craib I. (2000), Σύγχρονη Κοινωνική θεωρία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
23. Δαμανάκης Μ. (1998), Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Αιαπολιτισμική Παιδαγωγική, εκδ. Gutenberg.
24. Δασκαλάκης Η. (1985), Μεταχείριση Εγκληματία, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
25. Δραγώνα Θ. Φραγκουδάκη Α. και Σκούρτου Ε. (2001), Εκπαίδευση: Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
26. Δρεττάκης Μ. (1991), Η Ανατομία της Βουλής, 1974-1990, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
27. De Montibert C. (2000), Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική, εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα.
28. Elias N. (1997), Η διαδικασία του πολιτισμού - Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Αύση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
29. Ζολά Ε. (1985), Η ταβέρνα, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.

Βιβλιογραφία (μη εξεταστέα – παρατίθεται με σκοπό την αναφορά στους συγγραφείς)

30. Θανοπούλου Μ. Κωτσοβέλου Β. και Παπαρούνη Ρ. (1999), «Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών-Διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας», στο περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, τεύχη 71-72.
31. Geertz Cl. (2003), Η ερμηνεία των πολιτισμών, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
32. Gellner E. (1992), Έθνη και εθνικισμός, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
33. Giddens A. (2002), Κοινωνιολογία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
34. Goffman E. (2001), Στίγμα, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
35. Hall S. και Gieben B. (2003), Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
36. Hobsbawm E. (1996), Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
37. Hobsbawm E. (1999), Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
38. Καβουνίδη Τζ. (1984), «Μερικά προβλήματα στη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής οικογένειας», στο περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 22.
39. Καράγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπούζας Ν., Υφαντόπουλος Γ. και Χρυσάκης Μ. (1990), Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.
40. Καραντινός Δ. (2001), «Πρόσφατες εξελίξεις στην αγορά εργασίας», στο Κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.
41. Καφφές Γ. (2001), Τι είναι πόλεμος; Κοινωνιολογία της βίας και του πολέμου, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
42. ΚΕΜΕΤΕ - ΟΛΜΕ (2000), Σχολείο χωρίς σύνορα. Μαθητικά γυμνάσματα στα ανθρώπινα δικαιώματα, Ο.Ε.Δ.Β.
43. Keegan J. (1997), Η ιστορία του πολέμου, εκδ. Νέα Σύνορα.
44. Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη Γ., Σολομών Ι. και Σταμέλος Γ. (2000), Ανιχνεύοντας την επίδοση στην ελληνική εκπαίδευση, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
45. Λαμπροπούλου Ε. (1997), Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
46. Lallement M. (2001), Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
47. Μαρξ Κ. (1978), Το Κεφάλαιο, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
48. Marx K. (1975), Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
49. Ματζουράνη Γ.Ζ. (1974), Έλληνες εργάτες στη Γερμανία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
50. Μίχελς Ρ. (1997), Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη Δημοκρατία, εκδ. Γνώση, Αθήνα.
51. Μουζέλης Ν. (1978), Νέο-ελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
52. Μουσούρου Λ.Μ. (2003), Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
53. Μπάλιας Ε. (2000), «Δημοκρατία και Δίκαιο: Ανομικά φαινόμενα και εξουσιαστικές πρακτικές στον ελληνικό δημόσιο χώρο» στο Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
54. Μπόση Μ. (1996), Ελλάδα και τρομοκρατία, εκδ. Σάκκουλα, Κομοτηνή.
55. Mills C.W. (1970), Οι χαρτογιακάδες, εκδ. Κάλβος, Αθήνα
56. Νόβα-Καλτσούνη Χ. (2000), Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Βιβλιογραφία (μη εξεταστέα – παρατίθεται με σκοπό την αναφορά στους συγγραφείς)

57. Πανούσης Γ. (1987), Θεμελιώδη Ζητήματα Εγκληματολογίας, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
58. Παντελίδου-Μαλούτα Μ. (1993), Πολιτική συμπεριφορά, Αθήνα - Κομοτηνή.
59. Παπαδημητρίου Ζ. (2000), Ευρωπαϊκός Ρατσισμός, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
60. Παπαταξιάρχης Ε. και Παραδέλλης Θ. (επιμ.) (1992), Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
61. Παρασκευόπουλος Ι. (1984), Εξελικτική ψυχολογία, τόμος 1, Αθήνα.
62. Πετμεζίδου Μ. (2003), «Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις» στο Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
63. Procacci G. (1996), «Από την επαιτεία στο κοινωνικό ζήτημα» στο Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα.
64. Rosener W. (1999), Οι αγρότες στην Ευρώπη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
65. Σενελλάρ Μ. (1997), Η τέχνη του κυβερνάν, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
66. Σεραφετινίδου Μ. (2003), Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
67. Σταμάτης Κ. (2005), Η αβέβαιη «κοινωνία της γνώσης», εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
68. Schmidt G.M. (2004), Θεωρίες της Δημοκρατίας, επιμ. Πάσχος Γ., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
69. Schwartzberg R.G. (1984), Πολιτική Κοινωνιολογία, τόμοι Ι και ΙΙ, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα.
70. Szasz T. (1983), Η βιομηχανία της τρέλας, εκδ. Τανός, Αθήνα.
71. Τάτσης Ν. (1986), Η διδασκαλία της κοινωνιολογικής θεωρίας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
72. Τσαούσης Δ.Γ. (1989), Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
73. Τσόμσκι Ν. και Χίτσενς Κ. (2002), Η μεγάλη διαμάχη: παγκοσμιοποίηση, τρομοκρατία και αριστερά, εκδ. Ελάτη-Βιβλία, Πειραιάς.
74. Τσουκαλάς Κ. (1998), «Μπροστά στο ρατσισμό του σήμερα» στο Έξι κείμενα για το ρατσισμό, εκδ. Παρασκήνιο, Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, Αθήνα.
75. Φαρσεδάκης Ιακ. (1996), Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
76. Φίλιας Β. (1978), Κοινωνικά Συστήματα, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα.
77. Φραγκουδάκη Α. (1987), Γλώσσα και ιδεολογία - Κοινωνιολογική προσέγγιση της γλώσσας, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα.
78. Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (1997), «Τι είναι η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
79. Χατζή Δ. (1979), Ανυπεράσπιστοι, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
80. Ψημμένος Ι. (1999), Μετανάστευση και εργασία στην Ευρώπη: Η δημιουργία νέων κοινωνικών χώρων, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
81. Vaillant E. (2002), Μάθε να αντιμετωπίζεις το ρατσισμό, εκδ. Ερευνητές, Αθήνα.
82. Vernier B. (2000), Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
83. Weber M. (1983), Βασικές έννοιες της κοινωνιολογίας, εκδ. Κένταυρος, Αθήνα.
84. Weber M. (1996), Κοινωνιολογία του κράτους, εκδ. Κένταυρος, Αθήνα.